tarih VE toplum

10.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ ŞUBAT 1992

98
İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Fransız Devrimi	*İsmail Şen*	2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Türkiye'de Solun Tarihinden	*Mete Tunçay*	6
Koleksiyoncunun Dağarcığından		8
Tarihimizde İslâmiyet IX. Güzel Sanatlar	*Turgut Akpınar*	9
İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard'ın Londra'daki Bakanına Gönderdiği İki Mektup	*Hüseyin Çelik*	18
Ankara'da Bir İngiliz Casusu	*Bülent Gökay*	22
Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri - IV Tokatlıyan Oteli	*Behzat Üsdiken*	24
Eski Zamanın Aşkları ve Bâzı Aşk Devâları	*Halil Erdoğan Cengiz*	29
Meksika İmparatoru Maximilian'ın İzmir İzlenimleri	*Ahmet Mehmetefendioğlu*	34
Osmanlıca Yazmalardan Seçmeler: Dizelerde Kalanlar	*Necdet Sakaoğlu*	39
La Haye Türk Haber (İstihbarat) Bürosunun Bir Bildirisi ve Bir Yazısı	*İlhan Tekeli-Selim İlkin*	44
Afrodit Romanı Davası	*Necdet Kurdakul*	49
İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler	*Taner Bayazıt*	52 54
Kitabiyat		57
Midhat Paşa'nın Nutku	*Mustafa Şahin*	
Usta Bir İntihalci ve Eseri (İslamiyet ve Türkler)	*Mikail Bayram*	
Lefkoşe Kadı Sicilleri	*Kemal Çiçek*	
1919 Kasımında, Bir Fransız Kadın	*Subutay Hikmet*	
Yazan Tarafından "Anadolu'da Bir Cevelân"	*Karahasanoğlu*	

Kapak: Osmanlıda Meslekler.

ŞUBAT 1992 • CİLT 17 • SAYI 98

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fatih M. Öztan / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları Genel Yönetmen: Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / Okur İlişkileri: Ayten Törün / Satış ve Dağıtım: Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 120.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 10.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Fransız Devrimi

Sayın Mete Tunçay, öncelikle yeni yılınızı ve bana "tarih"i sevdiren güzelim dergi Tarih ve Toplum'un 16. cildinin tamamlanması dolayısıyla emeği geçenleri kutlarım.

Aralık sayısındaki hemen tüm yazılarla beraber ilgiyle okuduğum, Orhan Koloğlu'nun "Fransız Sosyalistlerine Göre İttihatçı Devrimi" başlıklı yazıyla ilgili bir başka yazı gönderiyorum size; umarım ilginizi çeker.

Amatörce ve iddiasızca ilgilendiğim Çanakkale Basın Tarihi'yle ilgili çalışırken, bir Türk aydınının Fransız Devrimi'yle İttihatçı Devrimi'ni karşılaştıran, 1923 tarihli dizi yazısına rastladım. Sözkonusu yazının en önemli saydığım, farkların maddeler halinde sıralandığı bölümünün çevrimyazısını yolluyorum.

Çalışmalarınızda başarılar diler, saygılar sunarım.

İsmail ŞEN, İstanbul

Yeni Adım

İlmî, edebî, ictimâî, iktisadî, terbiyevî mecmuadır

Sahib-i İmtiyaz ve Müdir-i Mes'ul Mehmet Gayyur

Onbeş günde bir neşrolunur

Çanakkale Maarif Matbaasında tab'olunmuştur.

Sene: 1 Sayı: 2 Sayfa: 10-11

2 Zihilhicce 1341/16 Temmuz 1923 Pazartesi

Fransız İhtilâli ve Türk İnkılâbı 1789-1908/Mehmet Gayyur

"...

Bu iki inkılâb arasında görülen farkın esbab–ı ictimâiyesi bi-hakkın şayan-ı tetkikdir: Bu babda sayılabilecek sebebler zirde arz olunanlardan biri veya birkaçı olabilir:

1- Türklerin Fransızlar kadar galeyana münhemik olmayıp, ırken daha soğukkanlı olması;

2- Hareket-i ihtilâlkârâne milletden doğma olmayıp bir hey'et-i münevverenin tazyik ve icbarıyla kabul ettirilmiş bulunması;

3- Hareket-i ihtilâlkârânenin idare ve tatbiki için rical-i ihtilâl tarafından lüzumî miktarı himmet sarf edilmemiş olması;

4- İhtilâli icab eden tazyik–i ictimâînin şarkda garbda olduğu kadar müessir olmaması ve milletin kat'i bir azim göstermesi için lâzım geldiği kadar ruhunun işlenilmemiş olması;

5- Fransız ihtilâlini Monteskiyö, Russo ve Volter gibi dühât-ı kalem ihzar eyledikleri halde Türk ihtilâl muhabirlerinin gerek kuvve–i kalemiyesinde o derece şiddet ve kat'iyet olmaması, gerekseeserlerinin memlekette lüzumî miktar intişar edememiş olması;

6- Fransa'da katolik - protestan müsadematı hareket-i ihtilâlkârânenin idaresi hakkında bir mümârese vermiş olduğu halde, Türkiye'de bu gibi mücâdelâtın olmamasından ve anasır-ı gayr–ı müslimenin gayr-ı müteharrik kalmış olmasından dolayı halkta mümârese-i ihtilâlkârânenin noksan olması.

بك آدم

فرانسه اختلالی

و

تورك انقلابی

١٧٨٩ – ١٩٠٨

محمد غیور

مدخل

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızın ön ve arka kapağına, aslı Paris'teki Bibliotheque national'de bulunan eski bir yazmanın klasik Türk uğraşlarını gösteren minyatürleriyle süsledik. Gelecek ay, iç sayfalarımızda bunların altışını daha basacağız.

Önceki sekiz makalesiyle Tarihimizde İslâmiyet sorunlarını irdeleyen Dr. Turgut Akpınar, dizinin sonuncu yazısında Güzel Sanatlar konusuna eğiliyor. İzmir'den Ahmet Mehmetefendioğlu'nun, sonradan Meksika İmparatoru olan Avusturya prensi Maximilian'ın ülkemizdeki gezisine dair araştırması, hayli ilgi çekici. Behzat Üsdiken, gelecek sayıda tamamlayacağı yazı dizisinde, bu kere Beyoğlu'nun eski ve namlı otellerinden Tokatlıyan'ı anlatıyor. Şunun da altını çizeyim: elli yaşının üstündeki okuyucularımızın iyi hatırlayacakları bu otelin doğru kuruluş tarihi, ilk kez arkadaşamızın yazısında açıklanmaktadır.

Necdet Kurdakul'un Afrodit Davası hakkındaki incelemesi, "müstehcen yayın" gibi güncelliğini sürdüren bir sorunun yarım yüzyıl önce nasıl ele alındığına ışık tutmakta. Halil Erdoğan Cengiz dostumuz, bu ay da geçmiş zamanlar "Aşk"la yâd ediyor. Necdet Sakaoğlu ise, "Dizelerde" bize nelerin kaldığını anlatmakta. Geçen ay, Dr. Hüseyin Çelik'in "Kıbrıs'ın İdaresi İngiltere'ye Nasıl Bırakıldı?" başlıklı bir incelemesini yayımlamıştık. Bu kere, belge olarak kalması için, o yazının dayanaklarından, H. Layard'ın iki mektubunun tam metin çevirilerini sunuyoruz.

Ankara'dan aziz dostlarım İlhan Tekeli ile Selim İlkin, dokuz yıllık "muavenet-i tahririye vaadleri"nden sonra, nihayet Tarih ve Toplum'*a bir katkıda bulundular. Burada ilk kez yayımladıkları belgeler, Millî Mücadele'nin öteki bir takım Avrupa ülkelerinden başka, Hollanda'da kamuoyunu etkilemek için örgütlendiğini gösteriyor. İzmir'den Turan Bayazıt, Hakkı Uyar'ın 95'inci (Kasım 1991) sayımızda bahsettiği, Serbest Fırka'nın organı olarak çıkan* Serbes Cumhuriyet *gazetesinin başka araştırıcılar tarafından da kullanıldığına işaret ederek, daha geniş çapta inceliyor.*

Orhan Koloğlu arkadaşımızın aktardığı Miss Stone'un kuşkulu kaçırılma öyküsü, geçen aylarda güya PKK'nın rehin aldığı turistleri akla getirmekte. Bülent Gökay da, İngiliz arşivlerinden, Millî Mücadele sırasında Ankara'da yakalanıp idam edilen Hintli Mustafa Sagir'in gerçekten İngiltere için casusluk yaptığını kanıtlayan, muhtemelen gözden kaçtığı için kamuya açılan belgeler sunuyor. (Sayın Gökay, geçen Ekim sayımızdaki yazısından söz ederken, benim kendisini "genç" arkadaşımız diye takdim etmemi yadırgamış - pek o kadar genç sayılamayacağını ileri sürüyor. Rahmetli hocam Tarık Zafer Tunaya da, kitaplarını bana "genç araştırıcı dostuma" diye imzalar, itirazlarıma aldırmazdı. Yani "genç", benden genç demektir. Yine de, değerli yazardan özür dilerim.)

Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, ilk kez merhum Kerim Sadi'nin tanıttığı, hayli eski bir yazının yeni harflere çevrimini yaptım. Osmanlı Basını bölümünde yüz yıl öncesinden mutad seçmeler, Koleksiyoncunun Dağarcığı köşemizde ise, bundan tam yetmiş yıl öncesine ait, anlamlı iki davetiye var. Kitabiyat bölümümüzde dört tane ilginç yazı yer almakta. Mustafa Şahin, Mithat Paşanın son hitabıyla ilgili eski bir yayını tartışıyor. Mikail Bayram, ne yazık ki bilim dünyamızda olağanlaşan aşırma örneklerinin bir yenisini ortaya koyarak eleştiriyor. Kemal Çiçek, Kıbrıs'taki kadı sicilleri üstüne yakınlarda yayımlanmış İngilizce bir araştırmayı tanıtıyor. Subutay H. Karahasanoğlu da, Millî Mücadele Türkiyesi hakkında birçok kitaplar yazan bir Fransız gazeteci madamın, o dönemdeki gezileri üstüne bir yazısını aktarıyor.

Gelecek ay, 99'uncu sayımızda yeniden buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

Not:

Geçen ay Avran Galanti'den yaptığı çevrimyazıyı basarken sehven soyadı Karakete diye dizilen Sayın Hakan Karateke'den bir mektup aldım. Necdet Sakaoğlu'nun geçen sayımızdaki Osman Hamdi Beyle ilgili yazısında verilen ek belgeleri, transkripsiyonlarıyla karşılaştırmış, bazı yanlışlar bulmuş. Şimdi, bunların bir bölümü Sakaoğlu arkadaşımızın günahı, bir bölümü bizim dizgi/düzelti işlerine bakan arkadaşlarımızın günahı, bir bölümü ise haksız görünüyor. Kabul ettiğimiz tashihlerin başlıcaları şunlar:

Belge I, satır 9'da "â'liyede "sözcüğü "âlîde" olmalıydı.

Satır 14'te "... ve sanayi-i nefiseye taallûk eden muamelâtta" atlanmış.

Belge II, satır 14'te "buyurulması" yerine"buyurulmak" olacak.

Belge III, satır 5'teki "keşfiyat-ı evvele" "keşfiyat-ı evveliye" olacak.

Satır 10'da "emr ü ferman"dan sonra "hazret-i" gelecek; "men-lehü'l emrindir"

Belge IV, satır 11'de "bâ-müzekkere" "bâ-müzekkire" olacak.

Satır 19'daki "masraf-ı müteferrika" da "masârif-i müteferrika" olmalıydı.

Belge V, satır 4'teki 255 Franklık Korentin sütun başlıkları için "alçıdan" sözü yok ve fiyat 225 Frank. En sonda "500 nakliyye masarifi" yazılmamış.

Belge VI, satır 17 "müşarünileyhden" sonra "istifsarı" sözcüğü eksik kalmış.

Belge VII, satır 11'de keza "müzekkere" "müzekkire" olacak.

Sakaoğlu, Karateke'nin "Behiyye" diye okuduğu sözcüğün, kendi yazdığı gibi "Celile" olduğunda ısrarlı. Elyazısı kıvraklığıyla ikisi benziyor. Benim kısa bir araştırmama göre, Bir nezaret, nâzırı vezir rütbesindeyse "Celil" (ulu), o rütbede değilse "Behî" (güzel) olur. III. Belgede Ticaret Nezaret-i Celilesi yazıldığı açık. I. Belgedeki... Behiyyesi olabilir mi? Osmanlıların protokol titizliği, buna elvermez; ama belki öyledir.

Hakan Karateke'nin dikkatine ve zahmetine çok teşekkür ederiz.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Şubat 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Allende'den Çok Önce!

◆ Cemâhir-i müttefika hükûmetiyle Şili arasında zuhur etmiş olan ihtilâfın suret-i muslih-ânede [arabuluculuk suretiyle] hall ve tesviye edilmiş olduğuna dair telgraflar tarafından verilen malûmâtı dünkü posta ile alınan Avrupa gazeteleri dahi teyîd eylemişlerdir.

Şili Hükümeti Valparaiso şehrinde Baltimore nâm Amerika sefinesinin taifesine karşı vukû bulan tecavüzden dolayı Amerika Hükûmetine beyan-ı teessüf etmiş olduğu gibi mes'elenin teferruât-ı sâiresinin hâl-i hâzır için dahi Vaşington mahkeme-i fevkalâdesinin hüküm ve kararına rıza-dâde [razı olmuş] olacağı bildirilmiştir.

Mes'elenin teferruât-ı sâiresi denilen cihetleri tecâvüz-i vâki esnâsında maktûl [öldürülmüş] veya ceriha-dâr [yaralanmış] bulunan tayfalara verilecek tazminat maddesi olup Amerikaca bu maddenin hasm ü faslı [kesin olarak halletme ve sonuçlandırma] için devletlerden birisinin hükm-i ittihaz olunması mı lâzım geleceği veyahut Şili Hükûmetinin teklifi vechile mes'elenin Vaşington mahkeme-i fevkalâdesi vasıtasıyla mı halli iktizâ edeceği hususâtından birisini kararlaştırmaya lüzum görülerek ol vechile müzakerât icrâ edilmiş ve bunun neticesinde Vaşington mahkeme-i fevkalâdesi ile işin kat'iyyen neticelenmesi takarrür etmiştir... (2 Şubat 1892)

Yunanistan da Borç Peşinde

◆ Bundan bir ay evveline gelinceye kadar Yunanistan'dan Avrupa gazetelerine irsâl olunan muharrerât ile telgraf nâmelerde Yunanistan'ın ahvâl-i maliyyesi gayet güzel bir surette gösterilerek hatta mösyö Trikopi zamanında düyûn-i umumiyyenin faizlerini tediye için hariçten istikraz akdine lüzum görülür iken şimdi o gibi tedâbire müracaat etmeye hâcet kalmaksızın varidât-ı mevcûde ile masarifât-ı umumiyye kâmilen tesviye edildikten başka düyûn-i umumiyye fâizlerinin dahi tesviyesi mümkün olacağından bahsedilmekte olduğu halde ahiren zuhur eden ahvâl bu gibi işârâtın mukârin-i hakikat olmadığını göstermiştir.

Bundan on beş gûn evvel Yunanistan'ın bir istikraz akdine karar vererek Avrupa pâyitahtlarındaki bankerlere müracaat etmiş olması üzerine Yunanistan ahvâl-i maliyyesinin fevkalâde iyi olduğuna dair çıkarılan şayiaların ne maksada mebnî neşr edildiği anlaşılabilmiştir.

Bu şâyialar Yunanistan'ın bir istikraz-ı cedid akdi için vukû bulacak teşebbüsünü teshil eylemek maksadıyla neşr olunmuş ise de Avrupa bankerlerinin istikraz cihetine yanaşmaması üzerine şâyiât-ı mezkure hükûmsüz kalarak hakikat-i hâlin ne olduğu yani Yunanistan ahvâl-i maliyyesinin gösterilmek istenilen surette bulunmadığı anlaşılmıştır... (16 Şubat 1892)

DAHİLİYE

Vergi Affı

◆ Taşralarda vergi i'tâsına adîmül-iktidar olan [muktedir olamayan, gücü yetmeyen] fukara ve erâmil ve eytâmın [fakirler, dullar ve yetimlerin] mesken vergileri mahsûb edilmek için aceze vergisi karşılığı nâmıyla her mahallin emlâk vergisine nisbeten bidâyet-i tahrirden şimdiye kadar senevi tahsis olunan mebâliğin miktarı bir milyon yedi yüz seksen iki bin kuruş on sekiz para olduğu halde meblâğ-ı mezburdan yedi yüz seksen bir bin üç yüz seksen iki kuruş on para tasarruf edilerek üç yüz yedi senesi bütçesine bir milyon kuruş ithal ile taşralarca mezkûr

karışıklık sene-i mezkûrdan itibaren her mahal için ona göre ta'dil ve tefrik olunmuş ve Dersaadet ve bilâd-ı selâsede [İstanbul, Edirne, Bursa'da] bundan evvel aceze vergisi karşılığı tahsis olunmadığı için kıymeti beş bin kuruştan aşağı olan aceze hâneleri ile mesken arsaları vergileri hakkında afv olunmak suretiyle muamele edilmekte ise de Dersaadetce dahi taşrada câri olan usul-i umumiyyeye tevfikan muamele edilmiş olmak üzere işbu ta'dil ve tesviye sırasında Dersaadet ve bilâd-ı selâse için umum mesken vergisine nisbetle otuz dört bin dört yüz kuruş karşılık tefrik edilmiş olduğundan Dersaadette ol bâbta eshâbının fakr ü ihtiyacı tahakkuk eden ve sâbıkı vechile kıymeti beş bin kuruşa kadar olan mesken vergilerinin tefrik edilen karşılıktan mahsub edilmesinin usul-i ittihâzına Maliye Nezaret-i aliyyesinin iş'ârı ve Şûrâ-yı Devlet kararı üzerine bi'l-istizan idâre-i merâhim mu'tâde-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-riz-i sünûh ve sudûr buyurulmuştur... (3 Şubat 1892)

Maskeli - Maskesiz Balo

◆ Şehrimizde bulunan Musevi ve Alman mekteplerinin menfaatine olmak üzere Şubat-ı Efrencinin on üçüncü Cumartesi akşamı Beyoğlunda Tepebaşında kâin Belediye Tiyatrosunda maskeli maskesiz bir balo tertib edileceğinden erbâb-ı fütüvvet ve hamiyyetin mezkur baloya rağbet gösterecekleri bedihîdir... (10 Şubat 1892)

Yakalanan Katil

◆ Bundan iki üç ay mukaddem Kadıkaryesinde vûkû bulan bir katlin fâili bulunan Bedros nâm şahsın şimdiye kadar der - destine muvaffak olunamamış idi.

Aldığımız mulûmâta göre Voyvoda merkezî taharrî memurlarından Yusuf efendinin eser-i maharetle edilen tahkikât üzerine canî Bedros'un Galata'da vâkî kahvehânelerin birisinde beytûtet etmekte olduğu anlaşılmış ve eşkâli ise zaten Yusuf efendinin malûmu bulunmuş olduğundan mumâileyh geçen gün bir kaç polis efrâdıyla mezkûr kahveye gidip bir hayli kalabalık içinde merkum Bedros'u bi't-teşhis usûlen der - destle merkeze teslim eylemiştir.

Yusuf efendinin her hususta meşhur olan gayretine inzimâm eden şu muvaffakıyyeti şâyân-ı takdirdir... (14 Şubat 1892)

Geceyarısında Kapanma

◆ Beyoğlundaki gazinoların geceleri nihayet saat yediye kadar açık bulundurulup ondan sonra kapatılması hakkında Zaptiye Nezaret-i aliyyesi tarafından ittihaz olunan tedbiri ısga' etmemesinden [kulak verip dinlememesinden] dolayı Beyoğlunda Doğruyolda Ada Sokağında kâin Rusya devlet-i fahimesi tebaasından Grafilos'un birahânesi önüne Beyoğlu Mutasarrıflığı tarafından nokta vaz' olunmasına karar verilerek geçen Teşrin-i sânî ayında bir gece yine harekât-ı mesbûkasına mücâseret edildiğinden Galatasarayı merkezinde müstahdem polis efradından Arapgirli Hasan efendi mahall-i mezkurda nokta vaz' olunmuş olduğu halde mezkûr gazinonun direktörü Mike mumâileyhi darb ettiğinden der-destle Galatasarayı'na getirilmiş ve icrâ-yı memuriyet eylemekte bulunduğu sırada bir polisi darb eylediği iddiâ kılınarak tahkikât-ı evveliyyenin ifâsından sonra evrak Beyoğlu Ceza Bidâyet Mahkemesine isâl edilmiştir... (19 Şubat 1892)

HARİCİYE

Telsizle Mors

◆ Amerikalı mucid-i meşhur mösyö Edison bu kere telsiz bir telgraf icadına muvaffak olmuş olduğundan bu sayede denizde bulunan sefâin her istedikleri zaman kara ile muhâbere edeceklerdir.

Bundan sonra her sefine derûnunda (Mors) denilen telgraf âletlerinden birisi bulundurulup bu âlet vâsıtasıyla sefîne halkı otuz mil uzakta bulunan bir sefine ile muhâbere edebilecek ve otuz mil uzakta bulunan o sefine dahi kendisinden her hangi istikamete doğru olursa olsun o kadar baîd [uzak] bulunan sefâine tebliğ-i malumât eyleyebilecektir.

Bir sefineden en uzaktaki sefâine kadar tebliğ-i malumât edilmesi nihayet dört beş dakika zarfında vukû bulacağından meselâ Bahr-ı Muhitin ortasında ateş almış olan bir sefinenin yanmakta bulunduğu derhal Avrupa veya Amerika'ya ihbar olunabilecektir... (15 Şubat 1892)

"Paris'te Bir İntiharın Men'i"

Aşk Uğruna

◆ Paris'te Hanri Luka nâmında bir delikanlı bir banka yazıcılığında müstahdem olduğu halde terk-i hizmet edip meb'usândan mösyö Kasteln'in kitabet hizmetine girmiş ve bunu dahi terk ederek parasız kalmış olduğundan mahbûbesi olan Hanriyet nâm kıza beraber intihar edilmesini teklif eylemiş ve o dahi vefat etmezden evvel güzel bir taâm edilmesini taleb etmekle bir lokantaya gidip bir odada ekl ü şurb eyledikten [yiyip içtikten] sonra Hanri icrâ-yı tasavvur zımnında bıçağı çekdikte matmazel Hanriyet feryada başlamış ve lokantanın uşakları derhal yetişmişler ise de Mösyö Hanri Luka kendi kendisini cerh etmiş olmakla hastahaneye getirilmiş ve matmazel Hanriyet dahi polise teslim olunmuştur... (23 Şubat 1982)

"Viyana'da Katil Şnayder ile Zevcesi"

Bari Kadınlar Asılmasa!

◆ Bazı kızları konaklara yerleştirmek bahanesiyle Viyana civarında bir ormana götürüp öldürmüş olduğundan dolayı zevcesiyle beraber ceza-yı idama mahkûm olan Şnayder nâm kimesne ile zevcesi hâlâ hapishânede olup idam cezasının müebbed kal'a - bendliğe tahvil olunacağı şâyî olmuştur.

Bin sekiz yüz sekiz tarihinden beri Viyana'da taife-i nisâdan kimse salb olunmayıp [asılmayıp] câniyelerin müebbed mahbus edilmiş oldukları şehr-i mezkûr gazetelerinde muharrerdir. Bin sekiz yüz sekiz tarihinde idam olunan kadın zevcini telef edip bir bataklığa atmış olduğundan dolayı idam edilmiş idi... (23 Şubat 1892) ☆

Ali Namık'ın 80 Küsûr Yıl Önceki Bir Yazısı: *"Türkiye'de Sosyalizm"*

Yakınlarda, BDS Yayınları arasında, genişletilmiş 4'üncü basımı çıkan Türkiye'de Sol Akımlar *1908-1925 başlıklı kitabımın ilk (metin) cildinin bir yerinde (s. 64/n. 137/§ 2) şu notu düşmüştüm:*

Ali Namık, 1918'de İstanbul'da yayımlanan Vérité, Justice, Bonté *adlı kitabında, yakında İzmir'de* Irgat *diye bir gazete çıkacağını söylemektedir. Bak. A. Cerrahoğlu,* Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, *s. 11. Ali Namık'ın kitabının tarihi geç olmakla birlikte,* Irgat'tan sol yayınların öncüsü diye bahsedildiğine bakılırsa, *bu bölüm* İştirak'ten *de önce, Meşrutiyet'in hemen ertesinde yazılmış olsa gerektir. [Sayın Kerim Sadi bize yolladığı 16 Ağustos 1966 tarihli bir mektupta, bu tahminimizi doğrulamakta ve Ali Namık'ın önsözünde, kitabını teşkil eden yazıların daha önce İstanbul'da başka başka zamanlarda ve çeşitli dergilerde yayımlanmış olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.]*

İşte bu Fransızca yazılardan birinin, sıcağı sıcağına Türkçe bir gazatede iki bölüm halinde çıkmış olan çevirisini, değerli araştırıcı Doç. Dr. Şükrü Hanioğlu, bir çalışması sırasında bulmuş. Bana fotokopisini gönderdi. Ben de kendisine teşekkür ederek çevrimyazısını yapıp sunuyorum. [Ali Namık Bey (1885-1953), rahmetli Kerim Sadi/Cerrahoğlu'ndan öğrendiğimize göre, II. Abdülhamid'in sadrazamlarından Küçük Said Paşa'nın oğluydu ve bir fildişi kule aydınıydı.]

Mete Tunçay

"Fedakâran-ı Millet Cemiyeti"nin o ay yeni çıkmaya başlayan organı *Hukuk-u Umumiye* gazetesi, 21 ve 26 Eylül 1908:

«Ali Namık Beyefendi'nin Dersaadet'teki Fransızca gazetelerde "Türkiye'de Sosyalizm" namı altında neşrettiği bir makalenin tercümesidir.»

Sosyalizm, eski zamandan beri çok kereler tekrar edildiği vechile, bütün memalik-i mütemeddinede fevkalâde tevessü' etmiştir. Her hükûmette grev grevi takıp eyliyor, her gün cemiyetler, yeni sendikalar teşkil, amelenin müddeayat ve metalibi daha mühlik, daha vasi' bir tarz ve şekil ahz ve sosyalizm taraftarı olan ceraid istenilen zamanın, beklenen günlerin pek yakınladığını neşr ve işae eylemekte devam ediyorlar. Hükûmat kuşkulanmakta, tevehhuş etmekte, yavaş yavaş rahatsız olmakta bulunuyorlar. Daha eski zamanlar, eski tarz-ı idareler tarafdarları sufuf-u müdafaalarını sıklaştırıyorlar. Gerçi daha muhasebe-i kat'iyenin pek yakın ve hemen bugünlerde vukubulacağı çok da melhuz değilse de, herhalde müsademenin gayr-i kabil-i tevakki olacağı hissedilmektedir.

Her hükûmette, yirmi seneden beri vukubulmakta olan mücadelât-ı siyasiyeden bir şey, bir madde tezahür ediyor ki, o da sosyalizm efkârının her memlekette günden güne tevessu' ve tezayüt etmekte, günden güne daha çok efrad kazanmakta bulunduğudur. Fransa'da Sosyalizm Fırkası, İtalya'da Sosyal-Demokratlar ve Amerika'da Fırka-i Ziraiyenin, bugün bulundukları hükûmetlerin nazar-ı dikkat ve ehemmiyetlerini celp etmekte oldukları, bu partilerin öyle kolay kolay itfa olunamayacağı, zamanında hükûmatı çok uğraştıracağı bir emr-i müsellemdir.

Sosyalizmin bu kadar terakki ve tevessüüne sebep, bir parça da bast ve temhid ettiği müddeayat ve amalin muvafık-ı efkâr ve ezhan olmasıdır. Bugün en tarz-ı kadim idareyi arzu eden fikirler bile bu meslekte bazı hakaik bulunduğunu kabul ve beyan etmeye mecbur oluyorlar. Esasen sosyalizm meselesi insanda fıtraten mevcuttur. Nasıl olmasın ki, herkes bir, her insan aynı insan olduğu halde meratib-i beşeriyenin adem-i müsavatı, ezvak ve refahın tarz-ı taksim-i gayr-i mantıkiyesi her nazara tabiî olarak çarpar. Her düşünen fikir, bu ahvali biraz düşünürse kendi kendine bazı şeyler sorar. Bu fikirler, bu nazarlar memleket terakki, efkâr tenevvür ettikçe, daha kat'ileşir, daha tevessu' eder. İnsanın cibilletinde mevcut olan "adalet-i tamme" hissiya-

tına gittikçe tehyic eder.

Tekmil memleketlerden sosyalizmin en ziyade rûnüma olduğu memleket bizim vatanımızdır ki, bu da pek tabiîdir. Bir kere gazetelerimize bu gibi şeylerden bahs için kat'iyen şimdiye kadar müsaade olunmazdı. Fakat bugün memleketimizde değişmiş bazı ahval vardır. Birçok mahasinin içinde bir de hürriyet-i matbuata mâlikiz ve biz de bu haktan çok, pek çok istifade ettik; hatta bazıları bu serbestîyi su'istimal ettiğimizi söylüyorlar. Nasıl olursa olsun, şu var ki: bu hürriyet-i matbuattan dolayı bizde de yavaş yavaş bu hususa, sosyalizm meselesine dair de neşriyatta bulunulacak, yazılacak. Hatta Avrupa'dan yakında bana gelen gazetelerde gördüğüm vech üzre birkaç gün sonra İzmir'de bu meslekte olarak (Irgat) isminde bir gazetenin intişar edeceği söyleniyormuş. Tabiî, bunu da birçokları takip edecek. Gerçi bazıları sanayiin bizde Avrupa derecesinde olmadığı, amelenin burada daha az olduğu cihetle, sosyalizmin bu memlekette öyle kolay kolay terakki, tevessu' edemeyeceğini söylüyorsalar da onlara şu cevabı veririm. Her ne kadar memleketimizde Avrupa derecesinde sanayî amelesi yok ise de, çok, pek çok köylüler, yevmiye ile çalışanlar, ötede beride küçük memurlar yok mudur? İşte bizde de "amele-i mağdure", Avrupa'nın proletarya dedikleri amele bunlardan ibarettir. İşte bunlaradır ki, sosyalizm gazeteleri kelâm ve efkâr-ı müfritelerini neşr ve tevzi' eyleyeceklerdir. Bu amele pek çoktur; belki mürur-u zaman ile ârây-ı müntehabeyi de bunlar teşkil edeceklerdir. Ve ol zaman da tabiî metalibelerini daha seri', daha şiddetle ifa ettirerek biraz refah kazanacaklar, daha vasi' ve maddî bir adalet-i vasiaya malik olacaklar. Büyük bir inkılâp husule getirerek hâkimiyet-i milliye demek olan meşrutiyet-i idareyi istihsal ettik. Elbette bundan sonra da bu idareyi tekrar iade edecek kadar kısırülbasr bulunmayacağız. Eski cehaletlere düşmeyeceğiz. Çünkü biliriz ki, yine tarz-ı idare-i kadimeye rücu', memleketimizin halet-i ihtizara düşmesi, mematı demektir. Türkiye hürriyetle yaşayacak. Adalet sayesinde terakki edecektir. Bizim için şimdi bir şey varsa, o da Kanunuesasînin bahşettiği hürriyet-i kanuniye sayesinde başka bir takım hukukumuzu da kazanmak, başka ve daha vasî serbestlikleri istihsal etmektir.

[İkinci tefrikadaki maba'd]

Hür memleketlerde ahali yavaş yavaş başını kaldırarak hukukunu, şimdiye kadar bilmediği bir takım hukuk-u magsubesini öğreniyor ve böylece kendini hissettirmeden akvamın arasına duhul ile hukuk-u müdda'iyenin istirdadı davasından başka bir şey olmayan bu sosyalizm, cemiyet-i hâzırayı bu kadar çalışmakta bulunan muhtacînin hukuk-u tabiiyesini ayak altına alarak ancak bir kısım halk hakkında, hatta fazlasıyla tatbik edildiğinden dolayı tahtie ediliyor.

Fransa'da 120 seneden beri hukuk-u şahsiye meselesi ilân olunduğu, asırlardan beri, İngiltere'de bir hükûmet-i meşruta devam ettiği halde, el'an amele ve biçareler eski hal-i biçarî ve muztarbânelerinde kalmaktadırlar. Avrupa'da değil, bütün Şark'ta da, her yerde bütün bu debdebe ve dârâtın yanıbaşında bir de sefalet ve zaruret levhası tecelli ediyor. Milyonlarca biçare var ki, bütün müddet-i hayatiyelerini sefalet ve zaruret içinde yaşayarak, hayatlarını ancak gözyaşı dökmekle ve bir gün olsun tamam-ı sükûn ve sürur-u kalple geçirmemekle emrar ederek, hatta ölürken bile karşısında boyunlarını büküp ağlayan biçare evlâtlarının da daima yaşadıkça kendisi gibi alâm ve zarurete mevdu' kalmış olduklarını bittefekkür rahatça can bile veremeyerek geçip giden ne mazlumlar, ne talihsizler var!. Adalet-i beşeriye bu mudur? Sosyalizm taraftarları bu sefalet ve mağduriyet sath-ı arzdan hazf ve tay olunamaz mı diyorlar ve kendi aralarında, Evet diye bağırıyorlar!

Bu fikirlerle, bütün efrad-ı insaniyeyi düşündüren bu nazariyelerle sosyalizm süratle, dehşetle her tarafta tevessu' eylemekte, yayılmakta bulunuyor! Yarın da buraya, bizim kapılarımıza gelecek!

Fakat bizde ise, elyevm -tabiî- bir inkılâp siyasetinden dolayı bir teşevvüş ve tebeddül-ü umumî devam etmekte olduğundan işbu sosyalistlik fikrini ahali arasına hemen saçmak, neşretmek doğru değildir. Biraz menfaati olsa dahi birçok zararı olacaktır. ☆

Hitam

İletişim'den iki İstanbul kitabı daha

Mehmed Tevfik
İstanbul'da Bir Sene

Sadri Sema
Eski İstanbul'dan Hatıralar

TAM YETMİŞ YIL ÖNCE

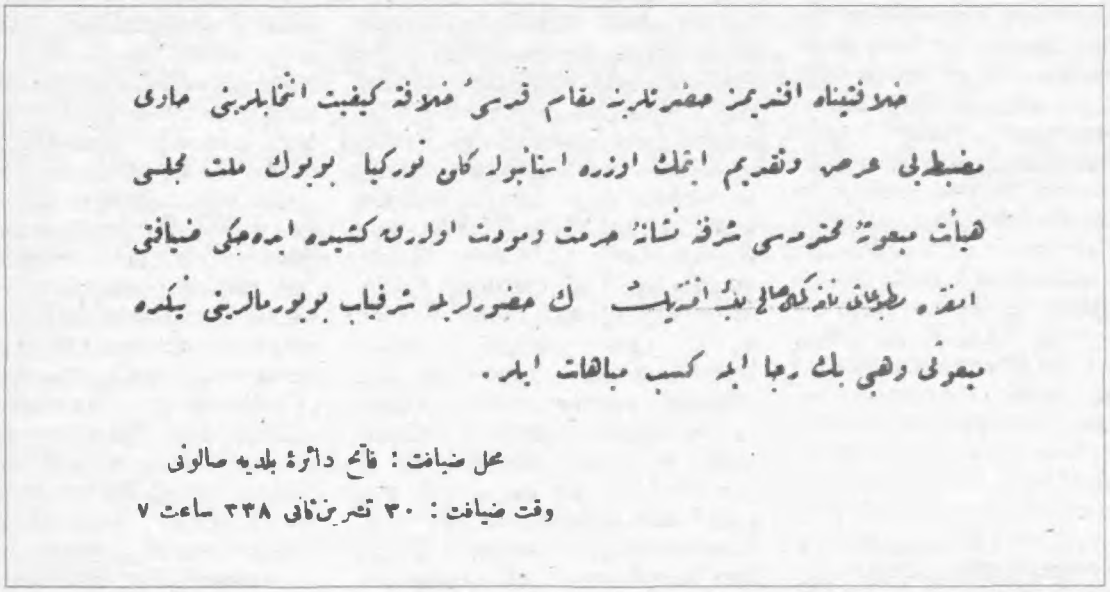

محل ضیافت : فاتح دائرهٔ بلدیه صالونی
وقت ضیافت : ۳۰ تشرین ثانی ۳۳۸ ساعت ۷

TAHA TOROS ARŞİVİ

Hilâfetpenah Efendimiz Hazretlerinin makam-ı kudsî-i hilâfete keyfiyet-i intihaplarını havi mazbatayı arz ve takdim etmek üzere İstanbul'a gelen TMBB hey'et-i meb'use-i muhteremesi şerefine nişane-i hürmet ve meveddet olarak keşide edeceği ziyafeti Ankara Matbuatı namına Kemal Salih [sel] Beyefendinin *huzurlarıyla şerefyab buyurmalarını Niğde meb'usu Vehbi Bey* rica ile kesb-i mübahet eyler.*
Mahall-i ziyafet: Fatih Daire-i Belediye Salonu
Vakt-i ziyafet: 30 Teşrinisâni 338 saat 7

Mustafa Vehbi (Çorakçı: 1876-1932), TMBB'nin ikinci döneminde de milletvekili.

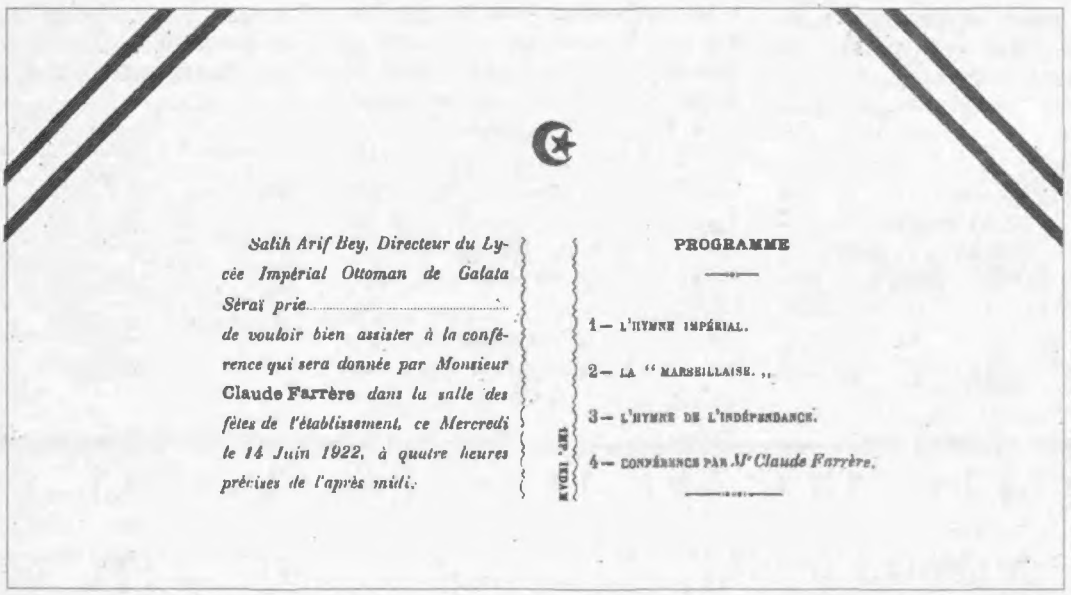

Salih Arif Bey, Directeur du Lycée Impérial Ottoman de Galata Séraï prie..... de vouloir bien assister à la conférence qui sera donnée par Monsieur **Claude Farrère** *dans la salle des fêtes de l'établissement, ce Mercredi le 14 Juin 1922, à quatre heures précises de l'après midi.*

PROGRAMME

1— L'HYMNE IMPÉRIAL.
2— LA "MARSEILLAISE."
3— L'HYMNE DE L'INDÉPENDANCE.
4— CONFÉRENCE PAR *Mr Claude Farrère.*

GALATASARAY LİSESİ ARŞİVİ

Galatasaray Sultanisi Müdürü Salih Arif Bey ...'den, Bay Claude Farrere'in 14 Haziran 1922 Çarşamaba günü öğleden sonra saat tam dörtte, lisenin tören salonunda vereceği konferansa teşrifini rica eder.
Program : 1- Sultan Marşı
2- Marseyyez
3- İstiklâl Marşı
4- Bay Claude Farrere'in konferansı
Programın özelliğini, henüz Büyük Zafer'in kazanılmamış olduğu bir dönemde, TMBB'nin 12 Mart 1921'de kabul etmiş olduğu İstiklâl Marşı'nı Sultan'ın hâkimiyeti altındaki İstanbul'da resmen okunması oluşturuyor.

Tarihimizde İslâmiyet IX

Türklerde Sanat Hayatı ve İslâm Dini

DR. TURGUT AKPINAR

Giriş

Bir toplumun kültürünü oluşturan unsurların en önemlilerinden biri şüphesiz onun sanatıdır. Dinlerin ise kültürlerin oluşup, gelişmesinde, özellikle eski kültürlerde, çok büyük bir yeri olduğu inkar edilemez. Dinler, yer ve zamana göre, bir toplumun hemen bütün etkinliklerinde az veya çok bir rol oynamış ve bu bazen olumlu bazen de olumsuz etkiler yapmıştır. "Toplumların sanatında geliştirici veya engelleyici koşulların biri de, toplumda geçerli olan değer yargılarıdır. Bu değer yargılarından biri ise dindir.[1] Dolayısiyle din, sanat hayatında geliştirici veya engelleyici olabilir. Bunun en güzel örneği, tarihimizde Budist Türklerde heykelin, Maniheistlerde resim, minyatürün bir hayli gelişmesidir ki aşağıda göreceğimiz gibi bu, hemen tamamen dinden kaynaklanmaktadır. İslâmiyetin kabulünden sonra heykelin kökünden kazınması, resmin ise gittikçe ortadan çekilmesi yine dini nedenlere dayanmaktadır.

Genellikle dinlerin, toplumların sanat hayatında da büyük etkiler yapabileceği inancından hareketle, şimdi asıl konumuz olan, Türklerin Sanat hayatındaki durumu incelemeğe geçebiliriz.

I) İslâmiyet Öncesi Dönemde Türklerde Sanat

a) Hun Sanatı Sorunu ve Tartışmalar

"Türk" ismiyle tarih sahnesine ilk çıkanlar, nisbeten yeni tarihlerde (VI.-VIII. yüzyıllar) Devlet kuran Göktürk veya Köktürklerdir.

Fakat Türk kavimlerinin çok daha eski zamanlardan beri Ortaasyada yaşadıkları kesindir. Bugüne kadar bilinen en eski Türk kavmi Çinlilerin Hiung-nu dedikleri Hun'lardır. Egemenliklerini Avrupa içlerine kadar uzatan Attila Hunları (ki bunlara Avrupa Hunları da diyoruz) ile Asya Hunları da denilen Hiung-nu'ların aynı kavim olup olmadıkları hep tartışılmıştır. Alman sinolog'u Herbert Franke'ye bakılırsa, en yeni araştırmalarda, Hiung-nu'ların dilinin, Türk dillerinden olmayıp, Sibirya dillerinden olduğu fikri ağır basmaktadır. Yani ona göre Asya Hunlarının Türklüğü şüphelidir.[2] Esasen Hun İmparatorluğu gibi büyük step devletlerinde tek bir kavim değil, pekçok kavim bir arada yaşamaktadır. Bu itibarla Hiung-nu'ların Türklüğü kesin olsa bile bunların hakim oldukları geniş alanlarda geçerli olan, uygulanan sanatın sadece Türklere özgü bir sanat olduğu ileri sürülemez. Bu kısa açıklamadan amacımız, sözü, son yıllarda Hun Sanatı ismiyle yayınlanan bir kitabın neden olduğu fırtınaya getirmektir.[3]

"Hun Sanatı", Nejat Diyarbekirli'nin Profesörlük tezidir. Kitapta amaçlanan husus, bilinen en eski Türk kavmi olarak Hunların yani Türklerin Sanatını ortaya koymaktır. Eserde, ilim âleminde "Hayvan Üslubu (Tierstil) denilen ve steplerde yaşayan pekçok kavimde ortak olan sanat, Hunlara maledilmiştir. İlk defa Rostovtzeff tarafından "Hayvan Üslubu" diye nitelendirilen bu sanat, steplerdeki birçok kavmin ortak sanatı ise de, bunun en güzel örnekleri İskit ve Sarmatlara ait bölgelerdeki kazılarda bulunduğundan bu sanata "İskit Sanatı" diyenler de vardır. İşte "Hun Sanatı" kitabında incelenmiş olan Sanat bu sanattır. Kitap, değerli eserleriyle tanınan Mustafa Cezar tarafından şiddetle tenkid edilmiştir. Cezar'a göre Hun Sanatı kitabının ilmî açıdan en zayıf tarafı, yabancı arkeolog, tarihçi ve sanat tarihçilerinin İskit eseri olarak gösterdikleri şeyleri, bir kalemde Hunlara mal'etmesinde ve özellikle bunların Hunlara aidiyetini ispatlayacak ilmi verileri ortaya koymamasında düğümlenmektedir." Kitapta, Pazırık kazılarında çıkarılan eserlere ait 120 resim bulunduğu halde, Noin Ula kurganından 3 eserin resmi konulmuştur. Halbuki Pazırık'ta kazı yapan tanınmış Rus bilgini Rudenko dahil olmak üzere, hemen bütün ilim

adamları, Pazırık buluntularını İskit eserleri olarak göstermektedirler. İskitlerin ise, Z.V.Togan'ın itibar görmemiş bazı karşı-iddialarına rağmen, Türk olmadıkları, bugün ilim âleminde tereddütsüz kabul edilmektedir. Sadece, Noin-Ula kurganının Hunlara aidiyetinin kabul edildiğini belirten Cezar, sonuç olarak, "Hun Sanatı" kitabını, İskit eserlerini Hun eseri olarak tanıtan haliyle temelsiz ve adeta boşluğa kurulmağa çalışılmış bir yapıt olarak görmektedir.[4]

Cezar'ın 1974 tarihinde İstanbul'da yayınlanan tenkid kitabcığına, "Hun Sanatı"nın müellifi değil, Diyarbekirli'ye bu kitabı ile Profesörlük unvanını veren kurulda raportör olarak bulunan yani baş rolü oynayan Prof. Bahaeddin Ögel 1976 da cevap vermiştir. "Mustafa Cezar'a İhtar" diye acaip bir başlıkla çıkan ve elden dağıtılan bu broşör, bir ilim adamına uygun düşmeyen bir üslup ve sertlikle ve şahsiyata kaçan bir şekilde yazılmıştır. Bugün bulunması hemen hemen imkansız olduğundan, bu broşürden ufak bir belge olarak kalması için bazı kısımlarını aşağıya almamın hoş görüleceğini sanıyorum.[5]

"M. Cezar bu broşüründe, sayın N. Diyarbekirli'nin değerli bir araştırma ve çalışma mahsulü olan Hun Sanatı adlı kitabını tenkide yeltenmiş, bu arada Diyarbekirlinin haklı olarak Hun Sanatı diye takdim ettiği sanatın Hun değil, İskit Sanatı olduğunu iddiaya kalkışmıştır, ve bizim eserlerimizde aynı tezi savunan görüşleri de sözde çürütmek istemiştir". (Bu satırlardan Ögel'in aslında kendi eserlerini savunmak için bu cevabı yazdığı anlaşılmaktadır T.A.)

"Düşünelim ki bir Üniversite mensubu 30 yıl eski Ortaasya ve Hunlar üzerinde çalışmıştır. Dünyanın en büyük mütehassıslarından Çince ve Ortaasya tarihinin metodlarını öğrenmiştir. Üniversite kariyerinin üçte birini yurt dışında bu sahanın en salahiyetli Üniversitelerinde geçirmiştir. Hem de Ankara Üniversitesinin verdiği imkanlar ile. Eski Türk Tarihi ile ilgili kaynak dillerinin hepsini yerinde öğrenmiştir. Ama birgün bir amatör çıkmıştır. Eline geçen bütün çamurları ona fırlatmıştır. Bazıları da buna inanmağa başlamıştır. O zaman şunu demeğe hakkımız yok mudur: "Lanet olsun böyle bir muhite, lanet olsun ilim adamı geçinen ve böyle hezeyanlara inanan kimselere, lanet olsun bu iddialara inanan, ilim kuruluşlarına. Tabii bu iddialara hakikaten inanıyorlar ise.. Biz Türk Üniversitelerine, yarım düzineden fazla doçent ve doktor asistan yetiştirmiş ve vermişizdir. Bunların çoğunluğu da Çince gibi kaynak dillerini bilirler.. Biz tezleri basılmış olan 10 Çinliye doktor unvanı vermiş bulunuyoruz. Bu Çinliler, halen Boston, Melburn, Havai, Academia Sinica ve Chen Chengchi Üniversitesi gibi yerlerde vazife gören seçkin ilim adamları olmuşlardır. Türk Tarihi ve Kültürü sahipsiz değildir. Sayın Mustafa Cezar'a ise bu konuda hiç bir söz düşemez. Herkes haddini bilmelidir. Ortaasyalılar ile Türklerin Devlet kurma yeteneği olmadığına inananların, yazılarını aktarmağa hakkı yoktur."..

"Sayın Cezar, kendi broşürüne daha çok politik görüşleri konu yapmıştır.. Hala Stalin çağındaki görüşleri aktarmada ve o seviyede kalmaktadır.. Türk Tarihi ile Türk Milletinin bütünlüğü, şahsi rekabetlerin ve herşeyin üzerinde tutulmalıdır.. Biz Atatürk'ün emrettiği Türk Tarihi araştırmalarına hayatını vermiş ve yemin etmiş kimseleriz. Babamıza bile taviz veremeyiz. Tabii olarak gerçeği ve kaynakları en iyi bilerek."

Dikkat ve ibretle okunması gereken bu satırlar, bize bazı Tarihçilerimizin fikri düzeylerini göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir. Bugün dünya ilim adamları, dillerinden kalan izleri araştırarak, Hiung-nu'ların dilinin Türk dillerinden olmadığını ortaya atıp bunu tartışırken, Hun Sanatına, isabetli olarak bu aslında İskit Sanatıdır diyen bir ilim adamının tezini, saçma sapan öğünme sözleri ve gereksiz laflarla, hakaretlere boğan bu büyük uzmanın tutumuna ne demeli bilemiyorum. Buna okuyucuların çoktan gereken hükmü verdiklerini sanıyorum.

Bizim bu yazının çerçevesi içinde Hun Sanatı ile söyleyeceğimiz şudur ki Steplerde yaygın bir sanat tarzı olan, "Hayvan Stili" denilen sanat, sadece Türklere değil, step kavimlerinin birçoğuna ait, ortak bir sanatı temsil etmektedir. Bu sanatta Türk kavimlerinin de ortak olduğu kesin ise de "steplerin göçebe sanatının etnik niteliğini saptamanın imkansız olduğunu"[6] söylemek galiba en doğrusudur.

b) Uygurlarda Sanat

Hunlardan sonra büyük bir devlet kuran ve bize Orhun Anıtları gibi eşsiz bir tarihi belge bırakan Köktürklerden kalma, adıgeçen Anıtlar çevresinde Gültekin ve karısına ait olduğu saptanan bazı heykeller bulunmuşsa da, onların sanatı hakkında pek az şey bilinmektedir. Esasen göçebeliğin esas olduğu bu toplumda gelişmiş bir sanat faaliyeti de beklenemez. "Bozkır hayatı ve göçebelik kolay taşınmayı da zorunlu kıldığı için, günlük kullanıma yarayan ürünler dışında sanatla fazla uğraşma olanağı bulunamaz.. (bu yüzden) Genelde göçebelik dönemindeki Türk Sanatının bütün konar-göçer topluluklarda olduğu gibi basit bir halk sanatı niteliğinde olduğu söylenebilir".[7]

Uygurlarda, özellikle ülkenin güneyinde, yerleşik hayatın ağırlık kazandığı yerlerde, sanat alanında da nisbeten, büyük bir gelişme görülüyor. Bunda şüphesiz yabancı din ve kültürlerin, komşu ülkelerin büyük payı da unutulmamalıdır. Uygurlar, kısmen Budizm, kısmen Maniheizm dinine bağlı idiler. Budizmin yaratıcısı, Budda, zamanla heykelleri ile somutlaştırılmış ve putlaştırılmış bir Tanrı haline getirildiğinden ve halk çok sevilen Budda'nın heykellerini hayatının her safhasında kullandıklarından, bu heykeller büyük ölçüde imâl ediliyordu. Yapılıp satılan, yüzbinlerce, belki milyonlarca Budda heykeli, dolaylı yoldan heykel sanatının yayılıp,

gelişmesinde büyük rol oynadı.

Benzeri bir teşvik, özendirme olayına Maniheizm'de raslıyoruz. Maniheizmin kurucusu Mani, sanatkâr ruhlu bir insandı, müzik ve resme meraklıydı. Dini metinlerde resmin açıklayıcı rolüne ve yararına inanıyordu.[8] Bu nedenle birçok kaynakta o, minyatür sanatının pîr'i kabul edilmiştir. Böyle bir dinin mensupları arasında resim sanatının gelişmesinde büyük bir rol oynaması doğaldı. Gerçekten Maniheist olan Uygurlar arasında resmin ve minyatürcülüğün önemli sayılacak bir gelişmeye kavuştuğu söylenebilir. Alman alimi Le Coq, Turfandaki araştırmalarına dayanarak, "Uygurların ilk portre ressamları olduklarını ileri sürmüştür.[9] Çünkü duvar resimlerinde sıra ile dizilmiş birçok din adamı vb. insanların herbirinin yüzleri ve bunlardaki ifadelerin apayrı olması bilhassa dikkat ve hayranlığını çekmişti.

Zeki Velidi Togan, Ugurlarda duvar resmi (freskler) ve belirli bir alanda sınırlı kalsa da heykelcilik'in gelişmiş olduğunu ve bunun Müslüman Türklerde görülmeyen bir "kemâlet" olduğunu yazar. Burada yeri gelmişken hemen ekleyelim ki Togan aynı yerde, Uygurların kültür düzeylerinin, Müslüman Türklerin medeni seviyelerine oranla çok aşağı kaldığını da belirtmekten kaçınmaz.[10] Minyatür sanatını Uygur ustalardan öğrenmekle beraber İranda İlhanlılar döneminde ve sonradan Timuriler döneminde bu sanat çok daha büyük bir gelişme göstermiştir.

Doğan Kuban, Uygur resmi hakkında, bunun ne derece Türk Sanatı olduğu konusunda şunları yazıyor: ".. Pencikent duvar resimleri, ya da açık etkisini klasik Osmanlı minyatürüne kadar uzattığımız Uygur resmi, Türklerin de katıldıkları bir Ortaasya Uygarlığının ürünüdür. Resimlerin Türk ya da Türk olmayan bir Prensin Sarayında yapılmış olması, sahiplik açısından Türklerin yerini değiştirmez.. Türkler de diğer Orta Doğulular ve özellikle İranlılar kadar, İslam öncesi Ortaasya kültürünün sahipleri ve taşıyıcılarıdır. Bu kültürün Doğudan Batıya geçişinde birinci derecede rol oynadıkları da tartışmaya değmeyecek kadar açıktır. Bunu Samarra resminde de, Budist Stupa mimarisinin arılarını sürdüren Sultan Sancar türbesinde de söylemek kabildir" .[11]

Kuban'ın sözlerinden çıkan sonuç, bu safhada, Türklere özgü bir sanat sentezinin henüz doğmuş olmadığı gerçeğidir. Esasen bunu beklemek de erken olurdu. IX. yüzyılda "Türklerin Faziletleri" ismiyle bir eser yazarak onları kahramanlık gibi erdemleri açısından göklere çıkaran el Cahiz bile, açıkca Türklerin aklının fikrinin savaşta olduğunu ve sanata pek ilgi ve eğilimleri olmadığı yolunda ifadeler kullanmaktadır ki bunda çadırlarda oturup, hayvan beslediklerini söylediği Türkler açısından haksız olmadığını söyleyebiliriz.[12]

II)İslâmiyetin Kabulünden Sonraki Dönem

a) İslâm Sanatı ve Bu Sanatın "Bütünlüğü" Sorunu

İslâmiyetin, Türkler arasında 10. yüzyılda büyük ölçüde yayılmaya başlaması, aynı zamanda gittikçe artan bir şekilde, yerleşikliğe geçme ile birlikte gerçekleşiyordu. Göçebe ve yarı göçebelerin sanatı ile yerleşiklerin geliştireceği sanat arasında büyük farklar olması doğaldı. Ayrıca artık Türklerin de katılmış oldukları yeni bir kültürün etkisinin yaklaştırıcı rolünün de yardımı ile, her alanda ortaya çıkması kaçınılmazdı. Sanat alanında bu etki nasıl oldu? Acaba Türklerin örnek alıp benimseyebileceği, tek bir İslam Sanatından daha doğrusu "İslam Sanatının Bütünlüğü"nden ne derece söz edilebilir? Bu konuda birbirine tam olarak zıd iki fikir vardır. Bunlardan eski diyebileceğimiz fikir ve kanaat şudur:

"İslam sanatı İslam dininin icaplarından doğmuştur. Bunun içindir ki İndus nehrinden Atlantik Denizine kadar uzanan uçsuz bucaksız ülkeler üzerinde görülen sanat eserleri hangi bölgede ve hangi devirde yetişmiş, hangi millete mensup sanatkarlar tarafından vücude getirilmiş olursa olsun, aynı ailenin ferdleri, aynı dilin lehçeleri gibi birbirine benzerler. Zaman ve mekan değişikliğine rağmen bu eserlere birliğini veren, herşeyden önce İslam dininin vaz'ettiği kaideler olmuştur. İslam Sanatı esasından dini bir sanattır. Bu sanatın mihverini de cami teşkil eder. Cami planını toplu olarak kılınan namazın icaplarından almıştır." Suut Kemal Yetkin, bu düşüncelerini daha sonraki başka eserlerinde de hemen aynen tekrarlamıştır.[13]

Olayları, kurumları, sosyolojik bir açıdan görenler için bu fikirler kabul edilebilir, görünmemektedir. Fakat bunlar birçok Batılı sanat tarihçisi tarafından biraz daha dikkatli ifadelerle, daha evvel ileri sürülmüştü. Örnek olarak sadece tanınmış Alman sanat tarihçisi Ernst Kühnel'in ismini verelim.[14]

İndus'tan Atlantik'e kadar uzanan ve "bütünlük" gösteren bir İslam Sanatının var olduğu fikri haklı tenkidlere uğramıştır.[15] Bizde bu fikri şiddetle, açıkca reddeden ve tenkid eden, değerli sanat tarihçimiz Doğan Kuban olmuştur. Çok yaygın olan öteki fikir, hep kalıp halinde sık sık tekrar edildiğinden hemen herkesce bilinmektedir. Bu nedenle biz burada Kuban'ın açıklamaları üzerinde biraz duralım:

"İslam dinini kabul eden milletlerin sanat alanındaki yaratmalarını bir isim altında toplamak bilim adamlarını bütün bu yaratmaları açıklıyacak genel ilkeler bulmağa veya İslam Sanatının bütününün üzerine oturduğu bazı koşulların var olduğunu düşünmeğe zorlamıştır. Sadece bu alandaki araştırmaların yetersizliği değil bazen de önüne geçilmez bir genelleştirme isteği İslam Dünyası araştırıcılarını, dinî kültürün birliğinden dolayı sanat ifadesinin de birlik gösterdiği şeklinde, pek sağlam olmayan bir sonuca ulaştırmıştır. Bu iddia bütün Batı Sanatını Hıristiyan Kültürü ile açıklamak istemeğe benzer. Oysa ki bunu Batılı sanat tarihçileri (çok

karışık İslam Dünyasına nazaran) çok daha homojen bir Avrupa için bile ileri sürmüyorlar. (Birçok çeşitlilik ve farklılıklar ortamında) İslam için 13 yüzyıl sürecek uniform bir sanat tasavvurunun doğduğunu ileri sürmek bilimsel bir masaldır. İslam tarihinin dini karakterine dayanan bu sâfiyane görüşün ciddi bir kritiğe dayanacağı şüphelidir." diyen Kuban, sanat tarihi alanında birçok tanınmış otoritenin İslam Sanatının Bütünlüğü fikrinin doğruluğundan hiç şüphe etmemiş olmasına ve bu dogma'nın kaynaklarına değindikten sonra inandırıcı açıklamalar yapmaktadır.[16] Ona göre, İslam Sanatında "birlik ve bütünlük"ten çok "farklılık", "çok taraflılık" faktörlerini ortaya koyma daha önemlidir." Böyle bir farklılık'a örnek veren Kuban: "İslam sıfatının bazı hallerde ne kadar anlamsız olduğunu görmek için, kubbeli Hıristiyan yapıları, örneğin Bizans ve Rönesans Kiliseleriyle, büyük Osmanlı Camileri arasındaki ilişkilerin, aynı camilerle diğer İslam camileri arasındaki ilişkilerden daha fazla olduğuna" dikkatimizi çekmektedir.[17]

Kuban, İslam Sanatı denilebilecek tek sanat kolunun "Yazı" "Hat Sanatı" olduğunun iddia edilebileceğini de vurgular ki gerçekten bu sanat kolunun tam anlamiyle İslam Sanatı olduğunu kimse inkar edemez.

Bütün İslam âleminde sanatın, İslam dinine paralel olarak bir birlik ve bütünlük gösterdiği iddiasının doğru olmadığı kabul edilirse, bunun bizim konumuz bakımından en önemli sonucu, İslam Sanatının, Sanatımız üzerindeki etkilerinin sanılandan az olduğudur. Çünkü aslında belirli ve bütün bir İslam Sanatı yok ise onun etkilerinden söz etmek de mümkün olamaz.

Auboyer'in ifadesiyle: "İslamlar dinini yaydığı yerlerde, dini inanç ve fikirlerde bir birliği gerçekleştirmek istediği halde, bunu sanatta yapmaya kalkışmamış, her bölgenin kendi karakterini muhafaza etmesine imkan vermiştir. Bunun ana sebebi ise estetik bir geleneğe sahip olmamasıdır.. Yeni zaptedilen memleketler sanatı istenerek, geçmişin bir devamı olarak kalmıştır.[18]

b) İslâmda Resim Yasağı

İslam dini ve Medeniyetinin bütün İslam ülkelerine empoze ettiği, belirli bir İslam Sanatı olmasa bile, yine de İslamiyetin sanat hayatı üzerinde çeşitli yollardan etkili olduğu muhakkaktır. Bunlardan ilk akla geleni kısaca "Resim Yasağı" denilen zorlamalardır. Bu alandaki kurallar, düşünceler ve tatbikat, sanat hayatında çok büyük engellemelere, yön değiştirmelere neden olmuştur.

Kur'andaki bazı ibarelerin yorumu, fakat asıl, birtakım hadislerin getirdiği hükümler ve bu hükümlerin sonradan mutaassıb çevrelerde yorumlanma ve anlayış farklılıkları, İslam âleminde heykelin kökünden resmin ise büyük ölçüde ortadan kalkmasına sabeb olmuştur. Aslında İslamiyetin, insanların yeniden putperestliğe puta tapıcılığa dönmelerini önlemek için titizce tedbirler alması, kendi açısından gayet realist ve tutarlı bir davranıştı. Heykel, Hz. Muhammedin kırıp attığı putların ta kendisi değilse de benzerleri idi. O halde putların benzerlerinin de, eski alışkanlıklarına çok bağlı olan insanları baştan çıkarmalarına izin verilemezdi. Resim sanatına gelince bunda iş biraz karışıktır. Getirilen yasakların sınırları, çeşitli yorumlar yüzünden tam olarak çizilebilir olmaktan uzaktır. Bunların çok uzun açıklamalarına girmiyor, sadece aşağıda dipnotunda en ciddi araştırmalardan bazılarını kaydediyoruz.[19] Bizi, daima yaptığımız gibi ilgilendiren, Yüksek İslamda nazari olarak ileri sürülenler yani "olması gereken" değil toplumda gerçekten uygulanan ve ferdlerin davranışlarında esas olan, gerçekten etkili olan durumdur. Bu açıdan bakılınca, Türk toplumunda, gittikçe artan ölçüde, din adamlarının körükleyip, bağnazların adım adım takip ve kontrol ettiği psikolojik bir baskı ve yasak ağı kurulmuştur. Daha dün denilecek kadar yakın tarihte, Osmanlı Devletinin muteber bir Müze ve Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürü ve günümüzde tabloları yüz milyonlara satılan sanatkar Osman Hamdi Beyin, evindeki resim atelyesini ancak çok güvendiği kimselere gösterebildiği ve taassubun gözünden gizli resim yaptığını ve hatta bitirdiği tablolarını, güvenlik açısından Avrupaya gönderdiğini Ahmet İhsan'dan öğreniyoruz.[20] Tablo bulunan evde, bazı dindarların büyük huzursuzluk duyup, içinde resim bulunan odalarda kesinlikle namaz kılmak istenmediğini, bu satırların yazarı, kendi yakın çevresinden bilmektedir. Puta tapıcılığa dönme tehlikesinin artık kalmamasına rağmen, eski uygulama ve kuralların etkisi hâlâ halk arasında devam etmektedir.

İslâm âleminde resmin yasak olduğu fikrine itiraz edip, binbir dereden su getirenler varsa da hayatta ve gerçekte bu iddialar geçersizdir. Hernekadar İslam ülkelerinde resim hiç yapılmamış değildir. Özellikle minyatürlerle süslü pekçok kitabımız, halk resimleri vb. bunun aksini gösterir. Fakat bunlar "kaidenin istisnalarıdır". İçkinin haram ve yasak olmasına rağmen, içki içenlerin her zaman mevcud olmasına benzer. İslamda resmin engellendiği fikrini Corci Zeydan bile kabul ederken, bizim aksine deliller getirmeğe çabalamamız, boşuna gayrettir.[21]

c) İslâm Sanatı Dışında bir Türk Sanatı Yok mu?

İslam Sanatının İslam ülkelerinde bir bütünlük oluşturduğu ve birbirine, bir ailenin ferdleri veya bir dilin lehçeleri gibi benzediği (S.K.Yetkin) tezinin normal sonucu, herhalde bir İslam kavmi olan Türklerin ayrı bir sanatının bahis konusu olamıyacağı hususudur. Gerçekten Batıda İslam Sanatı bütünü dışında bir Türk Sanatının varlığı yakın zamanlara kadar kabul edilmiyordu. Buna dair ilgi çekici bir hikayeyi Celâl Esat Arseven'den dinleyelim:

"1909 da Fransızca olarak yazdığım bir kitapta "Art Turc" (Türk Sanatı) tabirini kullandığım için tabi (yayıncı) kitabın propaganda mahiyeti alacağını çünkü o devirde kimsenin böyle birşeyi kabul etmediğini, düşünerek kitabı basmakta tereddüde düşmüş ancak (büyük bir otorite olan) Charles Diehl'in bir önsöz yazması üzerine kitabı basmıştı".[22]

Aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra 1959'da Ankarada ilk Uluslararası Türk Sanat Kongresi toplanmıştır. Ve bu kongreler, her dört yılda bir, dünyanın önemli bir şehrinde (Venedik, Cambridge, Aix-en Provence, Budapeşte, Münih, Krakov) toplanıyor ve bunlara katılan pekçok Batılı bilim adamı, Türk Sanatı diye birşey yoktur, demeği aklına bile getirmeden, tebliğlerini sunmaktadır. Fakat bugün bize ters gözüken bu iddiayı başlangıçta İranlılar ortaya atmışlar ve, "böyle bir sanatın olmadığını" ileri sürerek Kongreye katılmayı reddetmişlerdi. Öyle sanıyoruz ki artık böyle bir sorun kalmamıştır. Dünya bilim âlemi, Türk Sanatının varlığını kabul etmiştir ve zaman zaman çeşitli sanat alanlarındaki (mimari çinicilik, vb.) eserlerimiz yerinde övgülerle göklere çıkarılmaktadır.

Kendine özgü bir Türk Sanatı bulunduğu gerçeği artık kabul edildiğine göre, İslam Sanatının bütünlüğü tezi de bir anlamda çürütülmüş olmaktadır. Çünkü mesela Türkler, İranlılar vb. İslam âleminin bir parçası olmakla birlikte bunların kendilerine has, özgün sanatları vardır. Eğer İslam sanatının bütünlüğü gerçek olsaydı, böyle ayrı "Milli" diyebileceğimiz sanatların olmaması gerekirdi.

Nasıl İslam Sanatının bütünlüğü düşüncesinin doğruluk derecesini ele almışsak benzer bir duruma tarih içinde "Türk Sanatının devamlılığı ve bütünlüğü" iddiasını da incelememiz gerekir. Şimdi kısaca bu konuya geçelim.

d) Türk Sanatının Bütünlüğü ve Devamlılığı Sorunu

İslam Sanatının çok geniş İslam ülkelerinde yayılmış, bütünlük gösteren bir sanat olamıyacağı tezini, aynı gerekçelerle Türk Sanatı için de düşünmemiz gerekir. Sosyolojik açıdan durum aynıdır. Şöyle ki, geniş alanlarda yayılmış bütün sosyal kurumlar gibi sanat da değişik yer ve zamanlarda büyük farklılıklar gösterir, bu adeta sosyal bir kanundur. Bu nedenle Türk Sanatının ta Ortaasya'dan bugüne kadar bir devamlılık ve bütünlük gösterdiği iddiası da, yaygın olmasına rağmen, isabetli sayılamaz. Metod meseleleri üzerinde bir hayli durmuş olan Doğan Kuban, romantik milliyetçi denilebilecek bu iddia ve tezi haklı olarak tenkid etmiştir. Bu çok yaygın tezin taraftarları çoktur. Bugün en önemli temsilcisi Oktay Aslanapa'dır, diyebilirz. "Türk Sanatının Bütünlüğü ve Devamlılığı" isimli yazısında Aslanapa şöyle diyor:

"Asya, Avrupa ve Afrika'da sekseni bulan Türk Devleti kurulmuştur. Moğolistan ve Doğu Türkistan'dan Cezayir'e, Budapeşte'den Mısır'a ve Sudan'a kadar çok geniş ülkelere yayılmış olan bu eserlerde Türk Sanatının bütünlüğü ve devamlılığı hiçbir zaman kaybolmamıştır".[23]

İslam Sanatının bütünlüğü tezi ile Türk Sanatının bütünlüğü ve Ortaasya'dan bugüne devamlılığı düşüncesi birbiriyle, tam olarak çelişen tezlerdir. İslam Sanatı bir bütünse, bunun içinde Türk Sanatı veya İran Sanatına yer kalmaz.Türk Sanatı devam edegelen bir bütünse (başka Milli sanatlar için de aynı durumun kabulü doğal olduğuna göre) İslam Sanatı diye ortada bir Sanat kalmaz.

O halde ya İslam Sanatının bütünlüğü tezini bırakmak veya Türk Sanatı diye devamlılık ve bütünlük'e sahip bir özgün sanatın varlığını inkar etmek gerekir. Doğan Kuban, bu tezadın içinden, İslam Sanatı için ileri sürdüğü haklı düşünceleri Türk Sanatında da uygulayarak, tutarlı bir sonuçla çıkmaktadır: "Türk Sanatını, kimliği bütün tarih boyunca ayırdedilebilecek homojen bir kültürün ya da kültür halkalarının ürünü olarak görmek, büyük yöntem hatalarına düşmek demektir. Mısır Sanatı, Yunan Sanatı.. gibi kavramlar değişmeyen bir mekan çerçevesine bağlı kavramlardır.. Oysa Türk sıfatı (?Türk Sanatı T.A.) zaman ve mekan boyutları açısından insanlık tarihinin başka örneği olmayan bir olgusuna işaret ediyor. Ulusal tarihini bugün sahip olduğu sınırlardan çok uzaklardaki olgularla bütünleştirmeğe çalışan başka bir ulus herhalde yoktur..

Türk Sanatı, Türkiye Sanatından ya da Türkiyedeki Türk Sanatından değişik bir tarih olgusu olduğuna göre, Türklerin maddi kültür ürünlerinin zaman ve mekân içindeki ilişkilerini yöresel sanatlarda saptanan basit bir süreklilik yapısı içinde ele almak doğru değildir..

"Kanımca Türk Ulusal kültürünün değişik ortamlarda bazen birbirinden bağımsız evrimleri ve bu evrimlere tekabül eden sanat aşamaları var.. Yerleşmiş kültürlere özgü tarih düşüncesinin geliştirdiği, toprağa bağlı statik tarih yorumu, genel Türk Tarihinin yorumu için yetersizdir"

"... Güney Sibirya steplerinden ve Ortaasya'dan Anadolu'ya ve Balkanlar'a kadar zaman ve mekan içinde gelen gelişmede bağlayıcı olan Türk kimliğini bugüne kadar korumuş olan Türk Ulusudur. Fakat onun örgütlediği sosyo-politik ortam her kez değişik verilerle birleşerek tek bir sentez, bir Türk Sanatı değil, fakat daha geniş ve hareketli kültür ortamlarımda, sentez halkaları meydana getiriyor".[24]

Böylece Kuban, İslam Sanatı gibi Türk Sanatında da "bütünlük" fikrini reddederek, tutarlı bir sanat anlayışını temsil etmektedir. Şimdi bu anlayış ve düşüncelere uygun olarak Türklerin Anadoluda yarattıkları önemli bir sanat evresine geçelim.

III) Sanatta Anadolu'da Yaratılan Türk Sentezi

a) Mimarlıkta Büyük Başarılar ve Şaheserlerimizin Sırrı

Ortaasya'dan bugüne bütünlük ve devamlılık gösteren bir Türk

Paris'teki Bibliothéque Nationale'de bulunan iki Arapça yazmadan; (1. Resim) Hz. Muhammed'i ailesiyle. (2. Resim) Cebrail'le gösteren tasvirler.

Sanatından değil, muhtelif zaman ve mekanlardaki sentez halkalarından söz edilebileceğini ileri süren Kuban, bu sentezlerden Anadolu'da yaratılanı bunların en üstünü olarak görmektedir:

"Bir yerde evrensel terimlerle tarif edilebilecek bir Türk toplumu olduğu zaman, bu toplum, göçebe, barbar, ilkel de olsa herşeyi başka kültürlerden de alsa yine bir Türk kültür ve Sanatından bahsedilebilir. Zira bir taklit kültür de sırf taklit olma özelliğinden dolayı taklit eden toplumun malıdır. Bununla beraber tarih boyunca Türk Milleti, başka kültürlerle paylaşılamıyacak birtek büyük sanat yaratmıştır: "Anadolu Türk Sanatı".

Anadolu'daki bu büyük sentez, iki safhada, hem Selçuklu Devleti hem de daha sonra Osmanlılar döneminde yaratılmıştır. Rum Selçukluları zamanındaki refaha ve hoşgörülü ortama hayran olan sanatkarlar Suriyeden Doğu Anadolu'dan, Moğolların istila ettiği İran'dan akın akın Konya'ya geliyorlardı. Bu yüzden Anadolu o devirlerde her zaman olduğu gibi, türlü türlü zihniyetlerin, görüşlerin, mirasların an'anelerin usullerle tekniklerin yepyeni bir terkip (sentez, bireşim) çıkarmak bir üslub yaratmak için kaynaştığı bir Ocak oluyordu. Bizans, İran, Yunan, Suriye kayboluyor, onun yerine tamamiyle yerli Selçuk üslubu doğuyordu. Bu tarz ile meydana getirilen eserler bazı mimari uzuvlardaki ayrıntı benzerliklerine rağmen tamamiyle Anadolu'ya özgüdür. Mesela Konya Büyük Camii (1155), Sivas Gök Medresesi (1270), emsali nadir bulunan Sultan Hanı, Konya'da Sırçalı Medrese (1242), Karatay Medresesi (1251), Konya'da İnce Minareli, Divrik'teki eserler, Anadolu'da gelip geçmiş milletlerin bıraktıkları eserlerle mukayese edilemiyecek derecede ince bir mükemmelliğe erişmişlerdir. Bu itibarla Selçuk Sanatı İslam sanatlarının içinde en seçkin mevkilerden birini işgal eder".[24]

Osmanlı döneminde ise yine mimaride dünya çapında şaheserlerin, memleketi ve özellikle İstanbul'u süslediğini görüyoruz. Gerek Selçuklu gerek Osmanlı döneminde Anadolu'da yaratılan mimari eserleri ve şaheserleri dünyaya tanıtanların başında herhalde Albert Gabriel gelir. Onun dev eserlerini burada sadece şükranla anmakla yetiniyoruz.[25]

Vaktiyle Güzel Sanatlar Akademesinde mimari şubesi Profesörü olarak çalışan ve İstanbul'da 1938 de vefat edip yine orada toprağa verilen, yirminci yüzyılın önemli mimarlarından biri olan Bruno Taut'un Türk Camileri hakkında yazdıkları gerçekten her Türkün göğsünü gururla dolduracak bir mahiyet taşır: Ayasofya'nın bir mühendislik, yani teknik harikası olduğunu, yanındaki Türk Camilerinin ise, Ayasofya'nın "soğuk" tekniğine gerçek sanatı ve güzelliği katan şaheserler olduğunu şu satırlarda dile getirir :

"Kubbe en serbest ve en muhteşem tekamülünü ve mesned açıklığındaki rekorunu Roma'da değil İstanbul'da buldu. Geniş ve cüretkarane yapılmış kubbesiyle Ayasofya o ana kadar yapılan emsalini gölgede bırakmıştır. Orada tatbik edilen mühendislik başarısı o kadar büyüktü ki aradan 14 yüzyıl geçtiği halde bugün bile herkesi heybetine meftun bırakmaktadır.. Fakat bir rekor mahiyetindeki konstrüksiyonunda tahakkuk ettirilmiş olan emperyalist gaye bu esere sanat itibariyle soğuk bir karakter hatta bir nevi bilgiçlik ifadesi vermektedir. Takriben 1000 sene sonra inşa edilmiş olan camilere nazaran Ayasofya, konstruktif kudreti bir güzellik haline inkılap ettirmiş olan eserlere ancak bir hazırlık mahiyetinde kalır. 16. yüzyılın Türk Camii başta büyük Sinan bulunduğu halde, tamamen rasyonel olan eski konstruksiyonun donukluğunu gidermiştir. Kubbeyi içerden ve dışardan sanatkarane bir şekil unsuru

yapmıştır. Bütün bina ve bütün konstrüktif kısımları proporsiyonlu (tenasüblü) olarak bağlanmıştır. Buna bakınca Roma'nın ve Bizans İstanbul'unun bütün kubbe mimarlarının sadece birer mühendis oldukları görülür. Sinan ve arkadaşlariyle talebeleri ise mimar idiler.. (böylece) sadece heybetli olan kubbeye artık bir güzellik verilmiş (olmaktadır) .[26]

Bu yazı dizisinin müellifi, Vaktiyle, Süleymaniye Camii'nin arkasındaki öğrenci yurdunda kalırken, yıllarca hergün en aşağı üç-beş dakika Süleymaniye'yi seyretmiş ve insan eliyle yaratılmış bu eşsiz güzelliğe hayran olmuş, sonraları Kadıköy'den İstanbul'a her geçisinde Sultanahmet'in masallarda görülebilecek güzelliğine vurulmuş bir insandır. Bunun nedenini zaman zaman düşünür ve Türk tarihiyle uğraşmama ve bu tarihi sevmeme bağlardım. Değerli dostum Necmeddin Hilâv'ın tavsiyesiyle bulup okuduğum Bruno Taut'un kitabı bu bilmeceyi gün ışığına çıkardı. Demek ki benim bu eserlere duygusal bir şekilde derin bir hayranlık duymam sadece benim Türk ve Müslüman olmamdan değil, bu eserlerin çok fakat çok çok güzel olmalarından geliyordu. Çünkü bu güzelliği, anlayan ve bilen insanlar görüp açıkca ifade ediyorlardı. Bruno Taut bir Alman, bir Hıristiyan olarak daha önemlisi dünyanın sayılı mimarlarından biri olarak bu güzelliği yetkiyle görüp anlamış ve bize anlatmıştır. Türklerin Anadolu'da mimarlık alanında yarattıkları şaheserler, alelade başarılar değil, onları, dünyanın en üstün birkaç mimar milleti arasına sokmuş sanat ürünleridir.

Anadolu Uygarlıkları üzerindeki eserleri, son yıllarda üstüste basılan dünyaca tanınmış arkeologlarımızdan Ekrem Akurgal'ın kendisiyle yapılan bir söyleşide Türkler'in Anadoludaki mimarlık eserlerinin dünyadaki yeri hakkında söyledikleri, bu işin ehli bir uzmanın hükümleri olması bakımından büyük önem taşır. Onun sözlerini şöyle özetleyebiliriz:

Türkler, özellikle mimarlık alanının bazı dallarında kendilerini, dünyanın en ileri birkaç ulusu arasında, bazı dallarda ise en başında saydıracak nitelikte şaheserler yaratmışlardır. Bu sözleri daha somut bir hale getirmek için onun ifadelerini aynen alalım: "Biz bugün dünyanın en önde gelen mimar milletlerinden birisiyiz. Türkler ençok mimarlık alanında başarı göstermişlerdir." "Şüphesiz bizim edebiyatta, musikide, daha başka konularda da başarılarımız olmuştur, ama.. mimari eserler görünürdedir ve herkes onları tercümesiz, çevirisiz anlayacak durumdadır.. Dünyada hiçbir Millet (Kervansarayların yapıldığı eski tarihlerde) bu kadar güzel örnekte kervansaray konusunda başarılı olmamıştır." "Su kemerleri ve köprüler, dünyada iki millet tarafından en iyi şekilde işlenmiştir. (Bunlardan biri Türk'lerdir). Diğer hiçbir Millet bu üstün düzeye varamamıştır. Darüşşifa denilen Hastahaneler, çeşmeler de böyledir. Dünyada Romalılardan sonra en güzel ve başarılı hamam yapıları da Türklerindir. Her Milletin dinsel yapıları ön planda yer alır ve bizim dinsel yapılardaki başarımız bilhassa merkezi planın en büyük ve en uyumlu eserini vermiş olmamızdır. Sinan eliyle Selimiye'de aynı şekilde Süleymaniye'de uyumluluk bakımından organik anlamda çalışan bir sanatın en güzel örneğidir. Dünyada dış kitleleri harmonili bir şekilde geliştirmiş iki millet vardır: Birisi eski Helenler biri de Osmanlılar. Hatta dış yapının kitleler arasındaki uyumluluğu bakımından denebilir ki Osmanlılar Helenleri de geçmişlerdir".[27]

Görülüyor ki kendi ilim adamımızın hükümleri ile Bruno Taut'unki camiler konusunda ne kadar birbirine yakındır. Mimarlık deyince hepimizin aklına haklı olarak hemen dahi mimarımız Sinan gelir. Çoğunlukla da onda takılıp kalırız. Halbuki Türkiye'de Sinan'ın şaheserleri yanında pekçok güzel eser ve şaheser de yaratılmıştır. Yukarıda Sultanahmed'in eşsiz güzelliğinden söz ettik. Edirnedeki, Bursadaki birçok eser, İstanbul'da, Bayezit Camii, Yenicami gibi pekçok yapının mimarları güzellik üretebilen büyük sanatkarlardı. Bu yüzlerce sanatkarın yetişmesini hazırlayan verimli atmosferin ve zeminin sırrı nerededir? Cami, medrese, darüşşifa, han, hamam, çeşme, türbe, vb. eserlerle şehirlerimizi bir tacın mücevherleri gibi süsleyen mimari eserlerin kaynağını nerede aramalıyız?

Bunun ilk kaynağı şüphesiz, büyük bir İmparatorluğun gelirleri ve bunların mahdud ellere ve illere akması idi. Zenginin zengini ellerde toplanan bu servetlerin, kısmen de olsa Millete ve Memlekete mal olmasını İmaret ve Vakıf Sistemi sağlamıştır. Bu meseleyi bütün açıklığı ile ortaya koyan, Üniversite dışında yetişmiş en büyük araştırıcılarımızdan biri olan merhum Osman Nuri Ergin'dir. Kendisini tanıyıp elini öpmek şerefine ulaştığım bu çok zeki, çok çalışkan ve çok mütevazi, değerli bilginimiz, dev eserlerinde, meselelere başkalarının hatırından bile geçmeyen bir açıdan bakabilmiş nadir araştırıcılarımızdandı. Onun, bizim de candan katıldığımız fikirlerinden biri, şehirlerimizin mamur bir hal almasında, hele İstanbul'un cihanın en güzel şehirlerinin başında gelmesinde başlıca âmilin, İmaret ve Vakıf Sistemi olduğudur. Osman Ergin'in eserlerinde değindiği ve hakkında mustakil bir de eser yazdığı "İmaret Sistemi" nedir? Halk arasında ve bazı eserlerde "İmaret" diye "bedava aş dağıtılan yerler" anlaşılmaktadır. Halbuki bu inanışın çok yanlış olduğunu vurgulayan Ergin, "İmaretin aslında çok şumullü" bir kavram olduğunu şöyle özetler: "Kestirme olarak şunu söyleyelim ki: Türkler, cami, medrese, hastahane, aşhane misafirhane, hanikah hatta türbe, hatta kale, hatta minare binalarına kadar teker teker olduğu gibi, hepsi bir arada olarak da umumiyetle İmaret adını vermektedirler". İmaretlerin hepsinde bütün hizmetler verilmez, bunlardan biri veya birkaçı bulunurdu. Tam teşekkülü imaretlere Fatih Süleymaniye Sultan

Ahmed örnek verilebilir". (İmaretleri) vaktiyle hep hayır sahipleri yapar, idarelerini temin eder ve memuriyetlerini idame için de yanlarında ve daha başka yerlerde birçok irat ve akar yaptırarak bu suretle hem kendi imaretine varidat (gelir) bulurlar hem de şehir ve kasabaların imarına hizmet ederlerdi. Bunların idare şekline vakıf denilirdi.. İmaret yapmada, idare etmede, tamirde memurlarını beslemede hükumet bütçesinden bir para çıkmazdı. Halk da imaretin bütün parçalarının her türlü hizmet ve yardımından bedava istifade ederdi."

"Osmanlı İmparatorluğunun her köşesinde.. Hele İstanbul'da ne kadar kargir bina bulunuyorsa hepsinin yapılan İmaretlere irat temini ve aynı zamanda şehri tezyin (süsleme) ve imar düşüncesiyle yapıldığını teslim etmeyecek bir ferd olduğuna ihtimal vermiyorum.. İstanbul gibi, Edirne gibi, Bursa gibi Türklüğe asırlarca merkez olmuş şehirlerde.. Saydığım binaları ve müesseseleri şöyle bir tarafa bırakırsanız geride Türk mimarisi, Türk Sanatı, Türk Medeniyeti namına ne görebilirsiniz?".[28]

Görülüyor ki Osman Ergin'in önemle üzerinde durduğu "İmaret Sistemi" bir bakıma modern Devletlerde "Kamu hizmeti" denilen, hizmetleri halka ücretsiz olarak sunan kurumlardır. İmaret'lerin mali kaynağı, "vakıf" denilen ve kısaca bir malın belirli bir amaca (halka çeşitli hizmetleri, hayrına yani bedava olarak sunma amacına) tahsis edilmesi, ayrılması demek olan hukuki kurum sayesinde sağlanır. Vakıfları, Allah rızası ve başkalarına yardım için yapanlar, servetlerinin bir kısmını bu insani amaçlara ayıranlar birtakım hayırseverlerdir. Vakıflar sayesinde bugünki ölçülerle trilyonlarca lira İmaretleri teşkil eden çeşitli hizmet binalarının yapımına ayrılmış oluyordu. Toplanan bu büyük meblağlar da sonunda mimarlığın emrine verilmiş maddi imkanlar demekti. Osmanlı İmparatorluğunda bu, o kadar büyüktü ki, Avusturyalı sanat tarihçisi Heinrich Glück'ün ifadesiyle, Rönesans'ın büyük, çok yönlü sanatkarı Michelangelo (emrine sunulan hudutsuz maddi imkanlar açısından) Sinan'ın (ve diğer Türk mimarlarının T.A.) yanında zavallı kalıyordu.[29]

Bizim bu yazıda üzerinde özellikle durmak istediğimiz konulardan biri budur. Yani İmaret ve Vakıf Müesseseleri sayesinde Türk Mimarları adeta bir bolluk denizinde yüzmüşler ve o sayede de Türkler Mimaride dünyanın sayılı birkaç milleti arasına girebilmiştir. Yani bu sonuca ve başarıya ulaşılmasında İslam âleminde çok gelişmiş bir müessese (kurum) haline gelen ve din yönünden daima teşvik edilen Vakıfların büyük payı vardır.

Köprülü, Vakıfların, "ne eski Şark Medeniyetlerinde, ne Yunan ve Roma âlemlerinde, ne de Ortaçağ Hıristiyan dünyasında emsaline tesadüf edilemiyen ve sırf İslam Medeniyeti çevresindeki memleket ve kavimlere münhasır kalan muazzam bir inkişaf" gösterdiğine işaret ederken hiç de abartmamıştır.[30] Zira Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Vakıfları Islah çalışmaları yapılırken, 1929'da hükumetçe çağrılan, İsviçreli medeni hukuk Profesörü Leemann da yurdumuzdaki durumu tesbit edince hayret etmiş ve "dünyanın hiçbir yerinde Vakıfların Türkiye'deki kadar şumullü olmadığını" belirtmiştir.[31]

Bütün bunlardan çıkarabileceğimiz sonuç açıktır. Şehirlerimizin imarı, mimarlık faaliyetlerinin canlanması Vakıflar sayesinde olmuştur. Vakıfların en fazla geliştiği ülkeler İslam ülkeleri olduğuna göre İslamiyetin bu gelişmede önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal olaylar ve gelişmelerde nedensellik bağının çok cepheli oluşu yüzünden bu fikre hemen itiraz edenler bulunabilirse de, olumsuz gelişmelerde İslamiyetin tek neden olduğunu kabule eğilimli olanların, bu mesele üzerinde biraz daha düşünerek karara varmalarını, öneriyoruz. Bruno Taut, camilerimizdeki güzellik ve uyumluluğu överken, bunları yaratan mimarlar, "şüphesiz ki.. esas temayüllerini dinin felsefesinden almışlardır. Fakat Allah'a ve Paygambere dua etmekle bu kadar cür'etkarane kubbeler, böyle büyük holler yapılamaz ve çökmeyip durmaları temin edilemez" diyor. Bu fikre katılmamağa imkan yoktur. Bu yüzden biz de özellikle dini yapıların, şaheserlerin yaratılmasında İslam dinine candan bağlılığın verdiği aşk ve heyecanın başarılardaki amillerden biri olduğuna inanmakla birlikte, sadece dinin manevi katkısının değil, Vakıflar kanaliyle çok büyük maddi katkısının da söz konusu olduğunu vurgulamağa çalıştık. Belki bu maddi imkanların ilk kaynağının Vakıflar değil, Vakıflara servetlerin bir kısmını ayıran ferdler olduğunu, onlara bu zenginliği ise, Osmanlı Devletinin sağladığı düşünülebilir. Fakat unutmayalım ki Osmanlı Devletinin, zenginliğini de esas itibariyle, uzun süre, yine dini bir müessese olan "gazalar" sağlamıştır. Bu konuya İktisat bahsinde değinmiştik.

b) Mimarlık Dışındaki Bazı Sanatlarda İslâmi Etkiler

Bu yazının amacı, bütün sanat dallarında Türklerin yerini göstermek değil, bunda İslamiyetin etkilerini tesbite çalışmaktır. Bu yüzden, son olarak bir iki noktaya daha değinerek konuya son vermek istiyoruz.

Bunlardan biri, heykel ve resim sanatının İslamiyetin etkisiyle engellenmesi yüzünden, soyut geometrik şekillerin (arabesk), bitki motiflerinin süsleme sanatında olağanüstü bir gelişmeye ulaşmasıdır. Bu sayededir ki taş ve mermerler, taç kapılarda, duvarlarda bir dantela gibi işlenmiş, tahta oymacılık minberlerde kapı ve pencerelerde dolap kapaklarında birer oya inceliği ile yer almıştır. Camilerimizi, türbeleri süsleyen ve dünyada seçkin bir yeri olan çinilerimizde, bitki motifleri büyük yer tutmuştur. Aynı nedenlerle, tam anlamı ile "İslami Sanat" diyebileceğimiz bir sanat dalı daha olmuştur ki buna "Hat" (Yazı) sanatı daha doğrusu "Hüsnühat" (güzel yazı) diyoruz.

Türkler bu alanda çok büyük bir başarı göstermişlerdir. Bu yüzden "Kur'an Mekke'de nazil oldu, Kahire'de okundu, İstanbul'da yazıldı" diye bir söz vardır ki sadece lafta kalmamıştır. İslamiyetin dili, Arapça, alfabesi Arap harfleri idi. Bu harflerin estetik şekiller yaratmaya çok elverişli olduğu tartışma götürmez. Pekçok Türk evinde, resmin yokluğunu, nefis yazılar, levhalar gidermekte idi. Bu yazıların çoğunluğu kısa dini metinlerden oluşuyordu. Arap harflerinin sağladığı imkanları kendi dehaları ile, son sınırına kadar kullanabilen hattatlarımız gerçekten harikalar yaratmışlardır.

Vaktiyle birgün Münih'te, kağıt para basımı konusunda tahsil gören bir Alman gencine, ne Türkçe ne Arapça bilmediği halde cebinde Arap harfli bir kitabı neden taşıdığını sorunca, onun bana kitabı açarak : "Şu güzelliğe bakın!" deyişini hiç unutamıyorum.

IV) Sonuç

İslamiyetin Türklerin Sanat Hayatındaki rolünü en genel hatlariyle nasıl niteleyebiliriz?

İslamiyet Öncesi dönemde, göçebeliğe dayalı bir toplum hayatı yaşayan Türkler'in yüksek sanatlarının olması beklenemezdi. Ortaasya'daki çeşitli Türk kavimleri içinde yalnız Uygurlarda durum biraz değişiktir. Çünkü Uygurlar, ülkenin güneyinde yerleşik bir hayata geçmişlerdi ve komşuları olan Çin gibi eski kültür ve sanat ülkelerinin de etkileri ile belirli düzeyde gelişmiş bir sanat (duvar resimleri, minyatür ve heykel) yaratabilmişlerdi. Fakat doğrusu Türklerin bütün kültür hayatlarında olduğu gibi sanatta da ancak İslami dönemde bir varlık gösterebildikleri şüphesizdir. Bunun iki önemli nedeni vardır. Bunlardan biri, İslami dönemde büyük ölçüde yerleşikliğe geçilip bu hayatın şartlarına uyum sağlanmış olmasıdır. Çünkü Yüksek bir Sanatın yaratılabilmesinin ana şartlarından biri budur. İkinci neden ise o dönemlerde çevrenin en yüksek Medeniyeti olan (Barthold) İslam Kültürünün, bileşik kaplar prensibine uyarak diğer Müslümanlara da akıp geçmesi ve seviyeyi yükseltmesidir.

İslam Kültürü çeşitli kavimlerin kültürlerinden oluşturulmuş bir sentez idi. Türkler bu bireşimi kendi kültürleri ve gelip yerleştikleri mahallin kültürleriyle birleştirerek yepyeni bir Türk Sanat Sentezi yaratmışlardır. Bu Türk Sanatı doruğuna Selçuklu ve Osmanlı Türkleri döneminde Anadoluda ulaşmıştır.

Özellikle mimarlık alanında dünyanın en seçkin Milletlerinden biri olduğumuzu bütün ilim âlemi kabul etmektedir. İlim ve felsefedeki durumumuzu işlemeğe çalıştığım geçen yazımda duyduğum üzüntüyü bu defa sanattaki başarılarımız, bir sevince ve gurura dönüştürdü. Dünya karşısında bize bu gururu ve övüncü yaşatan sanatkarlarımızın hatıraları önünde saygı ile eğilelim. ☆

1 Şerafettin Turan, Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1990, s.234

2 Herbert Frank/Rolf Trauzettel, Das Chinesische Kaiserreich, Frankfurt/M.1968,s.83-84

3 Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, İstanbul 1972

4 Mustafa Cezar, "Hun Sanatı" Üzerine, İstanbul, 1974

5 Bahaeddin Ögel, Mustafa Cezar'a İhtar, İstanbul, 1976

6 Doğan Kuban, Anadolu Türk Mimarisi Tarihi, İstanbul, 1965 s.25,44 (İst. Teknik Üni. Mimarlık Fak.)Yy.

7 Ş.Turan a.g.e. 238

8 Geo Widengren, Mani und der Manicheismus, Stuttgart, 1961, s.108 vd.

9 Annemarie v.Gabain, Die Bedeutung der uigurischen Studien für die Türkei (Europaeische Revue-Die Moderne Türkei XII. Jahr, Heft 6b-Stuttgart-Berlin, 1936) içinde S.523

10 Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1946,s.99

11 Doğan Kuban, Türk Sanat Tarihinin Evreleri (Sanat Tarihimizin Sorunları, İstanbul, 1975) içinde s.11

12 Câhiz, Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, (Çev. Ramazan Şeşen), Ankara, 1967, s.82

13 Suut Kemal Yetkin, İslam-Türk Sanatı, İstanbul, 1956, s. 3 Suut Kemal Yetkin, Türk Mimarisi, Ankara, 1970, s.9

14 Ernst Kühnel, Die Kunst des Islam, Stuttgart, 1962,s.9 (ilk bas., 1929)

15 Jeanine Auboyer, Fransız Milli Kolleksiyonlarında Yüksek Asya'nın İslamiyetten Önceki Sanatı (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Tebliğleri, Ankara,1962,s.43,44 Gaston Wiet, İslamiyet ve İslam Sanatı, nakleden Auboyer (zikri geçen makalesi)

16 Doğan Kuban, İslam Sanatı Kavramı (Sanat Tarihimizin Sorunları, içinde s.16 vd.

17 Doğan Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, 2.Bası, İstanbul, 1973, s.101

18 J. Auboyer a.g.y.

19 İslamda Resim Yasağı Hakkında Pekçok araştırma vardır. Bunlardan A.J. Wensinck'in İslam Ansiklopedisinin ilk Avrupa basısında "Sura" (Suret) T.W. Arnold'un aynı yerde "Taswir" maddesi Nurhan Atasoy'un (Türkçe) İslam Ansiklopedisinde "Tasvir" maddesi; Daan van Reenen'in The Bilderverbot a new survey başlıklı "Der Islam" Bd.67, H.1, 1990, s.27-77 daki yeni araştırmasına ve oralardaki bibliografyalara bk.

20 Ahmed İhsan, Matbuat Hatıralarım C.I, İstanbul, 1930, s.74

21 Corci Zeydan (Circi Zaydan), İslam Medeniyeti Tarihi, C.III. İst. 1973, 420

22 Celal Esat Arseven, Türk Sanatı Tarihi, C.III.İstanbul, tarihsiz, s.7

23 Oktay Aslanapa, Türk Sanatının Bütünlüğü ve Devamlılığı (Konferanslar I, Ankara 1965 TKAE Yy. 13)

24 Doğan Kuban, T. Sanat Tarihin Evreleri, (S.T. Sorunları, s.7)

24a Gaston Migeon, İslâm Sanatları, İstanbul, 1943, s.15

25 Albert Gabriel, Monuments turcs d'Anatolie, 2 cilt Paris 1931-34; Une capitole turque; Brousse, 2 cilt, 1958; Chateaux turcs du Bosphore, 1943; Türkiye-Tarih ve Sanat Memleketi, İstanbul, (1954); Voyages Archeologiqedans la Turquie Orientale, 1940

26 Bruno Taut, Mimari Bilgisi, İstanbul 1938, s.145 vd.

27 Hıfzı Topuz, Konuklar Geçiyor, İstanbul 1975 (TV da Ekrem Akurgal ile yapılan Söyleşi)

28 Osman Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı, İstanbul, 1936, s.54

29 Heinrich Glück, Osmanlılarda Mimari (Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Tesiri, Ankara, tarihsiz, İş Bankası Kültür Yy. , s.168

30 M. Fuad Köprülü,Vakıf Müessesenin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü (İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul, 1983, s.352) Ayrıca ilk bası (Vakıflar Dergisi C.II. İstanbul 1942,s. 1-35)

31 Osman Ergin, a.g.e. s.57'den naklen

Önemli Not : Bu yazıda Hz. Muhammed'in hem de peçesiz iki resmi, tanınmış Alman din sosyoloğu G. Mensching'ten alınarak basılmıştır. Bu çok nâdir görülen istisnaî bir olay olup, metinde soylenenlere aykırı değildir. Bunları bulabilmek yazar için mutlu bir tesadüfle mümkün oldu.

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard'ın Londra'daki Bakanına Gönderdiği İki Mektup

Çev. : DR. HÜSEYİN ÇELİK

Çok Gizli ve Mahrem Tarabya
No: 692 27 Mayıs 1878

Lordum,

24 Mayıs tarihli üç gizli ve kişiye özel telgrafınızı aldım. Ertesi sabah hiç vakit kaybetmeden Mr. Sandison'u, ileteceğim mühim bir konu olduğunu bildirerek Sultan'dan gecikmeden benimle görüşmesi talebinde bulunmak üzere Saraya gönderdim. Majesteleri hemen gelmemi rica etti.

Majestelerini büyük bir ruhî depresyon içinde buldum. Çok hasta görünüyordu. Beni her zaman olduğu gibi umumî salonun bitişiğindeki özel odada kabul edeceğine, onu merkezi salondaki saray çalışanlarının görebileceği ancak konuşulanları işitemeyeceği bir iç bölmede beklerken buldum. Kendisi görünür derecede çok asabî bir haldeydi. Bana, Ali Suavi'nin komplosu ve Çırağan'daki olayı ima ederek, son olayların tesiriyle üç gece uyuyamadığından dolayı şiddetli bir baş ağrısından muzdarip olduğunu anlattı. Ben, hadisenin meydana gelişinin üzücü olduğunu ancak netice itibariyle halkı ve orduyu aldatmağa yönelik bu teşebbüsün başarısız olmasının, halkın ve ordunun kendisine sadık olduğu, inandığı sonucunu ortaya çıkardığını ve bunun da güzel olduğunu söyleyerek onu teskin etmeğe ve neşelendirmeğe çalıştım. Ve bu durumun kamuoyunun zihnini son zamanlarda meşgul eden mübalağalı dedikodu ve endişelere* son vereceğini söyledim. Kendisine Kraliçenin sempatilerini ifade etmek üzere sizden emir aldığımı bildirdim. Bu durumun onu çok memnun ettiği görüldü.

Sultan'ın arzusu üzerine huzurda benden başka sadece Mr. Sandison ve Said Paşa vardı. Sultan'a başbakanı da çağırmasını teklif ettim fakat kendisinin buna pek niyetli olmadığı görüldü. Daha sonra ben Majestelerine vereceğim haberin kesinlikle gizli tutulması gerektiğini söyleyerek bunun gizli tutulacağına dair kendisinden Padişah sözü vermesini istedim. O da bu sözü verdi. Majesteleri hem bedenen hem ruhen ızdırap çektiği için hazırladığınız taslağın açıklamalarına girmem gerektiği şekilde girmedim.

Ancak Majestelerinde şunu gözledim ki, O, şimdi Kraliçe ve hükümetinin kendisi ve ülkesi için hissettikleri dostluk ve sempatinin birçok işaretlerini almış durumdadır. Öyle ki sunacağım teklifin kendisinin ve ülkesinin gerçek menfaatlerine hizmet edeceğinden şüphesi yoktur. Bu mülahaza ile Majesteleri tasdik edip ifade buyurdular ki İngiltere ve Kraliçe onun tek dostudur. Ve nazikçe bana tam güveni olduğunu ilave ettiler. Ben devamla, Majestelerinin şüphe yok ki, İngiltere'nin politika ve hareket tarzının ister istemez değişik, bir anlamda biribirine zıt olan dengeler üzerine kurulu ve bunlarca kontrol edildiğinin farkında olduğunu söyledim. Hem bir Avrupalı, hem de bir Asyalı güç olan İngiltere'nin, karşısında tek başına hareket etmekten alıkoyan antlaşmalar ve milletlerarası ilişkilerle bağlı olduğunu ancak Asya'daki politikasının kendi menfaatlerine bağlı olduğunu ve bu doğrultuda hareket etmekte oldukça hür olduğunu ifade ettim.

Daha sonra İngiltere'nin Ayastafanos Muahedesi'nin 1856 ve 1871 yılı antlaşmalarına zıt olan hükümlerine çok ciddi şekilde karşı çıktı ve bu hükümleri hafifletmeğe çalıştığı halde, sözkonusu antlaşmalara kendisiyle beraber imza koymuş ülkelerden kaynaklanan bazı mecburiyetlerle hareket etmek zorunda olduğuna işaret ettim. İngiltere hükümetinin Ayastafanos Muahedesi'nin Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını etkileyen hükümlerini hafifletme konusunda aldığı karardan netice alacağına dair ümitli olduğumu söyledim. Mesela Osmanlı İmparatorluğunun ge-

leceği için önem arzeden Bulgaristan'ın bağımsızlığını önlemek gibi. Ayrıca İngiltere Hükümetinin İstanbul yakınlarındaki Rus Ordusunu geri çektirmek için gayret gösterdiğine olan inancımı belirterek bunun gerçekleşmesi halinde Osmanlı Hükümetinin hareket serbestisi kazanacağı ve sürekli bir tehlike kaynağının böylece ortadan kalkmış olacağını belirttim.

Majesteleri, bu anlattıklarımdan çok etkilenmiş görünerek ayağa kalktı. Kendisi çok hasta olduğu için görüşmeğe devam edemediğinden kendisine anlattıklarımı Başbakan Sadık Paşa'ya anlatmamı istedi. Majestelerine anlattıklarımın anlatmam gerekenlerin sadece bir bölümü olduğunu, kendisine İngiltere ile, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını Rusya'nın bütün tecavüzlerinden koruyacak bir savunma işbirliği taslağı sunmak için emir aldığımı ifade ettim.

Sultan apaçık o kadar hasta idi ki başka bir şey ilave edemedim. Zaten bu durumda O'nu daha fazla tutmam adaba uygun düşmezdi. O hararetle hemen Başbakan'ı görmemi rica etti. Bunun üzerine Başbakan'la başka bir odada bir araya geldik.

Sonradan ben daha Sarayda iken Sultan Mr. Sandison'u çağırarak kendisinin aşırı uyku ihtiyacından dolayı benim kendisine anlatmağa başladığım önemli haberin teferruatını almağa müsait olmadığını, beni sonuna kadar dinleyemediği için özürlerini bildirdi. Kraliçenin ve İngiltere hükümetinin gösterdiği dostluğun kendisini derinden etkilediğini ve bunun herşeyin üzerinde olduğunu ifade eden Sultan, İngiltere Hükümetinin kendisine sunduğu taslaktan dolayı da memnuniyetini ifade etmiştir. Bir süre sonra, ben Başbakan'la beraber iken Sultan Said Paşa'yı gönderip Zat-ı âlilerine benim yapacağım herhangi bir teklifin veya taslağın kabul edilmesi gerektiğinin kendi buyruğu olduğunu bildirdi.

Sultan ayrıldıktan sonra, sizin Majestelerine sunulmak üzere bana emir buyurduğunuz, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının geleceğini güvenlik altına alacak olan İngiltere ile savunma işbirliği antlaşması teklifini Başbakan'ın önüne koydum. Majeste Sultan'a hitaben yazılmış taslak metnini telgrafınızdan Başbakan'a okudum. Ve böyle bir şeyin gerekliliğini sunduğunuz deliller ve hatırıma gelen diğer hususlarda destekledim. Zat-ı âlilerine, İngiltere Hükümetinin teklif ettiği bu ittifakın Osmanlı İmparatorluğunun tarihi içersinde bir dönüm noktası olabileceğini, Sultan'ın en değerli topraklarını güven altına alacağını, Avrupa'daki topraklarını çok karışık olan halklardan kaynaklanan tehlikelerden kurtaracağını ve sürekli sözkonusu olan dış müdahalelere son vereceğini söyledim. İngiltere Osmanlı Devleti'nin Asya'daki vilayetlerini garanti altına aldı mı, İngiliz sermayesinin oralara akarak buraların zengin kaynaklarını elverişli hale getireceğini ve bunun da imparatorluk için çok büyük bir servet kaynağı olacağını belirttim. Ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs'ı alması ve idare etmesinin Türkiye'nin Asya bölümü için küçümsenmeyecek faydalar temin edeceğini, bu sayede Anadolu ve Kuzey Suriye'de ticaretin artacağını, buraların sürekli avantajlar elde edeceğini ve adil bir idare örneği sergileyeceğini ileri sürdüm.

Zat-ı âlileri Mr. Sandison'dan, sizin taslağı Fransızcaya tercüme etmesini rica ederken, kendisi de Sultan için Türkçe bir nüsha hazırladı. Daha sonra Safvet Paşa içeri çağrıldı ve yer gösterildi. Ben, bu ayın 10'unda göndermiş olduğunuz mektub ve telgrafla verdiğiniz yetkiye dayanarak konuyla ilgili onlara bazı açıklamalarda bulundum. Kendileri de Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasının, Sultan'ın ve Osmanlı İmparatorluğunun menfaatine olacağını tasdik ettiler. Ancak bununla beraber Sultan'dan yetki almadan sunduğunuz antlaşma taslağını imzalayamayacaklarını söylediler. Fakat bu yetkinin en kısa zamanda alınacağına dair söz verdiler. Ertesi sabah, antlaşmayı sonuçlandırmak üzere toplanmamız gerektiğinde mutabık kalarak ayrıldık.

Planlandığı şekilde başbakan Sadık Paşa ve Safvet Paşa ile Sadık Paşa'nın evinde toplandık. Burada anlamamış göründükleri bazı konular üzerinde daha detaylı açıklamalarda bulundum. Bana, sizin gönderdiğiniz metne antlaşma veya savunma işbirliği resmen yürürlüğe girmeden İngiltere'nin Kıbrıs'ı almayacağını taahhüd ettiğine dair bir paragraf ilave edilmesi halinde tepki gösterip göstermeyeceğimi sordular. Onlar İngiltere'nin adayı sözkonusu antlaşmadan önce işgal etmesi halinde bunun Rusya'yı kızdıracağını, İngiltere'nin, Türkiye'nin Asya'daki topraklarını korumak için yardım taahhüdünde bulunmadan önce Rusya'ya yeniden savaş açmak için bir bahane olacağını düşünüyorlardı.

Ben sizin taslakta ifade ettiğiniz, adanın işgal edilmesi ve idaresinin ele alınmasının resmi antlaşmadan sonrası için sözkonusu olduğundan şüphemin olmadığını ancak, sizin bana Sultan'a arzedilmesi için talimat verdiğiniz metne herhangi bir şey ilave etme selahiyetini kendimde bulamadığımı söyledim.

Safvet Paşa hazretleri, bana gizli olarak şahsen böyle bir şey için yazılı başvuruda bulunulabileceği ve benim buna bir şerh düşebileceğimi söyledi. Ben ise telgrafla yaptığım gibi, teklifi size arz edebileceğimi söyledim. Ancak Başbakan bu konunun öyle pek de önemli olmadığı yolunda görüş beyan edince bundan vazgeçildi.

Sonunda antlaşmanın iki nüsha olarak muhtıra tarzında yazılmasında mutabık kaldık. Antlaşma metni tamamen sizin metninize sadık kalınarak Sadık Paşa ve Mr. Sandison tarafından Fransızca'ya çevrildi. Tamamen diplomatik bir dille olmasa da, inanıyorum ki kusursuz olarak sizin ifade etmek istediğiniz manayı veriyor. Ben dört nüshayı imzaladım. Sadık ve Safvet Paşalar Sultan'dan yetki aldıktan ve hepsi konuyu gizli tuta-

caklarına yeminli olan belli başlı meslektaşlarına danıştıktan sonra imzalamayı taahhüd ettiler.

Daha sonra benim Tarabya'ya gidip size herşeyin yolunda gittiğine dair bir telgraf çekmem gerektiği konusunda anlaştık.

Bazı müzakerelerden sonra taslak istişare için çağrılan bakanlar tarafından oybirliği ile kabul edildi. Resmi formalite henüz bitmedi. Taslak son kez Sultan'ın tasdik etmesi için bekliyor. Mr. Sandison, Sadık ve Safvet Paşalarla beraber Saray'a gitti. Majeste taslağı görür görmez tamamen onayladığını belirtti.

Mr. Sandison Safvet Paşa'nın imzaladığı dokümanlarla beraber Tarabya'ya geldiği zaman akşam saat sekizdi. Bu sırada Sadık paşa Sultan'la beraberdi. Safvet Paşa, Mr. Sandison'a Sadık Paşa'nın ertesi gün elçiliğe gelir gelmez dokümanları imzalayacağı taahhüdünde bulundu.

Bu, Mr. Sandison gelir gelmez hazırlayıp size çektiğim telgrafla Sadık Paşa'nın taslağı sonradan imzalayacağını bildirmemin sebebini de açıklar. Telgrafı yeniden şifreye aktarmak için zaman geçmişti. Telgrafı olduğu gibi çekmemin daha uygun olacağını düşündüm.

Size Başbakan Sadık Paşa, Safvet Paşa ve benim imzaladığım antlaşmanın İngilizce ve Fransızca metnini göndermeyi şeref addediyorum. Lordluğunuz tarafından görüleceği gibi bir yanlışlığa ve yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için, sizin orijinal metninizi değiştirmemeye azami gayret gösterdim. Zannediyorum ki böylece Lordluğunuzun pazar akşamından geç olmamak üzere İngiltere ile Türkiye arasında sultan'ın Asya'daki topraklarını koruma altına alacak bir savunma işbirliği antlaşmasının imzalanması yolundaki talimatlarını yerine getirdim.

En derin saygılarımı sunmayı şeref addediyorum.

Lordum, lordluğunuzun en itaatkar mütevazi hizmetlisi

Henry Layard.

* Elçinin bahsettiği dedikodu ve endişeler Sultan V. Murad ile ilgilidir. (H.Ç)

Çok Gizli — Tarabya
No: 693 — 31 Mayıs 1878

Lordum,

27 Mayıs tarihli çok gizli ve mahrem raporumda, Lordluğunuza ondan önceki gün Sultan'la olan görüşmemi bildirdim. Arz ettiğim gibi, Majesteleri çok hasta ve ruhi bir deprasyon altında çırpınıyor görünüyordu. Tavırları, şimdiye kadar kendisiyle görüştüğüm zamanlardaki tavrından değişikti. Her ne kadar beni her zamanki nezaketi ile selamladıysa da benimle ilgili kafasından bazı şüphelerin geçtiğini gözleyemedim. Yanına yaklaştığımda korkup geri çekildiği görüldü. Konuşmaların duyulması endişesiyle kendisine beni salonda değil, özel odasında kabul etmesini istediğimde, oranın daha soğuk olduğu mazeretini beyan etti. Görüşmemiz esnasında Başbakanın da olmasını teklif ettim. O, sinirlice benim kendisine söyleyeceğim şeyleri Başbakana ayrıca tekrarlamamı tercih ettiğini söyledi.

Ben Saraya gittiğimde Majesterinin bankeri Zarifi Efendi oradaydı. Majesteleri kendisinden ayrılmamasını, ben orada iken ara bölme ile ayrılmış odaların birinde beklemesini rica etti. Şüphe yok ki Sultan bir yanlış anlama ile hareket etmektedir. Hemen öğrendim ki, birileri ona benim kendisine karşı komplolar düzenlemekle meşgul olduğum, kendisini tahttan indirerek İzmit'teki Filoya götürmek ve kardeşi sultan Murad'ı yeniden tahta geçirmek niyetinde olduğum yolunda bazı şeyler anlatmış veya kendisine öyle gelmiştir. Ali Suavi ile sürekli ilişki içerisinde bulunan bazı İngilizlerin Komplonun içersinde bulunduğunun zannedilmesi dışında ben bu yanlış anlaşılmanın, kuruntunun sebebini izah edemiyorum.

Bununla beraber, ben Majesterini gördükten ve kendisi sunduğum konu üzerinde düşündükten sonra Mr. Sandison'u çağırarak İngiltere ile Türkiye arasında olması muhtemel bir ittifak düşüncesinden dolayı memnuniyetini dile getirmiş ve en sıcak ifadelerle benim dostluğumdan söz etmiştir. Mr. Sandison'a bir konuyu benimle müzakere etmek istediğini bildirerek bunu kabul edip etmeyeceğimi sormuş, bana karşı son görüşmede gösterdiği tavrından dolayı birçok mazeret ileri sürerek bunun hastalığından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Akşam Said Paşa'dan bir mektup aldım. Benden "Stationnaire"-mi Ortaköy açıklarında demirletmemi istedi. Çünkü Sultan kendisinin Saraydan uzaklaştırılacağı kuruntusu içersindedir. Hayatı ve hürriyetinin tehdit edilmesi halinde kendisi İngiliz gemilerinden birine sığınmak istemektedir. Zaten Lord Derby bana Sultan'ın şahsi bir tehlike içersinde bulunması halinde onu "Stationnaire"-me almam için yetki vermişti. Ben Kaptan Stopford'tan "Helicon"u Majestenin istediği yere almasını istedim. Sonraki gün Said Paşadan iki tane ivedi mektup aldım. Sultan'ın hemen "Helicon"un eski yerine gitmesi doğrultusundaki arzusunu bildiriyordu. Sultan Helicon'un Çırağan Sarayı yakınlarında bulunmasının bazı şüphelerin doğmasına sebep olacağını düşünmüştür. Ben yine Majesterinin arzusuna uydum.

Çarşamba günü öğleden sonra Majestelerinden bir mesaj aldım. Mümkün olan en kısa zamanda Saraya gitmemi istiyordu. Saraya vardığımda saat sekizdi. Benim için yemek hazırlandığını, Sultan'ın Saraydan müstakil bir bina olan Harem'de olduğunu öğrendim.

Ben yemeğimi yedikten sonra Sultan Said Paşa vasıtasıyla beni çağırttı. Majesteleri ile özel, mahrem konularda görüşmelerde bulunduğum zamanlarda devamlı aramızda tercümanlık yapan Said Paşa bana içinde Harem'in bulunduğu bahçenin kapısına kadar eşlik etti. Kapıyı açan Harem ağası Said Paşa'ya Sultan'ın beni yalnız

olarak görmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine o geri döndü, ben içeri girdim. Majesteleri oturduğu sedirden ayağa kalktı, çok hasta görünüyordu. Huzurda benden başka sadece kendisinin Rum doktoru Dr. Mavrogeni vardı. Majestelerinin arzusu üzerine aramızda tercümanlık yaptı.

Majesteleri benim dostluğuma sonsuz güveninin olduğunu, beni şahsen büyük bir ızdırap içersinde olduğu, kendisini tahttan indirip kardeşi Murad'ı tahta çıkarmağı hedef alan ve görünenin ötesinde birçok uzantıları olan bir komplonun cereyan ettiği bir zamanda çağırdığını ifade ederek söze başladı. Eski Başbakan Sadık Paşa dahil en büyük devlet adamlarının komplonun içersinde yer aldığını, aralarında kendisinin güvenebileceği bir kişinin bile bulunmadığını, ordusunun kendisine karşı vaziyet aldığını belirten Sultan, birkaç gün önce askeri kamplardan birinin yakınında iken çalılıklar arasında bazı askerlerin silahlarını üzerine doğrulttuklarını söyledi.

Sultan, halkına karşı sevgisini göstermek için elinden gelen herşeyi yapmasına rağmen onların sevgisini yitirdiğini, onlara bir Anayasa verdiğini, onların refah ve saadeti için reformlar yaptığını ve yenilerini de yapmağa hazır olduğunu ancak, halkın kendisini savaşın sorumlusu olarak gördüğünü, şahid oldukları bunca dehşet, binlerce vatandaşlarının Ruslar ve Bulgarlar tarafından boğazlanması ve evlerinden, yurtlarından ayrılmağa, göçmeğe zorlanmış, acından ölen bunca insanın benzeri görülmemiş ızdıraplarından sonra kendisinden nefret etmekten başka ne yapabileceklerini sordu. Sultan'a göre, kendisi tahta geçtiği günden itibaren vatandaşlarının herhangi birisi kadar ızdırap çekmiş, hiçbir gece rahat edememişti. Günleri bitmeyen acılı günleri olmuştur. Ölmek umrunda değildi, ancak ömrünün geri kalan kısmını Topkapı Sarayı' nın kasvetli binalarına hürriyetinden ve kendileri için daha çok korktuğu eşi ve çocuklarından uzaklaştırılarak hapsedilmeye bile tahammül edemezdi. Eğer kendisi öldürülür veya ülkeyi terke zorlanırsa onlar ne yapacaklardı. Sultan bu durumda benim kendisini ve onları koruyup koruyamayacağımı şayet hayatları tehlikeye girerse kaçmalarına yardım edecek herhangi bir vasıta temin edip etmeyeceğimi sordu.

Sultan benimle böylece konuşurken, dışarıdan gelen hafif gürültüler üzerine bir iki kez irkildi. Yakındaki askeri kamplardan gelen trampet seslerini duyunca büyük bir heyecanla ayağa fırladı ve dışarıda ne olup bittiğini öğrenmek için bir harem görevlisini dışarı gönderdi. Bu, kendisinin akli bir galeyan halinde bulunduğunun delili idi. Dr. Mavrogeni, bana Sultan'ın birkaç geceden beri uyuyamadığını ve gripten muzdarip olduğunu anlattı.

Sultan'ı teskin etmek için çaba harcadım. Kendisinin içersinde bulunduğu vehimli durumu ortadan kaldırabileceğimi ispat etmek için bütün delilleri ileri sürdüm. Bir süre sonra daha bir sakinleşti, her zamanki aklı ve iyi bir muhakemeyle çeşitli gelişmelerden ve ülkesine sunmağa niyetli olduğu reformlardan söz etti. Bunları yaparken İngiltere'nin yardım ve sempatisini göreceğine emin olduğunu dile getirdi.

Ben saat 11'de Saraydan ayrılırken kendileri daha iyi görünüyordu ve ben krizin geçmiş olduğunu ummuştum. Fakat sabahleyin saat 5'le 6 arasında kendisinden bir not aldım. Burada bana, şahsi, hanımı ve çocuklarının hayatlarının çok yakın olan bir tehlike içersinde bulunduğuna dair sebeplerinin mevcut olduğunu bildiriyor ve benimle bayan Layard'ın hemen kendisine giderek onların korunması ve güvenliği için acil adımları atmamızı rica ediyordu. Yıldız'a tekrar gitmenin uygunsuz ve gereksiz olacağını düşünüp Majestelerine yazarak sakin olması ricasında bulundum. Sultan'a ne yapılması gerektiği hususunda bana danışmaları için, sadakati ve bağlılığından dolayı güvenebileceği Said Paşa'yı veyahut Dr. Mavrogeni'yi bana göndermesi teklifinde bulundum.

Mr. Sandison'u, Sadrazama gönderip benimle Sultan arasında olup biteni bildirmesinin arzu edilir olduğunu düşündüm. Zat-ı âlileri bunu yaptığım için bana en iyi teşekkürlerini gönderdi. O, Majestelerin sağlık durumunun ve zihnini meşgul eden evhamların bakanlar arasında çok ciddi bir huzursuzluğa yol açtığını söyledi. Ancak mevcut durumda Sultan'ın akli bir dengesizlik içersinde olduğunun tamamen gizli tutulması gerekmektedir. Sadrazam kamuoyunun bu durumu öğrenmesinden korkmaktadır. Maalesef majesteleri aynı zamanda Prens Recess'i çağırarak, hayatına karşı düzenlendiğine inandığı komployа karşı onun korunmasını istemiştir. Prensin Sultan'ın durumunu anlamakta güçlük çekmesi ihtimali çok azdır. Şüphe yok ki bu durumu Rus hükümetine hemen bildirecektir. Bu da ciddi zararlara yol açabilir.

Mehmed Rüşdi Paşa, bakanların takip etmeleri gereken istikamet konusunda henüz karara varamadıklarını söyledi. Onlar hâlâ Sultan'ın tamamen sıhhatine kavuşması ve tahta çıktığından beri kendisini taciz eden sürekli kuruntulardan kurtulmasını ümit etmektedirler. Eğer bu böyle olmazsa, ülkenin içersine düşeceği tehlikelere karşı tedbirler almak mutlak gereklilik olacaktır.

Sultan tabii olarak ürkek ve asabi bir karaktere sahiptir. Tahta çıktığından beri zihnindeki şüpheler açıkça görünüyor ki zihninin tahammül edemeyeceği hale geldi. Kardeşi Murad'ın aksine, O daima daha dengeli, mutedil ve alışkanlıklarında aşırıya kaçmayan bir yapıya sahiptir. Ümid edilir ki istirahat ve tedavi tamamen sıhhatine kavuşmasını temin edecektir. Yıllardır sağlık hizmetinde bulunan Dr. Mavrogeni'nin görüşüne göre, Sultan birçok mükemmel özelliğe sahiptir. Halkının saadeti için hayran olunacak niyetleri hayat doludur. O kadar iyi düşüncelere sahiptir ki hastalığının kendisini ülkeyi idare edemeyecek halde bırakması Türkiye için bir talihsizlik olacaktır.

En derin hürmetleri iletmeyi şeref addederim. ☆

Lordum,

Lordluğunuzun en itaatkâr ve mütevazi hizmetlisi

İmza

Henry Layard.

Ankara'da Bir İngiliz Casusu

BÜLENT GÖKAY

Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerindeki en olumsuz dönem Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dört yıldır. Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler arasındaki silâhlı çatışmaya son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşmasına kadar devam eden bu karşılıklı güvensizlik ve kuşku döneminde Türkiye toprakları uluslararası casusluk örgütlerinin at koşturduğu bir arenaya dönüşmüştür.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri bu konuda oldukca ayrıntılı bilgi veriyor. İstanbul'dan, Batum, Tiflis ve Bakû'dan Londra'ya gönderilen "Gizli İstihbarat Servisi" [Secret Intelligence Service] raporlarından bu casusluk faaliyetinin boyutlarını tahmin etmek zor değil. Bu raporlardan anlaşıldığı kadarıyla İngiliz Gizli İstihbarat Servisi uzun süre Ankara'da olup bitenlerle ilgili haber kaynaklarının azlığından yakınıyor ve güvenebilecekleri bir casusun Ankara'da çok işlerine yarayacağından bahsediyor.[1]

İşte Hint asıllı İngiliz vatandaşı Mustafa Sagir [Küçük] bu sıralarda Ankara'da yakalanıp casusluk suçundan idama mahkûm edilir. Ankara'ya 1921 başında Hindistan'ın Peşavar bölgesi Müslümanlarının temsilcisi sıfatıyla gelen Mustafa Sagir'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilmiş bir gizli servis elemanı olduğu, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin açıklamasına göre, üzerinden çıkan belgelerden anlaşılır.

Mustafa Sagir olayı ile ilgili ayrıntılı bilgiyi 9 Haziran 1921 tarihli "Islamic News" [İslâm Haberleri] gazetesinden öğreniyoruz.[2] Ankara'dan yeni dönmüş bir Fransız kadının anlattığına göre Mustafa Sagir'in yargılanması halka ve basına açık yapılmış ve Fransız bayan Berthe-Georges Gaulis de çok sayıda gazeteci, görevli ve meraklı halk arasına katılarak bu heyecanlı mahkemeyi izlemiştir.

Mustafa Sagir kendisine sorulan soruları açık ve detaylı bir şekilde, güzel ve anlaşılır bir Türkçe ile cevaplandırır. Önce nasıl casus olduğunu anlatan Mustafa Sagir, Hindistan'ın Benareş bölgesinde yaşayan Müslüman bir ailenin oğlu olduğunu ve son on yıldır ailesinden uzakta yaşadığını söyler. Okuldaki başarısı ile dikkati çeken Mustafa Sagir, İngilizce öğretmeninin ve bir İngiliz subayının tavsiyesi ile üniversite eğitimi için İngiltere'ye gönderilir. Önce Brighton'da "özel bir okulda" dört yıl geçiren Mustafa Sagir, daha sonra Edinburgh Üniversitesi'ne, son olarak da Oxford Üniversitesi'ne devam eder. Oxford'da Lincoln Kolej'in üyesi olarak tarih eğitimi görürken, İngiliz Hükûmetinin Hindistan Bakanı ile tanışan Mustafa Sagir, bakana "İngiliz ve Hindistan Hükûmetleri'nin kendisinden istediği her görevi yapmaya hazır olduğunu" söyleyerek, "sadakat yemini" eder.

Mustafa Sagir, Oxford'daki eğitimini bitirir bitirmez, Arapça öğrenmek bahanesi ile Kahire'ye gönderilir. Asıl amacı ise Mısır'da bir süreden beri İngilizlerin başını ağrıtan milliyetçi ha-

reketi yakından gözlemek, bilgi toplamaktır. Oradan "siyasî görevle" İran'a gönderilen Mustafa Sagir, bir süre sonra tekrar Londra'ya döner. Artık İngiliz Dışişleri Bakanlığı siyasî kısmının "Türkiye, İran, Afganistan ve Hindistan Masası"na bağlı olarak çalışmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında kısa bir süre Hindistan'a gönderilen Mustafa Sagir oradan İsviçre'ye döner ve bir süre Avrupa'da kalır.

İfadesinde daha sonra Türkiye'ye ilişkin İngiliz Hükûmeti'nin amaçlarını anlatan Sagir, temel hedef olarak Kemalist hareketi aldıklarını, ve bu amaçla Mustafa Kemal'i öldürmeyi bile planladıklarını ifade eder. İstanbul'daki İngiliz casusluk teşkilâtına ilişkin ayrıntılı bilgiler de veren Sagir, gazetenin ifadesine göre "tanınmış İngiliz subaylarının bu faaliyetlerdeki rolünü" de deşifre eder.

Mustafa Sagir son olarak, böyle önemli bir iş için niye kendisinin seçildiğini açıklar. Bu zor ve tehlikeli görev için Sagir, daha önce üzerine aldığı benzeri misyonlarda gösterdiği üstün başarı ve soğukkanlılık sayesinde seçilmiştir. Meselâ, son Afgan Emiri'nin suikast sonucu öldürülmesinde onun parmağı vardır.

Bayan Berthe-Georges Gaulis, Mustafa Sagir'in mahkeme sonucu suçlu bulunarak idama mahkûm edildiğini ve infazın zaman geçirilmeden gerçekleştirildiğini, haftalar süren "bu uzun ve tantanalı" mahkemenin de böylece sona erdiğini ifade ediyor.

İngilizlerin Tepkisi

İlginçtir, Mustafa Sagir'in idamı İngiliz makamlarınca adeta normal karşılanır ve önemli bir protestoya da sebebiyet vermez. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Mr. Rattigan imzasıyla 29 Mayıs 1921'de İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen "son derece gizli" şifreli telgraftan anlaşıldığı kadarıyla, İngilizler Mustafa Sagir'i Ankara'ya casusluk amacıyla gönderdiklerini kabul ediyorlar. Rattigan telgrafında, "Mustafa Sagir gerçekten de casustur. Ve öyle anlaşılıyor ki, henüz daha İstanbul'dan ayrılmadan açığa çıkmış [casus olduğu anlaşılmış]. Bu yüzden de idamı öyle görüldüğü kadar feci bir olay değil."[3] Rattigan'a göre, olayın asıl önemi, Ankara Hükûmetinin İngiltere'ye karşı düşmanca tavrının devam ettiğinin açık bir göstergesi olmasındadır.

Rattigan bir gün sonra gönderdiği, "son derece gizli" ibaresi taşımıyan resmî açıklama amaçlı ikinci bir telgrafta ise, Sagir'in casusluğu konusuna hiç girmeden, "Hint asıllı bir İngiliz vatandaşının Ankara'da idam edilmesi Ankara Hükûmeti'nin ne derece İngiliz düşmanı olduğunun ve bu olumsuz çizgiden dönmeye hiç de niyetleri olmadığının en açık kanıtıdır" demekteydi.

Hemen bu telgraftan sonra, İngiliz Avam Kamarasının gündemine 1 Haziran'da gelen bu olayla ilgili olarak bir milletvekili, Bay Ormbsby-Gore, Dışişleri Bakanlığı'na bu olayda "Sovyet Hükûmeti'nin parmağı var mıdır?" şeklinde bir soru yöneltir. Dışişleri Bakanlığı adına açıklama yapan Bay Harmsworth, son gelişmenin "Ankara Hükûmeti'nde aşırı uçların ağırlıklarını artırmış olduklarına dair önemli bir gösterge olduğunu" ifade eder, ancak bu olayda Sovyet Rusya'nın bir rolü olup olmadığına dair herhangi bir malûmata sahip olmadıklarını da ekler. [4]

İngiliz Savaş Bakanlığı'na bağlı "Askerî İstihbarat Dairesi Başkanlığı" 28 Temmuz 1921 tarihinde bu konuda hazırladığı "gizli" rapora ek olarak, olayla ilgili Mustafa Kemal imzası ile 7 Nisan 1921'de yayınlanan resmî açıklamanın İngilizce özetini verir. Mustafa Kemal açıklamasında, Mustafa Sagir'in Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce casusluk yaptığı tespitiyle suçlu bulunup, Ankara'nın Karaoğlan Çarşı meydanında idam edildiğini söyler. Bu olayın, İngiliz Hükûmeti tarafından "Ankara Hükûmeti Müslüman bir Hintliyi öldürdü" şeklinde propaganda edilip, özellikle Hindistan Müslüman nüfusu arasında Ankara'ya karşı bir tepki oluşturulmaya çalışıldığını, bu doğrultuda dedikodular yapıldığını ifade eden Mustafa Kemal, bütün Müslümanları bu tür oyunlara karşı temkinli ve soğukkanlı olmaya davet eder.[5] ☆

[1] Örneğin, Akdeniz filosunda görevli Amiral Richard Webb, İstanbul'a İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 30 Aralık 1920 tarihinde çektiği telgrafta o sıralarda işlerine en çok yarayacak şeyin "Ankara'da iyi bir casus" olduğunu söylüyor. De Robeck Papers, DRBK 6/26, Churchill Kolej Arşiv Merkezi, Cambridge.

[2] 1920 yılında Londra'da yayına başlayan "Islamic News" , daha önce çıkmakta olan "Mussulman Outlook" [Müslüman Görüş] isimli haftalık gazetenin devamı. Yine Londra'da bulunan "Islamic Information Bureau" [İslâm Enformasyon Bürosu] tarafından 'Chancery Lane Press' matbaasında bastırılmıştır. İngiliz yetkililerince aşırı anti-Yunan olmakla ve her türlü İslâmî harekete destek vermekle suçlanan "İslamic News"e yazı yazanlar arasında en tanınmış olanları Albay Herbert, Marmaduke Picthall ve Kidwai.

[3] F.O. 371/ Siyasi/ Türkiye/ dosya: 1/ 6470/ sayfa: 225, Public Record Office-Londra.

[4] F.O. 371/ Siyasi/ Türkiye/ dosya: 1/ 6470/ sayfa: 222-223, Public Record Office-Londra.

[5] F.O. 371/ Siyasi/ Türkiye/ dosya: 1/ 6473/ sayfa: 208, Public Record Office-Londra.

Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri - IV

Tokatlıyan Oteli

BEHZAT ÜSDİKEN

Beyoğlu'nun gerçekten ün yapmış ve uzun ömürlü olabilmiş bir oteli de Tokatlıyan'dır.

Adını sahibinden almış bu otelin ön tarihine bakacak olursak, Tokatlıyan'dan önce, burada bir binanın ilk kez 1859 yılında inşa edildiği görülmektedir.

Kaldı ki, bu bina inşa edilmeden "Üç Horan" (Yerartutyun) Ermeni kilisesi vakıf arazisi üzerinde yapılanmış binanın yerinde 1859 yılında da önce, tek katlı ve salaş bir takım mağazalar bulunduğu sanılmaktadır.

Nitekim 1859 yılında yapılan bu binada çalışmasını sürdüren, "Cafe Oriental"in yerini 1861 yılında dönem Ermeni Sanatkârlarından "Tadron Aravelyan" kiralamış ve burayı "Şark Tiyatrosu" adı altında açmıştı.

Bazen "Alcazar de Byzance" adı ile de anılan tiyatronun, ilk temsili olan "İki Ahbab Çavuşlar"da, sonraları ünlenecek "David Tirians", Mardiros Minakyan, Ohannes Acemyan, Bedros Magakyan, "Thomas Fasulyaciyan", "Agop Vartoviyan" oynamışlardı.

1859 yılında yapımı tamamlanmış olan binanın diğer bir özelliği de, kendisinden evvel inşa edilmiş, "Naum Tiyatrosu"nda olduğu gibi, on arşın kadar (yedi metreye yakın) Grand Rue de Pera'ya çıkıntı yapmış olması idi.

Bundan dolayı, Grand Rue de Pera'ya çıkıntı yapmış olan kısım tramvay rayları döşenirken, "Naum Tiyatrosu"nun arsasından aynen (5 Haziran 1870 büyük Beyoğlu yangınında "Naum Tiyatrosu" tamamen yanmış olduğundan) istimlâk edilmiş, "Şark Tiyatrosu" ise tamamen yıktırılmıştır.

Yıktırılan yer, bir süre boş kaldıktan sonra, ve 1883 yılında kilise mütevelli heyeti, buraya yeni bir tiyatro binası yapma girişiminde bulundu.

Ermeni cemaati reisi Nuriyan Efendi'nin öncülüğü ve mimar Osep Aznavur'un katkıları sonucu tiyatro altı ay gibi kısa bir süre içinde bitirilebildi.

29 Aralık 1883 günü, dönemin Maarif Nâzırı Mustafa Nuri Paşa'nın da hazır bulunduğu görkemli bir balo ile tiyatro açıldı. Adı da "Yeni Tiyatro" oldu.(Bazen de "Yeni Fransız Tiyatro"su deniyordu!)

Tiyatronun girişi yapının amacını yansıtacak şekilde, mermer ve tunçtan süslemelerle allegorik dört heykelden oluşuyordu. Bu heykeller, "Müzik" ve "Dram"ı simgeliyordu. Ayrıca Tiyatro girişinin sağ ve sol taraflarına vakfa gelir getirmek amacı ile, dükkânlar da yapılmıştı. Yangın perdesi konmuş ve sahne ile kulis havagazı lâmbaları ile aydınlatılmıştı. Seyircilere dolaşabilmeleri için üç koridordan oluşan bir fuaye ile büfe, sigara salonu ve gardrob da yapılmıştı. 1886 yılında yönetim "Manas"a geçtiğinde 12 yer locası eklendi, parter 60 santim yükseltildi, orkestra çukuru kendiliğinden altmış santim parterin altında kaldığından, seyircinin sahneyi daha iyi izlemesine neden oldu.

26 Eylül 1892 pazartesi günü saat 11.00'de "Cafe Couronne"un mutfak bölümünde çıkan bir ateş artistlerin giyinme odaları ile, sahneye yakın olan kısma atladı. Etraftan yetişenler yangını söndürmeğe çalıştılar, yangın söneceğine daha da hızlandı. Bu arada sahnede dekorları boyamakla uğraşan İbrahim usta alevlerin arasında kaldı. Galatasaray kolluğundan yetişen, Kolağası Mehmet Bey ve Binbaşı Halil Bey'in gayretleri ile kurtarıldı.

Tiyatro ve önünde bulunan dükkânlar kısmen yandı. Ancak 1870 Beyoğlu yangınından sonra herkes akıllanmış olduğundan, Kilise vakfı tiyatro binasını ve dükkânları "North British Mercantil" sigorta şirketine beşbin Osmanlı altınına sigorta ettirmiş ve kısmen hasardan ötürü üçbinaltıyüz Osmanlı altını sigorta bedelini almıştır.

Yangından önce tiyatronun girişinin solunda, "Andrea Ksenatos" un "Cafe et Restaurant de la Couronne"u ile "Todori Stavraki" kuaför

ՃԱՇԱՐԱՆ

RESTAURANT

MIGUIRDITCH TOKATLIAN

29, Rue Mouhafasedjilar, 29,

AU GRAND BAZAR

STAMBOUL

CUISINE EXQUISE

Mets et Douceurs varies

A L'ORIENTALE ET A L'EUROPÉENNE

1886

dükkanı, girişin sağında ise "Dimitri Çangopulos"un bakkal, "Artin Torosyan"ın tütüncü ve "Mıgırdıç Tokatlıyan"a daha yeni geçmiş olan "Aslanidis ve Temistokli"nin "Fransız pasta şekerlemeci"dükkânları bulunuyordu.

Gelelim Mıgırdıç Tokatlıyan'a;

Mıgırdıç Tokatlıyan, babası ve kardeşi "Bedros" ile birlikte, 1883 yılında İstanbul'a (Beyoğlu'na değil) gelmişlerdi.

Yaptıkları ilk iş, beraberce, Kapalıçarsı, Muhafazacılar caddesi 29 numarada tek katlı kemerli ve yalnız et ve pilâv satan bir lokanta açmak oldu.

Dönemine göre oldukça iyi iş yapan ve özellikle çarşı içindeki esnafa hizmet götüren bu yere, önce üst katı eklediler, zamanla yandaki dükkânı da alarak oldukça büyük bir lokantaya sahib oldular.

Bu sırada, Grand Rue de Pera üzerinde iki ayrı pastahane ve şekerleme dükkânı bulunan Temistokli'den teklif aldılar. Bu teklif, "Mıgırdaç"a oldukça iyi göründü.

Ayrıca, Beyoğlu'na yavaş yavaş alışmağa başlayan İstanbullu gençlerin de kendi müşterisi olabileceğini düşünen Mıgırdıç, "Aslanidis ve Temistokli'nin sonradan "Tokatlıyan" otelini inşa edeceği yerdeki pastahane ve şekerlemeci dükkânlarını devir alarak "Cafe Restaurant de Paris" adı ile çalıştırmağa başladı.

Bilindiği gibi "Temistokli ve Aslanidis"in, Palais de Cristal'in bitişiğinde diğer bir dükkânları daha vardı. Her ikisi de, burayı devrettikten sonra oraya çekildiler.

Mıgırdıç Tokatlıyan ise, "Üç Horan" Ermeni kilisesinin bahçesinin bir kısmını da dekore ederek, lokantasına kattı.

Cafe ve Restaurant, "Pera" yaşayanlarına "Avrupa" usulü hizmet vermeği amaçlıyor ve bunda da başarılı olabiliyordu.

Ancak Muhafazacılar çarşısındaki et lokantasını Mıgırdıç bırakmış değildi, burası babası ve kardeşinin yönetiminde çalışmalarını sürdürüyordu.

Bu sırada Dikran, Onnik ve Tavit adında üç garson Mıgırdıç'ın yanında çalışmağa başlıyor ve "Cafe Restaurant de Paris"nin adı "Cafe Res-

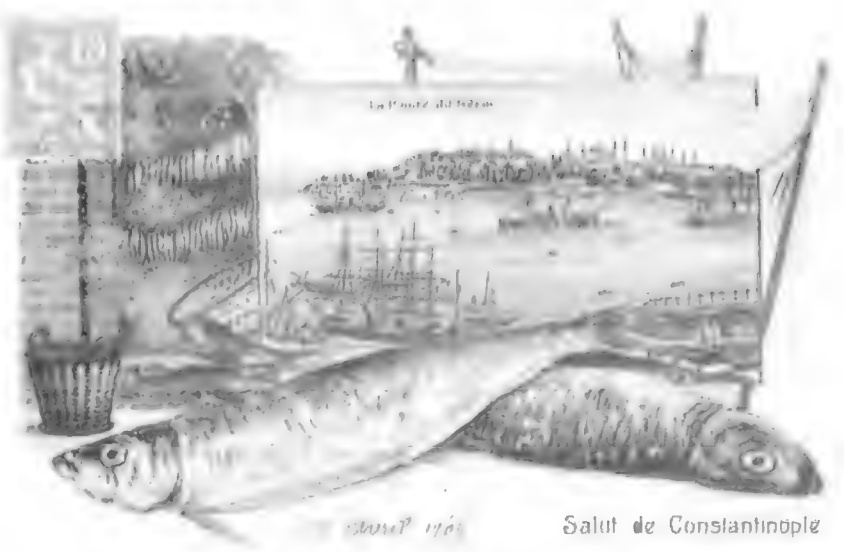

Salut de Constantinople

1910

1910

taurant Splendide" olarak değişiyordu. Kanımca yeni gelen garsonların bu ad değişmesinde oldukça etkileri olmuştu. Çünkü daha önce üç garson arkadaşın, Galata Mertebani sokakta "Splendide" adlı bir lokantası vardı.

Bu sırada, Mıgırdıç Tokatlıyan kilise vakfı ile bir anlaşma yaparak, "Cafe Restaurant Splendide"in çalışmalarını kesmeden üzerine otel yapımına başladı.

Halbuki, Tiyatro yandıktan sonra, kilise vakfı burasını gene tiyatro yapmak istemiş ve bunun için de gerekli izni, Belediye Dairesinden almıştı.

Ancak nedeni bilinmez, bu girişim sürüncemede kalmış ve yeni yapılacak otelin işletmesi (inşaatın bitiminden başlamak üzere) altmış yıl süreyle Mıgırdıç Tokatlıyan'a verilmişti. Otel'in inşaati 1897 yılının Ekim ayında tamamlanmış ve işletme Kasım ayının başında açılmıştı..

Otelde kullanılan bütün servis aksesuarları Avrupa'dan özenilerek seçilmiş, "Christophle" olan çatal, kaşık ve bıçaklarla servis takımları markalanmış beyaz eşya olarak kullanılan her türlü gereksinmelerle birlikte yurt dışından getirtilmişti. Mobilyalar özel olarak hazırlanmış, otel de mevcut 160 oda dönemine göre her türlü modern ihtiyaca göre donatılmıştı. Tabiî ki asansör de vardı. Ancak ilk asansör ve elektrik bazı yazarlarımızın söylediği gibi, "Pera Palace" otelinde değil; 1891 yılında Tepebaşı'nda "Leonidas Adamopulos ve Nicholas Apergis" yönetiminde açılan "Büyük Londra Oteli"nde hizmete sunulmuştur.

Otel Kasım 1897 de açıldığında önce "Hotel Splendide" olarak anıldı. Daha sonra ise "Hotel M. Tokatlıyan" olarak ad değiştirdi. Levantenlerle, Perates'in arasında otelin adı "Mıgırdıç'ın Evi" diye geçiyordu.

1897 yılı içinde kendisini kanıtlamağa çalışan otel zaman içinde bütün otellerden daha ön plana geçti. Bir kere, yeri, diğer otellere nazaran daha merkezde idi. Ayrıca alışveriş merkezinin Grand Rue de Pera üzerinde bulunmasının etkisi de büyüktü.

Çarşıya çıkanlar, gelip geçenlerin salondan rahatça görülebildiği bu seyirli lokali, Pera Palas'a yeğliyorlardı. Hem daha fazla "Bohem" havası, hem de "Pera Palace" oteline kıyasla, gidiş geliş kolaylığı vardı.

Bütün bunların dışında, İstanbul'dan ayrılarak Fransa'ya göç ettiği tarihe kadar Mıgırdıç Tokatlıyan müşterileri ile, otelde, lokanta veya kahvede olsun kesinlikle tek tek ilgileniyordu.

1906 yılında Mıgırdıç Tokatlıyan, Tarabya'da Petala'nın yönetiminde bulunan "Hotel d'Angleterre"i satın aldı. 12 Mayıs 1906 günü de yazlık olarak hizmete açtı. Daha sonra ise; "Grands Hotels International" firmasının satılığa çıkardığı Tarabya'daki "Summer Palace"ı da bünyesine kattı. 1911 yılında Tokatlıyan otelinde geçici bir sıkıntı yaşandı. Lokanta'nın emektarlarından Onnik, Dikran ve Tavit adlı garsonlar Büyükada'da yeni yapılmış olan bir otelin işletmesini aldılar.

Otel, Sakızlı Kazım Paşa tarafından satın alınan arsa üzerine Kaludi Laskaris Kalfa tarafından inşa edilmiş ve 1911 yılında tamamlanmıştı. Burayı kiralıyan Onnik, Tavit ve Dikran otele, eskiden sahib oldukları Galata'daki lokantalarının adı olan "Splendid"i koydular.

Yalnız bu arada, yeniden düzenledikleri otelin gereksinmeleri için, paraları yetmeyince, dönemin Ermeni zenginlerinden Karagözyan Efendi'den borç aldılar.

İşler başta çok güzel gidiyordu, ama Birinci Dünya Savaşı içinde bekledikleri kadar iş yapamayınca, aldıkları borçları ödeyemez hale geldiler. Alacaklı tarafından otelin o güzelim eşyaları haciz edildi. Durumun kritik olduğunu gören, Sakızlı Kâzım Paşa Vakıf sandığından aldığı parayla, icraya olan borçların tümünü ödedi. Tabiî ki otelin eşyaları Sakızlı Kazım Paşa'ya geçti. Paşa da bu kez oteli, eşyaları ile başka birilerine kiraladı.

Gelelim Tokatlıyan'ın içine: Otelin ana kapısı "Sağ sokak" tarafından idi. Girdiğinizde sağda resepsiyon, resepsiyonu geçtikten sonra hemen sol tarafta yukarı çıkan merdiven ve ortasında asansör bulunuyordu. Merdivenin yanından ana salona girilen büyük bir kapı göze çarpardı. Sağda geride bulunan, mutfak ve depolara geçen kapı pek bilinmezdi. Merdivenin yanındaki kapıdan girince iki ayrı salonla karşılaşırdınız. Sağ taraftaki salon, balo, kokteyl, nişan ve ziyafet gibi toplantıların yapıldığı yerdi. Caddeye taraf olan kısmı ise, otel müşterilerinin yemek ve kahve salonları ile lobiyi oluşturmaktaydı.

Ziyafet salonunda, açık büfe genellikle salonun sağ nihayetine konan uzun ve düz masa ile oluşturulur, katılanların boş olan orta alanda rahat hareket etmesi sağlanırdı.

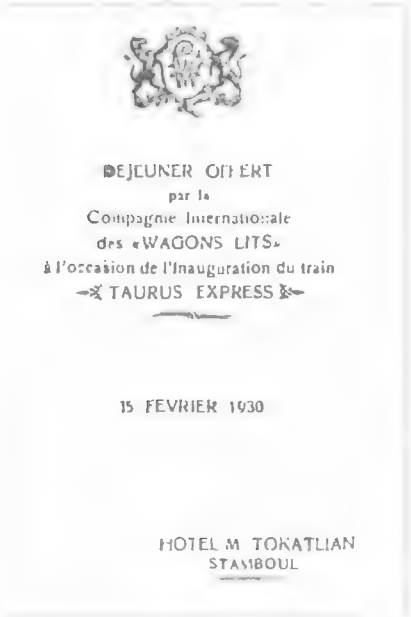

DEJEUNER OFFERT
par la
Compagnie Internationale
des «WAGONS LITS»
à l'occasion de l'Inauguration du train
TAURUS EXPRESS

15 FEVRIER 1930

HOTEL M TOKATLIAN
STAMBOUL

Mıgırdıç'ın kızı, Yugoslav asıllı Medovic'le evlendi. O evlendikten bir süre sonra da, Mıgırdıç Tokatlıyan Fransa'nın Nice kentine yerleşti.

Kardeşi Bedros ise daha 1910 yılında Fransa'ya göçetmiş ve Paris'te "Folies Bergeres"in tam karşısındaki sokakta, oldukça büyük, hem Türk ve hem de Fransız mutfağını yansıtan bir lokanta açmıştı. Tabiî ki adını değiştirerek "Fransız"laştırmış ve "Pierre" koymuştu.

Borsa'ya Grands Boulevards'a ve merkeze yakınlığı nedeni ile çok iyi iş yapan lokal, daha sonra Boulevard St. Michel'e Bedros'tan ötürü taşınmak zorunda kalacaktır.

Bir yazarımız, Mıgırdaç Tokatlıyan'ın bir iç darbe ile, kızı ve damadı tarafından Fransa'ya sürüldüğünden söz etmektedir. Kesinlikle böyle bir olay yoktur. Mıgırdıç Tokatlıyan kendi arzusu ile ülkemizden ayrılmış ve Nice kentine yerleşmiştir.

Kaldı ki: aynı yazarımız bu yerleşme ile ilgili olarak, aynı yazısında şöyle der: "... Solmuş sararmış bir Servet-i Fünun sayısında, Ahmet İhsan Bey'in Nice'te rastladığı, ihanete uğramış ve yıkılmış efendi ile ilgili yazısını okumuştum."

Böyle sararmış solmuş bir sayı yok. İşte, "Servet-i Fünun" dergisinin 4 Aralık 1930 tarihli sayısı (her yerde ve herkes tarafından kolaylıkla bulunabilir) ve Ahmet İhsan Bey'in yazdıklarının gerçeği;

"... Daha ileride İstanbul'un en büyük otelinde ismi bulunan Mıgırdıç Tokatlıyan'ı gördüm. Ve tarih karşımda canlanmaya başladı...

Abdülhamit devrinde Moskof olmuştu; şimdi Fransız olmuş ve Nice'de en kibar mahallede çok güzel bir köşkte hayatının son senelerini rahatça geçiriyor."

"Beyaz Rus"larla, daha doğru bir deyimle Pera'ya gelen "Rus"larla ilgili olarak, Damat Medovic'in her gün Venedik Sokağındaki "Rus" evine 25 ekmek gönderdiği söylenmekteydi. (Kaynak yok, yalnızca söylenti, ne kadarı doğru bilinemez.)

1930'lu yıllarda Tokatlıyan otelinde değişik olaylar arka arkaya yaşandı.

Önce, "Wagons Lits" firması Pera Palace'ı elden çıkardığı gibi, bürosunu da Tokatlıyan otelinin tam karşısına taşıdı. O sırada "Toros Expresi", Bağdat'tan Haydarpaşa'ya geliyor ve yolcular aktarma yaparak Sirkeci'deki "Simplon Orient Express"e biniyorlardı.

İşte bundan dolayı da, "Wagons-Lits şirketi ki o zaman adı "Wagons-Lits Cook"tu, "Toros Expresi" yolcularına Tokatlıyan Oteli'nde ücreti bilet bedeli içinde olan bir yemek vermeğe başladı. Bu olay Agatha Christie'nin 1933 yılı başlarında yazdığı (Şark Ekspresi'nde Cinayet) adlı romanının konusunun neden Tokatlıyan otelinde geçtiğinin diğer bir açıklamasıdır.

Diğer ilginç olay ise, 1929 yılı Mart ayının 8. günü yaşandı. Bir süre önce, Türkiye'ye gelen, ancak geldiği günden itibaren Rus Konsolosluğu'nda kalan Leon Troçki ailesi ile birlikte 8 Mart 1929 geceyarısı, Rus Konsolosluğu'nu terkederek, Tokatlıyan Oteli'ne geliyor ve 67-68-70 numaralı odalara yerleşiyordu.

Otelin bu müşterisi, polis tarafından sıkı bir korumaya alınmış olduğundan, otel oldukça zor günler geçiriyordu.

Bu yetmiyormuş gibi, Troçki'nin dostlarından Parisli Avukat Maurice La Paz 12 Mart 1929 günü onu görmeğe gelmiş ve sonra geri dönmüştü. Bu tarihten sonra, Leon Troçki oteli bir irtibat bürosu gibi kullanmağa başlıyor ve dönemin ünlü gazetecilerinden Namık Görgüç (Cumhuriyet) ve Vâlâ Nureddin'in (Akşam) katıldığı bir Basın Toplantısı yapıyordu.

Bu basın toplantısında Rusça konuşmak istemiyen Troçki Vâlâ Nureddin'in bu konudaki ısrarına sert tepki gösteriyordu.

Otelin yaşamını o dönem etkileyenler, yalnız bunlar mıydı? Değil. Örneğin:

- 6 Eylül 1932 günü, 35 ülkenin Mason murahhasları İstanbul'da toplanmak üzere Tokatlıyan Oteli'ne yerleştiler. 28 ülkenin murahhasları yurt dışından gelmişti, 7 ülkeyi ise İstanbul'daki vekilleri temsil ediyordu.

Büyük Kongre 6 Eylül'den - 11 Eylül 1932 gününe kadar sürdü ve Konvan Başkanlığına "Mustafa Hakkı (Nalçacı)" seçildi.

Mustafa Hakkı; Kongrenin toplanması dolayısı ile; Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve İsmet Paşa Hazretlerine birer telgraf, ayrıca icra Heyeti Başkanı olan Carpentier de Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bir telgraf göndermişlerdi.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin M. Carpentier'e cevabı;

"M. Carpentier

Tokatlıyan Oteli - İstanbul

Selamınızı havi telgrafınıza, Reisi-

Agatha Christie'nin Şark Ekspresinde Cinayet romanının Fransızcası

cumhur Hazretlerinin teşekkürlerini iblâğ eylerim efendim.

Riyaseti Cumhur Umumî Kâtibi

Hikmet [Bayur]"

10 Haziran 1932 günü Rusların İnturist şirketinin açılışı dolayısı ile, Turizm Müdürü, İstanbul matbuatına bir yemek verdi.

29 Temmuz 1932 günü Turing Kurumu'nun davetlisi olarak gelen İtalyan gemisindeki turistler öğle yemeğini Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan'da, akşam yemeklerini Tarabya'daki Tokatlıyan'da yediler.

1940 yılında, Tokatlıyan Oteli'nin pastahane ve şekerleme bölümünün tamamı Hikmet Yener'in sahibi bulunduğu "Şark Şekerleme ve Çukulatacılık Ltd. Şti."ne verildi.

Otelin işletmesi İbrahim Gültan'a devredilinceye kadar yönetim Hikmet Yener'de kaldı. Otelin işletmesi 1945 yılının sonunda, Medoviç'ler tarafından İbrahim Gültan'a devir edildi.

Otel'in adı da "Konak" oldu, buna rağmen gerçek Peralılar, hiçbir zaman bu ada alışamadılar.

Otel kapandıktan sonra yerine yeniden yapılan pasajın adı bile gene Tokatlıyan'a çevrildi.

Tokatlıyan "Pera" için bir simgeydi.

Abdülhak Hamit, Yahya Kemal, Ercümend Ekrem ve Halit Fahri [Ozansoy] buranın müdavimlerindendi. Özellikle Ercümend Ekrem Talu yaşamının büyük bölümünü Tokatlıyan Otelinde geçirmiştir.

Tokatlıyan Oteli Beyoğlu'ndaki eski otellere göre çok daha değişik bir yapıya sahipti. Hiç bir otelde bulunmayan, daha doğru bir deyimle bulunamayan pencere önü masaları özellikle yeğlenir, burada hem kahve ve hem de konyak yudumlanırken gelen geçenler rahatlıkla seyredilirdi.

Evet bir Otel daha kuyruklu yıldız gibi aktı.

Ama gene de mutluyuz, yeri boşalmadı.

Ara sıra baktığımızda otel ve kahvehane yerine pasajı görüyoruz.

Eskisi kadar olmasa da, üst katlara doğru başımızı kaldırarak, geçmiş günlerimizi anımsamağa çalışıyoruz.

Geçmiş Zamân Olur ki Hayâli Cihân....

Eski Zamânın Aşkları ve Bâzı Aşk Devâları

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

Aşk, eskiden, hafife alınabilir bir konu değilmiş. İnsanı vezir de edermiş rezil de. Ardından yine rezili vezirliğe yüceltir, veziri de rezil durumuna düşürebilirmiş. Müslümânı kâfir kızına âşık edip domuz güttürür; Kastamonulu Hâkî gibi şâirlere: "Dostlar çâk-i girîbânım görüp ayb etmeniz/ Ben dahi bir pârsâ idim ki rüsvâ kıldı aşk" (Dostlar! Yakamın yırtığını görüp de beni ayıplamayın. Bir zamânlar ben de sâlih işlerle uğraşan, iffetli bir kişi idim. Aşk beni rüsvâ eyledi" dedirtirmiş. İş bu kadarla da kalmaz, kişiyi ölüme dek götürürmüş. Öyle olmasa, eskinin kitaplarında "Aşk sebebiyle ölenlerle ilgili haberler", "Aşk yüzünden ölenlerin zikrindedir" başlıklarını taşıyan bölümlere[1] rastlanabilir miydi?

Eskiler, aşk-ı İlâhî'ye (Tanrısal aşka) tutulanları ve o yolda ölenleri, diğer ölenlerden ayırmışlar. Onları ölü değil, şehîd-i aşk (aşk şehîdi) saymışlar; onlar için özel, anlamlı deyimler kullanmışlar; övgüler yağdırmışlar, mertebelerinin yüceliğine dikkat çekmişlerdir. Tasavvuf yoluyla, bütün sevgilerin, aşkların niçin kişiyi Allâh aşkına götüren bir köprü olması gerektiğini ortaya koyup açıklamışlardır. Anlaşılıyor ki İlâhî Aşk, o aşktan nasiplenmemiş, onu tanımamış ve yaşamamış sıradan kişilerce anlatılması mümkün olmayan, fakat bilenlerce de sırlarının açıklanması doğru görülmeyen derin bir konu, ilerlenmesi güç incecik bir yol imiş. Biz, boyumuzu geçen o derin sulara dalmayı bir yana bırakıp selâmet kıyıdadır sözüne kulak verelim; sıradan insanların aşklarının kıyısından köşesinden, dertlerinden devâlarından elimize geçenleri sunalım.

Aşk Nedir?

Dünyâdaki gazete ve dergilere bakılırsa, aşk; kişinin kendisi ederse, ellerin karışmaması istenilen, fakat başkalarınınkine karışılmasından sinsice bir zevk duyulan bereketli bir haber konusudur. Aşkın birbirine benzemez, sayılamayacak kadar çok tanımı vardır; kimileri yücelttikçe yüceltmiş, inceltikçe inceltmiş, kimileri de dümdüz edip basitleştirmiştir. Ama aşk, ne kadar basitleştirilmeye çalışılırsa çalışılsın, duygusallıktan ne kadar sıyrılmak istenilirse istensin - belleğimde yanlış kalmadıysa- Buffon'un dediği gibi "İki barsağın birbirine sürtünmesinden ibârettir" şeklinde tanımlanamayacak bir nesne olsa gerektir. Çünkü can yoksa, duygu yoksa; değil iki, kırk iki milyon barsak birbirine sürtülse; aşkın ateşi bir yana, kıvılcımlarını bile elde etmek müm-

Siyah Kalem'den (Fatih Devri) Koltuğunda At Taşıyan Bir Dev

kün olmayacak; kokoreççilerin depolarından daha iyi aşk evleri ve oradakilerden daha mükemmel, seçkin âşıklar bulunmayacaktır. Kabukta kalan, öze giremeyen ya da sâdece fiziksel bir tanımdan ibâret görünen o söz, belki de yalnızca, cinselliğin aşk dışına itilemeyeceğine işâret etmesi bakımından gerçeklerle ilişkili sayılabilir. Çünkü platonik denilen ve cinsellikten uzak olduğu ileri sürülen beşerî aşkın, insanların çoğunluğuna ters gelen; bir amaç değil de bir tür mecbûriyet sonucunda katlanılması gereken bir durum, istenilmeyen bir eksikli aşk olduğu da düşünülebilir. Vuslata yönelmemiş aşk acabâ nereye gider ki? Karacaoğlan'ın "Yiğit sevdiğinden soğur/ Sarılmayı sarılmayı" demesi acaba ne demek olur ki?... Dîvân şâiri İznikli Derûnî, daha XVI. yüzyılda, boşuna mı âferin çekmiş ve "Âfiyetler ola ol âşıka kim bir sanemi/ Gice pehlûya çeke irtesi hammâma düşe" (Put gibi bir güzeli gece yanına alıp yatan ve ertesi sabah hamama giden o âşığa âfiyetler olsun) demiştir?

Günümüzden yaklaşık 1122 yıl kadar önce ölmüş bulunan Câhiz'e göre, aşk; "muhabbetten ziyâde olan hâle", "muhabbet-i mu'tedileyi geçen hubb'a" denilirmiş. Bir kıvılcım nasıl bir yangın başlatabilirse, bir bakış da aşkın başlangıcı olabilirmiş. [2]

Araplardan Mekke-i Mükerreme'de bulunan bir âşıka, "Sevgilinin sevgisinde ne mertebeye ulaştın?" diye sorulduğunda: "O hâlen Tâif'de oturmaktadır ama, burada onu andığımda kokusu dimâğıma ulaşır" cevâbını vermiş.[3] Eflâtun, "aşkın mâhiyetini bilmediğini", "onun Tanrısal bir cinnet" olduğunu belirtmiş ve âşıklara değinerek: "Mübtelâsı ne medh ve ne zemm olunur" demiş.[4] Demek âşıkları övmek de yermek de doğru değilmiş.

Aşkta birtakım basamaklar da varmış: Muvâfakat, meyl, vedd (vidd, vudd), muhabbet, hevâ, veleh dereceleri geçilir aşk'a ulaşılırmış.[5] Ancak, Nasreddin Hoca için bunlar söz konusu olmamış. O, "hiç âşık oldun mu?" sorusuna; "Bir kez oluyordum, üstümüze geldiler" cevâbını vermiş.

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi olduğu gibi, herkesin de -çok çok farklı olduğu sanıldığı hâlde- temelde, başkalarınınkinden pek de farklı olmayan, fakat yine de kişinin yaradılışına, kültürüne, özelliklerine göre kendine özgü renk, motif ve inceliklerle süslü bir aşk anlayışı ve âşık oluş tarzı vardır, denilebilir. Herkes, aşkın acılarını da mutluluğunu da başkalarından daha derinden hissettiği inancındadır. Ama, boy, kilo ölçen âletler gibi, günün birinde herkesin âşıklık derecesini ölçen bir aygıt îcâd edildiğinde; ölçümler sonucunda insanların çoğunun belirli bir ortam, rakam ya da derece çerçevesinde buluştukları sonucuyla karşılaşılması mümkündür. Demek istenilen, yüzülen havuzların derinliğinin aşağı yukarı birbirinin aynı olabileceğidir. Ancak, bu havuzlara, su balesinin şiir gibi yüzenleri de, köpek yüzüşüyle kulaç atanları da girebilecek; ayrıca kabaklar, salatalıklar, bamyalar, pırasalar düşebilecektir.

Sevgili Nedir ?

Beşerî aşkta sevgili, sevilen kişidir. Onun genel özelliği, güzelliğidir. Bu bellidir ama güzellikten kasdedilenin ne olduğu belirgin değildir. Voltaire'e göre, bir kurbağa için güzel, bir başka kurbağa olmaktadır. Bir söylentiye göre, Kays'ı Mecnûn'a dönüştüren Leylâ, kara kuru bir hatuncağız imiş. Mecnûn'a: Yâhû, aşkından deli olduğun, güzelliğini öve öve bitiremediğin Leylâ bu muydu?" demişler; o da "siz onu bir de benim gözümle görün" cevâbını vermiş. Şu hâlde sevgilinin güzelliği denilince, onun gerçek güzelliğinden çok, insana ne ölçüde güzel gelişi söz konusudur. Ama bu durum büyük çoğunluğun güzel bulduğu güzellerin var oldüğu gerçeğini de ortadan kaldırmamaktadır. Öte yandan insanlar sevgilinin güzelliğine âşık oluyorlarsa ölümsüz aşklar da güzellik mevsiminin sonunda kapatılacak bir vâdeli hesap olmayacak mıdır?

Eski zamânın ünlü şâirlerinden Zeyneb Hanım:

Senin hüsnün benim aşkım cevrin benim sabrım
Dem-â-dem artar eksilmez tükenmez bî-nihâyetdir

(Senin güzelliğin, benim aşkım; senin cevrin cefân, benim sabrım uçsuz bucaksızdır, durmadan artmakta ve aslâ eksilmemektedir) diyerek sevenle sevilenin ilişkisini dile getirmiştir. Eski şiirimizde seven-sevilen ilişkisi hep buna yakın biçimlerde yansıtılmıştır. Bir bakıma, toplumda var olan düzen aşk için uygulanmak istenilmiştir. Aşkta, pâdişâhın yerini sevgili almış, âşığa da kul olmak kalmıştır. Fuzûlî'nin:

Gerek öldür gerek koh hükm hükmün rây râyındır
Gözüm cânım efendım sevdiğim devletlü sultânım

demesi budur. Günümüzde işlerin ne durumda bulunduğunu, içinde olanlar bilir. Gaalibâ, ekonominin arz-taleb kanunu aşkta da geçerlidir. İstek çoğaldıkça, naz artmakta yani arz azalmaktadır. Aslında, iki gönül bir olunca "yâr-ı cefâ-kâr" ile "âşık-ı zâr"ın ortada görünmemesi gerekmektedir. Aksi takdirde aşka bir sadistle bir mazohistin öyküsünden başka ne denilebilir? Fakat türküler işin doğrusunu söyler: Mehebbet olsa olar ah nice olmaz olmaz....

Fuzûlî'nin:

Bin cân olaydı kâş ben-i dil-şikestede
Taa her biriyle bir kez olaydım fidâ sana

(Keşke ben gönlü kırık âşığında bir can yerine bin can olaydı da, bir yerine, bunların her biriyle bin kez kendimi senin uğruna fedâ edebilseydim) demesi mazohizmin değil, aşkın töresinin ve şâirin aşkının büyüklüğünün belirtisidir. Aşkın töresi de mi olurmuş? denilirse, vardı, dîvân şiirimiz o töreyi yeterince anlatmıştır. Fakat Karacaoğlan o töreye aldırış eder görünmemektedir. Belki o da sevgili için canını fedâ edebilecektir. Ancak, ben öldükten sonra sevgilim sen bin yaşa diyememekte ve başka bir görüşle karşımıza çıkmaktadır:

Biri ölüp biri ile kalmadan,
Öleceksе ikisi de ölmeli.

İnsan, sanki Karacaoğlan'ın, Hindistan'da eskiden var olan, erkekler ölünce kadınların da kendini ateşte yakmaları âdetini bildiği ve beğendiği sanısına kapılıyor. Peki, Karacaoğlan, sevgilisinin kendisinden önce ölüvereceğini göz önüne alsaydı, yine de aynı mısrâları yazar mıydı, denilirse... yazacağı akla yakın gelmiyor. Ölüm lâfta kolaydır, iş, peşine gelince değişir. Hem:

Ben eski yârımden ayrı düşünce

Şimdi birin sevdım ondan ziyâde

diyen ve konuya daha gerçekçi yaklaşan bir şâirin kendisini öldüreceğine kim inanır?

Sözün kısası, bir bakıma, insanın sevdiği ya da seçtiği birinin aracılığıyla kendini tanıma ve tamamlama yolundaki şiddetli isteğini de kapsayan aşk; bilerek, isteyerek veya elinde olmadığını sanarak varlığını, benliğini, canını, gönlünü, zamânını birine vermek ise; semerli yahut semersiz fiyatları ayrı ayrı biçilebilen bir eşek pazarlığı değilse; taraflardan birinin hem işi karşısındakinin gönlüne, insâfına bıraktığı, hem de buna -işine gelmedikçe- bir türlü râzı olamadığı bir garip alış verişe benzemektedir. Şâir, düşünmüş taşınmış sorunu en iyi biçimde ortaya koymuş:

Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil

Ne nizâ' eyleyelim ol ne senindir ne benim

(Ey gönül! Sevgili, canımızı istemiş Boşuna tartışıp çekişmeyelim, vermemek olacak iş değil, Çünkü o can, ne senindir ne de benimdir: Sevgilinindir. Öyleyse kendi malını dilediği gibi kullanacaktır. Sen ve ben kim oluyoruz?), demiş. Gündemlerinde aşk maddesi bulunanlar çözümü düşünsünler dursunlar. Bizce, herkesin aşkı nasıl anlayacağına, nasıl âşık olacağına karışılamayacağı, karışılsa da hiç bir işe yaramayacağı, öğüt dinleyecek, akıl alacak bir tek kişi bile çıkmayacağı için; konunun yorumu, ne olduğu, ne olmadığı gibi akılla bağdaşmayacak tehlikeli bahislere bulaşmadan işin içinden sıyrılıp, eskiden olup bitenleri olduğu gibi yazmak daha yerinde olacaktır. Peki, bu aşk konusuna hiç değinilmese olmaz mıydı denilirse.... Öylesi de olurdu ama, ne de olsa, horoz ölür, gözü çöplükte kalırmış.

O, Dev Bir Kadın İdi Minnacık Bir Adam Sevdi

Dîvân şâirlerinin mesnevîlerinde *Leylâ vü Mecnûn, Ferhâd ü Şîrîn, Yûsuf ü Züleyhâ;* halk hikâyelerinde *Kerem ile Aslı, Emrah ile Selvi, Karacaoğlan ile Karakız, Mahmut ile Mahmiluri* gibi nice nice aşkların destanları dile getirilmiş; kimilerince dev bir adamla miniminnacık bir kadının aşk öyküsü anlatılmış; fakat nedense, dev bir kadınla miniminnacık bir erkek arasındaki benzersiz aşkın hatırlatılması ihmâl edilmiştir. O görev de tarafımızdan yerine getirilsin.

Tuhfetü'l-elbâb adlı eserin sâhibi Şeyh Abdullah, hicretin 530'uncu yılında Volga Bulgarlarının diyârına gittiğinde gördüklerini anlatırken şunları da yazmıştır:

"Seyyâhatimde 530 senesi (M.1135/1136), Bulgar diyârında nesl-i Âd'dan (Âd kavminin soyundan) Dalkı (Dal, lâm, kaf, ye) adında bir kimse gördüm. Tûlü (boyu) yirmi yedi zirâ'dan (yaklaşık 23 metre 81 santimden)[6] efzûn (fazla) idi ve bir feresi (atı), bir kimse koltuğuna sabîyi (üç yaşından küçük çocuğu) aldığı gibi zahmetsiz alur idi. Ve kuvveti şöyle idi ki feresin sâkın (atın inciğini) eliyle kırar ve a'zâ ve derisini kat' eder ve koparır ve bakla gibi suhûletle (kolaylıkla) ezer idi.[7]

Melik-i Bulgar (Bulgar hükümdârı), anunçün bir zırh ile bir beyze ya'ni silâh te'sir itmesün diyü timürden masnû' (demirden yapılmış) başa giydikleri toğulga (tolga) yapdırmış idi ki bir arabanın yükü idi. Ve bir aded palamud ağacını asâ gibi eline alur idi ki eger bir pîle (fil'e) çarpsa helâk olacağı (öleceği) der-kârdur (açıktır).

Ve makarr-ı Melik-i Bulgar'da (Bulgar hükümdârının başkentinde) bir büyük hammân olmağla ancak ana girebilürdi. Ve huyı gayet güzel, hayyir ve mütevâzı' idi. Ve kendüye râst geldükçe bana selâm virür ve hâl ü hâtırımı sorar idi. Yanına vardugumda başım dizine dahi yetişmez idi. Ve hem-cüsse (kendisiyle aynı cüssede, vücut yapısında) bir hemşîresi dahi olup defa'atle (birçok kez) yolda görmüş idim.

Bu Ne Sevgi Âhhh!

Kaadî-i Bulgar (Bulgar diyârı kadısı) Ya'kub bin Nu'mân nâm zât işbu mer'e-i Âdiyenin (Âd kavminden olan kadının) akvâ-yı ehli Bulgar'dan (Bulgarların en güçlülerinden) Âdem nâm bir zevci (kocası) var idi; bir gün o Âdem'i meyl ü muhabbetle (gönül akışı ve sevgi ile) kucaklayıp sıkdıkça adlâ'ı (kaburga kemikleri) münkesire (kırılmış) olmağla vefât eyledi, diyü hikâye eyledi.[8]

Şeyh Abdullah'ın bu konuda verdiği başkaça bir bilgiye rastlanmamıştır. Ölümle sonuçlanan bu aşkın nasıl doğduğunu, nasıl geliştiğini bilemiyoruz. Bu yüzden ihtimâller dışında söylenebilecek her hangi bir şey de yok. Ancak, öyle sanıyoruz ki bir aşk kurbânı olan Âdem, ölümünden sonra bir şarkı söylemesi mümkün olsaydı, kendisine bakıp bakıp ve gönlünü bir yana bırakıp, Abdullah Yüce'nin şarkısını mutlaka şu şekilde söylerdi:

Bu ne sevgi âh, bu ne ıztırâb,

Zavallı gövdem ne kadar harâb...

Eski Aşkların Yan Sorunları

Karacaoğlan: "Güzel sevmek demir kale/ Ya alınır ya alınmaz" demiş. Buradan anlaşılıyor ki aşkın temel sorunu kalenin fethedilmesidir. Ancak kalenin fethinden sonra, evvelce hiç akla gelmeyen birtakım sorunların ön plana çıktığını ve bu yeni dertlerin çâresinin aranmaya başlanıldığını da, eski devâlardan ve önlemlerden öğrenmekteyiz. Ünlü *Hezâr Esrâr*'ımızın sayfaları üzerine eğilelim ve bunları birlikte okuyalım.

Bağlıyı Çözmek

Kalenin içten fethedildiği hâlde, dıştan fethedilememesi hayâtî bir sorundur. Eskiler, daha çok psi-

kolojik sebeplerden kaynaklanabilen böyle mes'elelerin büyüden, bağlanmakdan da ileri gelebileceğini düşünmüşler ve bağlıyı çözmenin yollarını aramışlardır. Bu konudaki sırlardan üçü şunlardır:

Sırr 154. İsti'mâl olunmadık (hiç kullanılmamış) iki yüzlü baltayı kızdırıp sap deliğinden, bağlı olan kimesne (kişi) tebevvül eylerse (küçük abdestini yaparsa) bağı inhilâl-pezîr olur (çözülüp açılır).

Sırr 423. Bağlı olan kimse nehrden üç adet balık hayy (canlı, diri) olmak üzere sayd idüp (avlayıp) balıkların ağızlarına tebevvül eylese ve yiyen diri iken nehre ilkaa eylese (bıraksa, atsa), bağı münhal olur (çözülür).

Sırr 566. Kaplubağanın tâsı (kaplumbağanın bağası, kabuğu) ile, bağlu avret hammâmda su dökünmek, hall-i akde (bağı çözmeye) gaayet müessirdir, diyü Tuhfe tahrîr ider (yazar).

Kadının Kıskançlığını ve Ser-Keşliğini Önleme

Fetholunan kale, insana verdiği mutluluğun hemen ardından kıskançlıkla ya da serkeşlikle hayâtı zehir etmeye başlarsa durum ne olacaktır? Bu gibi dertlerin devâsı şunlardır:

Sırr 145. Tavşan beyni şarâb ile mezc olunup (karıştırılıp), haberi yoğ iken, bir hâtuna işrâb olunsa (içirilse), kıskanması zâil olmak (ortadan kalkmak) üzere Kitâbü'l-Esrâr'da mestûrdur (yazılıdır).

Bu misillü (gibi) avrete ol (o) niyyet üzere yengeç yidirmek dahi ol fi'li (edimi) icrâ eylediği ba'zilerden menkuuldür (nakledilmiştir).[9]

Sırr 147. Tırnakotu denilen ot[10] ki şeklen insân tırnağına müşâbihdir (benzer), ol otdan ba'zı tatlı nesnelere ilkaa olunup, haberi yoğ iken serkeşlik (dikbaşlılık) eyleyen hâtunlara it'âm ü işrâb olunsa (yedirilse, içirilse) murâd olunan vech üzere (istenildiği şekilde) mutî (itaatlı) ve münkaad (boyun eğici) olur diyü Rücû'ü'ş-Şeyh nâm kitâbda mestûrdur.

Muhabbetin Korunup Sürdürülmesi

Muhabbet, sevgi güçlükle edinilebilen bir hazînedir. Bunun için özenle korunması ve bu yolda önlemler alınması gereklidir. Konuya ilişkin iki önemli sır aşağıdadır:

Sırr 166. Vechin (yüzün) iki tarafı ve çene altı mahallerinden (yerlerinden) birkaç kıl koparılıp hurde hurde (küçük küçük) kırkıldıktan sonra, dakîk-i hıntâ (buğday unu) ile memzîcen (karıştırılmış olarak) bir hâtuna haberi yoğ iken it'âm olunsa (yedirilse), muhabbet ve vefâsında sâbit-kadem ve ber-karâr olmak üzere Ca'fer-i Tûsî'den mervîdir (rivâyet edilmiştir).

Sırr 167. Zuhâl, Sünbüle'de iken mıknâtıs gül suyu ile gasl olunup (yıkanıp) ba'dehu (ondan sonra) geregi gibi sahk (döğseler) ve sürme gibi zevc ü zevce (koca ve karı) gözlerine mîl ile iktihâl eyleseler (çekseler) müddetü'l-ömr (ömür boyunca) şiddet-i muhabbetlerine (sevgilerinin şiddetine, fazlalığına) sebeb olur, diyü, Ca'fer-i Tûsî'den mervîdir.

Kadının Başka Erkeklerle Yatamamasını Sağlayan Önlemler

Erkekler, kendilerin her bakımdan güçlü kuvvetli akıllı yiğitler olduklarından, diğer erkeklerden de çok çok üstün bulunduklarından ve her hâtunu mutlu edecek devâyı yanlarında taşıdıklarından emindirler ama kadınlardan emin değildirler. Çünkü, -her ne kadar kandırılmak istemeyen bir hâtunun kandırılamayacağını çok iyi bilmekte iseler de- saçı uzun aklı kısa olanların aldatılabileceği sanısındadırlar. Bu yüzden kadınların başka erkeklerle yatabilmeleri ihtimâlini ortadan kaldırıcı önlemleri araştırmış ve bulmuşlardır. Bunlardan bâzılarını açıklıyoruz:

Sırr 146. Tavuk ödü re's-i zekere (erkeklik organının başına) tıla olunup (sürülüp) ol hâl ile mücâma'at olunan (birleşilen) avret, âher (başka) kimesneler ile mücâma'ata tâlib (istekli) ve râgıh (rağbet edici) olmaya, diyü Zekeriyyâ-i Râzî tahrîr ider.

Yine Siyah Kalem'den

Sırr 148. Kurdun hâyeleri (testisleri) kurudulup zeytûn yağı ile mezc ü teblîl (karıştırılıp ıslatılsa) ve re's-i zekere tılâ olunup ol hâl ile mücâma'at olunan hâtun fîmâba'd (ondan sonra) bir kimesne ile mücâma'ata kaadir olmaya, diyü kezâlik Kitâbü'l-Esrâr'da mestûrdur.

Sırr 161. Gelincik denen hayvân henûz hayy (canlı) iken topuğu ihrâc olunup (çıkarılıp), hâtun yanında istishâb eylese (taşısa) cimâ'a mâni' olur, diyü sâhib-i Tuhfe tahrîr ider

Sırr 584. Bir habbe (72,9 mg) [11] zencebîl (zencefil), bir habbe bal ile karışdırılup âlet-i tenâsüle (üreme organına) tılâ ile mücâma'at olunsa, ol avret bir dahi andan gayri er ile mücâma'at itmez, diyü Hakaayıkü'l-Esrâr'da mestûrdur.

Sırr 585. Horos ibiği iğnelenüp hurûc iden (çıkan) birkaç katre (damla) kan ile âlet-i tenâsül tılâ olunup ol hâl ile istifrâş olunan (yatılan) hâtun, âher kimesneye meyl itmeyüp, âher kimesne dahi anınla mücâma'ata kaadir olamaz, diyü Kitâbü'l-Esrâr'da mestûrdur.

Hem kadınları, hem de onlara yaklaşmak isteyecek erkekleri etkilemesi bakımından, bu sırrın önemi diğerlerinden fazla olsa gerektir.

Kadınları Bağlama

Aşağıdaki sırlar, fethi tamamlanamayan kaleler için ve her hâlde bana yaramayan başkalarına da yaramasın düşüncesiyle başvurulan, belki biraz da intikam duygusu taşıyan sırlar olabileceklerdir.

Sırr 192. Zi'bin (kurdun) kadîbi ya'ni zekeri, ahz olunup (alınıp) murâd olunan kimesnenin niyyetine ve ismini yâd iderek (anarak) iki tarafı düğümlendikten sonra battâl (kullanılmaz) kuyuya ilkaa olunsa (atılsa), ol kimesne ma'kuud (bağlı) olur, diyü kitâb-ı mezbûrda (adı geçen kitapta, Uyûnü'l-Hakayık'da) muharrerdir (yazılıdır).

Bu sırrın erkekler tarafından kadınlara karşı kullanılmasının yanı sıra, kadınlar tarafından da erkeklere karşı kullanılabileceği gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

Sırr 586. Kezâlik kurd zekeri alınıp fülân (falanca) hâtunu bağladım, diyü ismi zikr olunarak (söylenerek) zeker-i mezbûra (anılan organa) bir düğüm urulsa; mâdâm ki ol düğüm münhâl olmaya (o düğüm çözülmedikçe), fîmâba'd (bir daha) anınla kimse mücâma'ata kaadir olmaya, diyü Camî'ü'l-Lezzât nâm kitâbda mestûrdur.

İnsanın yaradılışından itibâren sürekli olarak herkesi meşgul eden aşk konusu yüzyıllardan beri yazıla yazıla, konuşula konuşula bitirilebilmiş midir ki dertleri ve devâları bu yazıya sığdırılabilmiş olsun. Sunduklarımız deryâdan bir damladır.

Dileyelim, hiç kimsenin; hanesine, güzele, iyiye, doğruya, halka ve Hakka, gönlüne hoş gelene, milletimize ve ülkemize olan aşkı eksilmesin. Nice nice mutlu yıllara. ☆

1 *Mustatraf:* a) Sayfa 1180: ..... ve aşk sebebıyle fevt olanlara (ölenlere) mü'tallik ehâdîs bayânındadır. b) S: 1187 : Hubb ü aşk sebebiyle vefât edenlerin zikrindedir.

Mustatraf kelimesi (min, sin, te, tı, rı, fe)'nin okunuşu *Redhouse*'da müstatref, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*'ında müstatraf şeklındedir. Orhan Şâik Gökyay Hocamız ise kelimeyi müstadref olarak vermektedir. Bu eseri bugün en çok arayan ve okuyanlar ise mustadraf ya da daha çok mustatraf demektedirler. Tarafımızdan galat-ı meşhûra uyularak yazılmaktadır.

2,3 Age, S: 1180

4,5 Age, S: 1181

6 Zirâ': Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan ve 75-90 cm. arasında değişik uzunluklarda kabûl edilen bir uzunluk ölçüsüdür (*Meydan Larousse*, Ferit Devellioğlu). *Fetevâ-yı Hindiyye*'de zirâ'-ı âmme: 6 kabza (=24 parmak= yaklaşık 88,2 cm) olarak verilmiştir. (AKÇAĞ Yayınları, 26/3, C:1, S: 68). Hesaplamamızda bu ölçü esas alınmıştır. Kaldı ki zirâ'ın 75 cm. olarak kabûlü durumunda dahi boy 20 metreyi geçmiş olmaktadır.

7 Beyhan Karamağaralı'nın *Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler* adlı eserinden aldığımız yandaki resim (S:99, No:32), koltuğunun altına bir atı sıkıştırmış bir yaratığı (demon'u, div'i) göstermektedir. Şâyet yanlış değerlendirmiyorsak, aynı eserin 105. sayfasındaki 41 no.lu resimde de parçalanmış bir atın butlarını küçük birer raket gibi ellerinde tutan ve birbirleriyle kavga eden yaratıklar görülmektedir. Bu gibi resimler mi yazılanlara, yoksa yazılanlar mı bu gibi resimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır, bilemiyoruz. Ancak bu tip resimler ile hikâyeler arasındaki ilişkinin araştırılmasının yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

Âd kavmi, Kur'ân-ı Kerîm'in A'râf (7), Tevbe (9), Hûd (11), İbrâhîm (14), Hacc (22), Furkaan (25), Şu'arâ (26), Ankebût (29), Sâd (38), Mü'min (40), Fussilet (41), Ahkaaf (46), Kaaf (50), Zâriyât (51), Necm (53), Kamer (54), Haakka (69), Fecr (89) gibi sûrelerinin muhtelif âyetlerinde anılan: Güney Arabistan'ın Ahkaaf bölgesinde yaşadıklarına işâret edilen; yüksek yerlerde kocaman binâlar kuran; Allâh'ı ve Hûd Peşgamberi inkâr eden, yalanlayan ve bu yüzden hem dünyâda, hem kıyâmet gününde lânete uğrayan; uğradığı her şeyi yerinde bırakmayıp toza çeviren, insanları sökülmüş hurma kütüğü gibi koparıp yere atan, yıkan, korkunç bir ses çıkaran, çok gürültülü, kuru, dondurucu bir rüzgâr, bir kasırga gönderilerek Hûd Peygamber'e inananları dışında tümünün kökü kurutulmuş bir kavimdir.

İslâm Ansiklopedisi'nde, bu kavim hakkındaki târihî bilgilerin yeterince aydınlık olmadığı belirtilmektedir. (C:1, Âd maddesi, S: 123-124).

Eski kaynaklarda Âd kavmi özellikle iri vücut yapılarıyla dev gibi kişiler olarak anlatılmıştır. Burada Âd kavminden iki dev kardeşin yaşadığı yazılan Bulgar (Sakaalibe) diyârında; yaklaşık 10,5 metre boyunda, başı kazan kadar olan, burnu ve parmakları birer karıştan daha uzun, yakaladığı insanı öldürünceye kadar sıkan Ye'cüc ve Me'cüc kavminden bir kişinin daha, onuncu yüzyılın başlarında yaşadığını, Bulgar hükümdârının bu kişiyi asarak öldürttüğünü anlattığını, hükümdarla birlikte giderek kemiklerini gördüğünü; kaburga kemiklerinin büyük hurma dalları, kafasının kocaman bir kazan (arı kovanı) gibi olduğunu da İbn Fazlan yazmıştır (*İbn Fazlan Seyâhatnâmesi*. Hazırlayan: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, 1975, Sayfa: 58-60).

8 *Mustatraf*, C:2, S:1134

9 Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin 145. sırada yazdığı bu sır, son derece önemli olmalıdır ki sonradan 886 ve 887'nci sırlar olarak, eseri tamamlayan tarafından yeniden kitaba konulmuştur.

10 Hieracium pilosella.L. Farekulağı, Şahinotu, Tırnakotu.Bitki. İdrar artırıcı, kabız ve yara iyi edici (Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler İle Tedâvi*, S: 419). TDK'nun *Türkçe Sözlük*'ünde fârekulağı (Anagallis) olarak verilmiştir.

11 Değişik zaman ve yerlerde farklı olarak kullanıldığı görülen bir ağırlık ölçüsüdür (*Meydan Larousse*, Habbe maddesi). Burada Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun *Eczacılık Tarihi Dersleri* adlı eserindeki (S: 277, 279) karşılıklar esas alınmıştır. Buna göre bir habbe 1/64 dirhem veya 0,072918 gr. olarak hesap edilebilecektir.

Meksika İmparatoru Maximilian'ın İzmir İzlenimleri

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Tarih boyunca sahip olduğu coğrafî konumu nedeniyle bir ticaret şehri olma özelliğini koruyan İzmir, aynı zamanda Anadolu ve Asya'ya yapılan seyahatlerin de önemli bir merkezi olmuştur.[1] Araştırma ve Doğu kültürünü tanımak gibi, çok çeşitli amaçlarla yapılan bu seyahatlerde başlangıç ve uğrak noktası olan İzmir'le ilgili önemli bilgiler bu seyahatler sonrasında yayınlanan eserlerde yer almıştır. Bu amaçlar doğrultusunda 1850 yılında İzmir'i ziyaret edenlerden birisi de, daha sonra 1864-1867 yılları arasında Meksika'da İmparatorluk yapacak olan Avusturya Arşidükü Ferdinand Maximilian'dır.[2] Henüz 18 yaşındayken ağabeyi Avusturya İmparatoru Franz Joseph tarafından düzenlenen yaşamının bu ilk uzun yolculuğunun amacı, bilgi edinmek, eğlenmek ve deniz hayatına alışmaktı. Yunanistan'da başlayıp Ragosa'da biten bu seyahat boyunca Maximilian'a küçük kardeşi ve Bavyera Prensesi ile birlikte aralarında bir doktor ve bir ressamın da bulunduğu bir grup eşlik etti.

Maximilian, 1850 yılı Eylül ayında başlayıp, yine aynı yılın Ekim ayı ortalarında biten bu seyahat sonrasında Kraliyet Donanmasına katıldı. Daha sonra Deniz Filosu komutanlığına getirildi. 1864 yılında uluslararası entrikalar ve Meksika halkının kendisini İmparator seçtiği yolundaki söylentilere dayanarak Meksika tahtını kabul etti. Üç yıl süren hükümdarlığı süresince toprak sahiplerine karşı sert politikalar takip etti ve angaryaya son verdi. Monroe doktrini uyarınca Fransız askerlerinin Meksika'dan ayrılması sonrasında tüm baskılara rağmen tahttan çekilmeyi kabul etmedi.[3] Daha sonra İmparatorluk başkomutanlığına atandıysa da, Queretaro yakınlarında kuşatıldı ve 19 Haziran 1867 tarihinde kurşuna dizildi.[4]

Maximilian'ın yaşamının ilk uzun yolculuğu sırasında günü gününe tuttuğu notlar ölümünden kısa bir süre sonra, "Mein erster Ausflug. Wanderungen in Griechenland"[5] başlığı altında yayınlandı. Biz bu çalışmamızda bu gezi notlarının 1986 yılında "Il mio primo viaggio (İlk seyahatim)" ismiyle yayınlanan İtalyanca baskısından yararlandık.

İzmir

Maximilian'ın, "Şarkın Kraliçesi" olarak tanımladığı İzmir, seyahatin Yunanistan'dan sonraki ikinci durağıdır. Onu ilk etkileyen İslâm mimarisinin ihtişamı ve İzmir'in güzelliğidir. "Şark, önümüzde bütün zenginlikleriyle, bitki örtüsüyle ve duyularımızın binlerce

1850 yılında henüz 18 yaşındayken İzmir'i ziyaret eden ve 1864-1867 yılları arasında Meksika İmparatorluğu yapan Avusturya Arşidükü Maximilian (1832-1867)

kez aldanacağı görünümleriyle duruyordu. Karşımızda Asya'nın çiçeği hayal dünyamız vardı. Bir renk cümbüşü içindeki binlerce eviyle şehir bir yamaçta, berrak ayna görünümündeki denizin dibindeydi. Cami kubbelerine bitişik İslâmiyetin sembolü ince minareler göğe yükseliyordu. Yamaçta sıkça dikilmiş selvi ağaçları sessiz vakur halde Müslüman mezarlarını bekliyorlardı. Tepede,

bir taraçadaymış gibi bir kalenin yıkıntıları bulunur. Tarihî kalıntılar açısından gayet zengin olan bu ülkedeki bu kalenin yapımı Büyük İskender zamanına rastlamaktadır. Gerilerde muhtelif şekilli dağlar belirmekte ve körfezi bir yarım ay şeklinde kucaklamaktadır. Yeşil yamaç ve vadilerde köyler birbirlerine göz kırpmaktadır. Bu vadilerden göze en hoş geleni antik çağlardan beri Aslan Yürekli Rişar anısına "Cordeleon" (Karşıyaka) adını taşımaktadır. Sol kıyıda ince bir toprak parçası üzerinde Türklerin inşa ettiği bir kale bulunur. Tüm bu güzelliklerin üstünde kirlenmemiş masmavi bir gökyüzü parlar. Herbir minare, herbir kubbe, herbir selvi ağacı, herbir canlı renklerle boyalı ev bizler için merakımızı artıran bir manzaraydı" (s.103)

Kendi deyimiyle "sert görünümlü minare ve cami," şarkın bu gizemli topraklarında ilk ziyaret ettiği yerdir. Camide dikkatini ilk çeken şey Mekke ve Medine şehirlerinin hiç de iyi yapılmamış resimleridir. "Kutsal yerlerin resimleri Müslümanlarca kabul edilen tek resim türüdür. Kuran'ın katı yasağı gereğince gerçek bir Müslüman hiçbir şeyin resmini yapamaz. Belki bu yüzdendir ki asırlar boyu Türk gelenek ve görenekleri Avrupa'da tanınmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu da bu şekilde yabancı etkilerden korunabilmiştir, uzak kalmıştır. Dini veya etnik özellikte insan resmi bulundurmak yasaktı. Bilge peygamberin ve halifelerinin bu emir ve yasakları adeta yüzbinlerce ufak taştan yapılmış ve imanlılarla imansızları ayıran bir duvar gibidir. Ancak, gelişmeler artık bu alanlara da girmekte ve dinî itaat kavramının uyulması zor bazen de yersiz olduğu ve ortadan kaldırılması gerektiği düşünülmektedir. Kısacası bölücü duvarların taşları bir bir adeta bilinçsizce sökülmekte, bununla da duvarın düşeceği belki de akla gelmemektedir". (s.105) Cami içinde asılı duran ve tipik bir Şark çekiciliği yaratan avize, devekuşu yumurtası ve geyik boynuzu dikkatini çeken diğer unsurlardır. "Müslümanlar bu tür eşyaları imansızların kötü sonuç uyandırabilecek iltifatlarını etkisiz hale getirmek için camilerine asarlar. Şöyleki, camiye şayet bir Hıristiyan girer de caminin güzelliğini, süslemelerini överse, etrafına bakınınca bakışları muhakkakki asılı duran eşyalara da kayacaktır. Bu şekilde övgülerden doğabilecek kötü sonuçlar bu eşyalar sayesinde önlenecektir. Bu âdet tuhaf ve acayip olmasına rağmen, ziyaretciye pek de kötü bir etki bırakmamaktadır" (s.107). Maximilian'a göre camide ziyaretçinin ruh halini bozacak ne bir görüntü ne de bir süsleme vardır. Ancak burada tek bir şey eksiktir: Mihrap (sunak?). "Üzgün ve sıkıntılı ruhun bu avunma yeri camilerde yoktur. Belki de bu yüzdendir ki, kutsal âyinleri bize göre soğuk ve anlamsızdır. Tüm duaları birleştiren ve kapsayan bizdeki bütünleşme eksiktir. Bu yüzdendir ki, duanın evde de pekâlâ yapılabileceği akla gelmektedir" (s.107).

19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de bir sokak

Köle Pazarı

Maximilian'ın konsolos görevlilerinin yardımıyla gittiği yerlerden birisi de, Türklerin kalktığını söyledikleri köle pazarıydı. Köle pazarında zengin Türk giysileri içindeki tüccarların yanında, kötü koşullar içinde bulunan köleler, görmeye alışık olmadığı bir manzaraydı. "Bazı yerleri çamurlu ve toz olan zeminde yarı çıplak halde zenci kadın grupları bulunuyordu. Hasırların üzerinde muhtelif pozisyonlarda beşli veya altılı gruplar halinde uzanmışlardı. Giysileri gri, mavi bir bez parçasından ibaretti. Bununla zayıf vücutlarını bir nebze örtebiliyorlardı. Kiminin başında da keçeleşmiş saçlarını örten bir bez parçası bulunuyordu. O korkunç yerde herşey gri ve griden başka birşey değildi. İnsanların teni, yerler, cılız bitkiler, kulübeler... Bu kadınların bazıları aptal ve alaylı bir ifadeyle gülüyor, uzun ve zayıf elleriyle acayip hareketler yapıyorlardı. Herhalde simalarımız onlara acayip gelmişti. Bazıları da dünyaya boş bakışlarla bakmaktaydı. Kimileri, Avrupa'da ahır olarak bile kullanılamayacak haldeki kulübelerin eşiğindeydi. Birinin bir bacağında 'elefantiasis' (fil) hastalığı vardı. Belki sıcak altında çok fazla yürümekten olmuştu. Kimbilir. Acıma ve tiksinme duygularıyla karışık bir haldeyim, ona bakınca içim sızlıyordu. Avlunun ortasında kuru bir ağacın dallarına asılı duran bir kafes içinde de üç papağan bulunuyordu. Küçük bir Türk çocuğu her birini 23 Frank'a satışa çıkarmıştı. İşte, hayvanların satıldığı gibi insanlar da benzerlerine satılmaktaydı. Ne kadar da aşağılayıcı, üzücü bir hareketti. İnsanlar için saygı ve sevginin beslenmesi gerektiğini hergün savunan ve bunu duyan bazı Hıristiyanlar yüksek bir ücret ödeyerek bu kuşları satın alabiliyor, insanlar ise birkaç kuruş karşılığında satılabiliyor" (s.113-114).

Maximilian'a göre kölelerin serbest bırakılmasıyla onların mesut olacağı düşüncesi doğru değildir. "Bunlar için daha başka birşeyler yapılmalı. Bu tür insanlar kendi ülkelerinde hayvandan farksız gayet kötü şartlarda yaşamakta, çok kötü bir hayat seviyesinde olduklarından onları yakalayıp satmak kolaydır. Onlara gerçekten yardım etmek ancak, Afrika'nın içine kadar medeniyeti götürmek-

Edovard Manet'nin tablosu (250x305 cm) : Maximilian'ın generalleri Miramon ve Mejia ile birlikte kurşuna dizilişi (1867: Manuheim Müzesi).

le mümkün olacaktır. Ne yazık ki, insan pek ender olarak işin esasına inmektedir. Genelde gösterişli ancak, geçici bir yardımla yetinmektedir. Bu insanlar gerçekten de acınacak haldedir. Ülkelerinden İzmir kapılarına kadar çıplak olarak getirilmektedirler. Pazar yerinde bahsettiğimiz gri, mavi renkli bir bez parçası kendilerine verilmektedir. Yedikleri şey gri renkli bir bulamaçtan ibarettir. Tercümanın dediğine göre bu 'vahşi hayvanlar' uysal yaratıklarsa 100-150 Frank ederler. Ancak, inatçı ve tembelseler sadece 40-50 Frank'a satılır" (s.114-115).

İzmir Çarşısı

"Heryerde bir ses ve bir renk cümbüşü vardı. Gözler, kulaklar, burun aynı anda görevdeydi. Bu yere alışmak biraz zaman gerektiriyordu. Bu yerden elde ettiğim intibaı anlatmak o kadar zordu ki." Maximilian'ın anlatmakta güçlük çektiği bu yer İzmir çarşısıydı. Şehrin Frenk ve Türk mahalleleri arasında oldukça geniş bir alanı kapsayan çarşının tüm yönlere giden sokakları vardı. Etrafındaki sayısız dükkanlarıyla da görülmeye değerdi. "Çarşının sokakları dopdoludur. Bütün işler çarşıda görüşülür, halledilir. Bütün istekler burada yerine getirilir. Uzak bölgelerin habercileri develer beşli sıralar halinde, birbirlerinin arkasına bağlı olarak sırtlarında yükleri çarşının yollarından geçerler. Önlerinde eşek sırtına binmiş deveci bulunur. Kendisi zengin canlı giysiler giymiştir. Çubuğunu tüttürmekte ve yolun açılması için etrafındakilerine bağırıp çağırmaktadır. Kervanlar geçerken halk genelde bir dükkânın içine sığınmak zorunda kalmaktadır. Dükkânların çoğu ahşap ve birbirlerine dayalıdır. Çatı yandaki dükkânın çatısına dayanıp bir çeşit merdiven oluşturur. Ahşap tabii halindedir, boyalı değildir. Giriş yeri yola bakar. Bu açıklığın bir kısmında kapı diğer kısmında da tüm eşyaların sergilendiği tezgâh bulunur. Malların arasında bağdaş kurmuş satıcı yer alır. Bir yandan nargilesini içmekte diğer yandan da minik fincanlarda kahvesini yudumlamaktadır. Uzun kumaş şeritinden yapılmış sarık soylu başını örter Uzun sakalı, kürk yakalı önü açık kaftanına kadar uzanır. Bol şalva-

rıysa dizine kadar gelir. Zengin olanlar beyaz çorap giyerler. Fakirler ise çorapsız dolaşırlar. Siyah ayakkabı veya uçları yukarı kalkık çarıklar giyerler. Her Türk, ister fakir ister zengin olsun, dikkat çeken bir ağırbaşlılık sergiler. En güzel dükkânlar şüphesiz Türk kumaşları, halı ve giyim eşyası satan dükkânlardır. Bunlardan birçoğuna girdik ve Türklerin (satıcıların) alışveriş sırasındaki sakin halleri pek hoşumuza gitti. Bu satıcılar alıcıların namuslu olduklarına inanıyorlar. Aksine, Rum tüccarları gayet hareketli ve gevezedirler. Koyu gözleriyle alıcının bütün hareketlerini kurnazca izlerler" (s. 117-118). Çarşının en karakteristik simaları, sırtlarındaki yükü eğik vaziyette taşıyan hamallar ve yüzlerce et parçasının geçirildiği çubukları (döner) çeviren aşçılardır. Çarşının gürültüsü ve karışıklığı arasında gördüğü yerlerden birisi de okuldur. "Okul da bir dükkândır ve öğretmenler bilgiyi satıyorlardı. Ancak, Müslüman gençlerin bizim gençlerden çok daha çalışkan olmaları gerekir. Çünkü Kuran'ı tüm bu kargaşalığın ortasında öğrenmek zorundadırlar. Gençlerin ağzından çıkan sesler o kadar gürdü ki belki bu şekilde etraflarında olup bitenlerden sıyrılıp dikkatlerini toplayabilmektedirler" (s.121).

Pazarda gruplar halinde bulunan develeri ise ilk defa görüyordu. "Dediklerine göre İzmir ve çevresinde 10.000 adet kadar deve bulunmaktadır. Bunlar özel olarak yetiştirildikleri Kırım'dan getirilmektedir. Bu hayvanlar 7 ayak yükseklikte, baştan kuyruğa kadar da 8 ayak boyundadırlar. Vücutları toprak rengi, kemikleri çıkık, vücutları pek kıllı olmayan bir deriyle kaplıdır. Şark'ta çift horgüçlü deve kullanılır, ancak İzmir'de bu yoktur. Develer yük taşımak için hazırlanırlar. Kamburlarına bir battaniye atılır. Buna iki küfe bağlanır. Yiyecek olarak kötü un ve sudan yapılmış bir ekmek türü verilir" (s.121).

Çarşıdaki renkli kargaşalıktan sonra günün yorgunluğunun atıldığı yer ise, bir Türk hamamıdır. "Hamamın bize yararlı olduğunu söyleyemem. Aşırı vaziyette ter dökülüyor. Bunun neticesinde de insana bir yorgunluk geliyor, adeta kaygı çöküyor. Bununla beraber, hamam belki de tembellere yaramaktadır. Bunlar hamam faslından sonra kahvelerini yudumlayarak ve tütünlerini içerek saatlerce yan gelip yatarlar" (s.121).

Halil Paşayı Ziyaret

İzmir Valisi Halil Paşa'nın[7] yemek daveti sırasında Maximilian, Türk gelenek ve göreneklerini daha yakından tanıma fırsatını buldu. Yemek, hizmetkârların davranışları, Türk misafirperverliği ve herşey sanki masallarda yaşanmış bir olay gibiydi. Yemeklerin işaret ve başparmak yardımıyla yenilmesi Maximilian'ın alışık olmadığı bir görüntüydü. "Birçok Avrupalı bu yemek tarzına karşılık korkmuş gibi görünseler de, benim için güzel yıkanmış ellerle parmakları kullanarak yemek yemek, seçkin Avrupa sosyetesinin yaptığı gibi, daha önce başkaları tarafından defalarca kullanılan gereçlerle yemek yemek farklı değildi" (s.139). Yemekten sonra ise yeni bir Türk âdetini öğrenmişti. "Dopdolu, tıka basa dolu mide ve karınlardan gelen gurultuların ardından Sultan'ın kayınbiraderinin ağzından sanki yıldırım düşmüş gibi bir geğirme sesi duyduk. Bizler gülmemek için hemen pipolarımızın ağızlığını dudaklarımıza götürerek kahkaha atmaktan kurtulduk. Türkler için iyi bir yemekten sonra bu hareket çok normal olduğundan Müslüman misafirlerden hiçbiri garip karşılamadı. Hatta çıkardığı bu sesten sonra salonun diğer ucundan karşılık geldi. Daha sonra öğrendiğimize göre, Şark'ta mide ve karın hareketlerinin getirdiği bu sesler oranın insanı tarafından hiçbir zaman frenlenmemektedir, bizlerin hapşırması gibi normal karşılanan bir olaydır" (s. 141).

Halil Paşa'nın önerisiyle yemekten sonra bir askerî birlik ziyaret edildi. "Askerî yönetici ünvanına sahip olan General bizleri kışlanın girişinde karşıladı. Demir parmaklıklar kırmızı boyalıydı. Birinci kattaki odaları gezerken koridorların yüksek, geniş ve havadar olduğu gibi çok temiz olduklarını gördük. Koğuşlar geniş ve bakımlıydı. Burada 40 ile 60 askerin yattığını öğrendik. Askerin bir çuval dolusu saman, küçük bir yastık ve koyu renkte bir battaniyesi vardı. Bu yatak takımı istenildiğinde askerin sırt çantasına sığabilecek şekilde hazırlanmıştı. Askerler çok yakın ve yanyana yatıyorlardı. Üniformaları kırmızı bir fes, kaba kumaştan yapılmış bir ceket ve beyaz renkte bir pantalondan oluşmaktaydı. Askerler ayakkabılarını sadece kışlanın dışına çıktıklarında giyiyorlardı. İçerideyse yalın ayak dolaşıyorlardı. Bu da temizlikle bağdaşmayan bir durumdu" (s.142-143). Askerî birlikten ayrılırken ise düşünceleri şu şekildeydi: "Ayaklanmalar şüphesiz Türkler için bir deney olmuştur. Çünkü yöneticilerin evleri askerî birliklere yakın yapılmıştı. Türk monarşisi içte her ne kadar zayıf ise de eski ve yaşlı bir imparatorluğun geçmişteki ihtişamı şu andaki zayıf ve acıklı Avrupalı Hıristiyan ülkele-

Maximilian ve arkadaşlarının İzmir Valisi Halil Paşa'yı ziyaretleri

Maximilian ve arkadaşlarını köle pazarında gösteren ve bugün Miramare Sarayı'nda bulunan tablo.

rinden daha kötü bir durumda değildi. Biz Avrupalılar ayaklanmaları sevmiyorsak niçin bu hareketleri canlandırmak için entrikalar yapıyor ve zayıflığın kendisi olan yalan ve riyakârlığın arkasına saklanıyoruz. Bu imparatorluğu hâlâ ayakta tutan ve birlik içinde yaşatan din idealidir. Şayet, Hazreti Muhammed ebediyete gömülmüş olsaydı, onun hilâli dünyanın en güzel yerlerinde parıldamazdı. Türkleri yenmek isterseniz onun dinini ortadan kaldırmanız lâzım" (s.144-145).

Bornova

Maximilian ve arkadaşlarının İzmir'de son olarak ziyaret ettikleri yer "hiçbir şey yapmadan tatlı yaşayan" levanten ailelerin yazlıklarının bulunduğu Bornova'ydı. Bu bir günlük ziyarette Homeros'un doğduğu yer olarak rivayet edilen mağaraları gezdi. Yoldaki mezarlıklar ise onun alışık olmadığı bir diğer görüntüydü: "Burası sıradan bir basitliğe, ciddiyete ve hüzne bürünmüştü. Selvi ağaçları düzenli ve eşit aralıklarda uzayıp gidiyordu. Bunlar aynı zamanda ölümün sembolüydü. Bunların arasında birçok mezar vardı. Mezar taşlarının üzerinde erkek için bir sarık yontularak şekillendirilmişti. Kadınlarınkindeyse özel bir işaret yoktu. Zaten kadınların Şark'ta önemi yoktur. Yeni yapılan mezarlıklarda sarık yerine fes'i görmekteyiz. Mezar taşlarının üzerinde ölen kimsenin adı ve Kuran-ı Kerim'den alınan âyet yazıları vardır. Türklerin sevdiği iki şey var. Birincisi hiçbir zaman mezarları açıp bozmuyorlar. Bu vazifeyi zamana bırakıyorlar. Diğer taraftan Avrupalıların yaptığı gibi ölülerini mermer veya taştan yapılmış mezarlara gömmek yerine toprak ananın kucağına veriyorlar. Bana sorarsanız bir Türk mezarlığını bizim mezarlarımıza tercih ederim. Burada daha fazla saflık, basitlik ve tabiatla birleşmek gibi unsurlar var" (s.148).

Maximilian, Bornova'yı verimli toprakları ve temiz havasıyla yaşanacak bir yer olarak gördü. "Burası Fransızların yaz aylarını geçirdikleri 'yazlıkçıların' yeriydi. Zengin bahçeleri, dağ havası ve Şark usulüne göre yapılmış o güzelim binalar ve bahçeler yüksek duvarlarla çevrilmişti.[8] Türklerin bulunduğu yerde bir pazar yeri bulunmaktaydı. Bu küçük pazar yeri bakımsız, kirli ve daracık sokaklardan oluşmaktaydı" (s.150).

Maximilian, Whittal[9] ailesinin daveti sırasında İzmir'deki levanten aileleri daha yakından tanıma fırsatını bulurken bir çelişkiyi de gördü: "Bu cenneti andıran güzellikteki yerde bulunan Avrupalılar servetlerini halkın meraklı bakışlarına açarak zenginlikleri ve para ile neler satın aldıklarını kanıtlamak isterlercesine bir yarış içerisindeler. Şarklı ise servetini dört duvarın içerisine kapatıp kendisine bir cennet kurarak, kendisi ve ailesi için yaşamaya çalışıyor. Bu sebepten dolayı Şark'ta hiç görülmeyen şeyler ilgi kaynağı oluşturmakta, halbuki Avrupa'da insanların bakışları aynı güzelliklere bakmaktan yorulmuştur" (s.150-151).

Maximilian ve arkadaşlarının İzmir'den sonraki uğrak yerleri Korfu, Dalmaçya ve seyahatin son durağı olan Ragusa'dar. Ancak, kendisini bu bir buçuk aya yakın süren seyahat boyunca en çok etkileyen yer, artık korkulacak değil gezilebilecek ve örnek alınabilecek bir ülke olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu topraklarıydı. Oryantalizme tutkunluğuyla tanınan Maximilian'ın, okuduklarını ve duyduklarını Şarkın bu gizemli topraklarındaki İzmir'de yaşaması, onun için unutulmaz bir olay olmuştur.[10] ☆

Yardım ve katkılarından dolayı Hocam Doç. Dr. Sabri Sürgevil'e ve sayın Hüseyin Türkmenoğlu'na teşekkür ederim.

1 İzmir ve Batı Anadolu'ya gelen seyyahlar için bkz: M.Vivien de Saint Martin, *Description Historique et Geographique de l'Asie Mineure, Paris 1853, S.H. Weber, Voyages and Travels in the Near-East Made During the XIX. Century*, Princeton 1952.

2 *Evelyn Lyle Kalças, Gateways to the past. Houses and Gardens of Old Bornova*, İzmir 1978, s.66

3 *Ana Britannica*, C:15, s.452

4 Maximilian'ın trajik bir sonla biten yaşamı ve Meksika İmparatorluğuna ilişkin bkz: B.Hardıg, *The Story of Maximilian and Carlotta of Mexico*, New York 1934, L. Decaux, *Charlotte et Maximilian*, Paris 1937, A. Castelot, *Maximilien et Charlotte du Mexique*, Paris 1977

5 Maximilian I, *Mein erster Ausflug. Wanderungen in Griechenland*, Leipzig 1868; Maximilian'ın Avusturya Donanmasında görevliyken tuttuğu günlük notlar ise 1867 yılında yayınlandı: Maximilian I, *Aus meinem Leben. Reiseskizzen, Aphorismen, Gedichte*, 3 vol, Leipzig 1867

6 Massimiliano d'Asburgo, *Il mio primo viaggio*, Pordenone 1986

7 Halil Paşa'nın İzmir Valiliği için bkz: Mehmet Ali Keskin, *İzmir Valileri*, İzmir 1989, s.24

8 Bornova evleri ve bahçeleri için bkz: Kalças, *age*, s.10-63

9 İzmir'in bu ünlü levanten ailesi için bkz: H.Giraud, *Family Records. A Record of the origin and history of the Giraud and Whittall Families of Turkey*, London 1934, s.63-112. Y. Whittall, *Geneaology of the Whittall Family in Turkey*, London 1967.

10 Maximilian ülkesine döndükten sonra ikametgâhında ve yaşadığı diğer yerlerde bir "Şark Köşesi" oluşturdu ve bunlara önem verdi. Evindeki hizmetkârların kendisine oryantal giysiler içerisinde hizmet etmelerini istedi.

Osmanlıca Yazmalardan Seçmeler

Dizelerde Saklı Kalan...

NECDET SAKAOĞLU

"Şâir oldur ki ânın kalbine Hasan gibi
Nefhine Ruhü'l-emin eyleye ilka-yı suhan"

Edebiyatla tarihin içiçeliği ya da şiirin, tarih anlatımındaki yumuşaklığı, Homeros'tan Firdevsî'ye, Mevlâna'ya, bizim Ahmedî'lere, Âşıkpaşazâdelere, Nedim'lere kadar sürdü. Ozanlığı güçlü olanlar tarihi, yazarlığı öne alanlar, şiiri malzeme edinirlerken hünerler, sanatlar sergilediler. Ozan-tarihçiler, olaylarla duyguları kaynaştırıp geçmişin mesajlarını dizelere sığdırdılar. Oysa sonraki, beşeri içeriklerden, duygulardan soyutlanmış vak'a-nüvis tarihçiliği edebiyattan koptu; okuyucu kitlesini de yitirdi. Edebiyat ise kendine yeni alanlar buldu.

Elias John Gibb (1857-1904) *Osmanlı Şiiri Tarihi*[1] adlı eserinin başına "Arş'ın altında Allah'a ait hazineler vardır. Onların anahtarları şâirlerin dilleridir."[2] kelâm-ı kibârını koymuş. Demek ki, evrenimiz yok olsa bile, Tanrı, ozanların dizelerini koruyacak... Halide Edib Adıvar, *Osmanlı Şiiri Tarihi* çevirisine yazdığı önsözde: "Tarihle edebiyatı bir arada zikretmenin sebeplerini söylemenin bile gereksiz" olduğunu vurgulayıp geniş anlamı ile edebiyatın, bilgileri az çok içerisine aldığını, fakat tarihle münasebetinin daha derin ve organik olageldiğini hatırlatıyor.[3] Türkiye'ye gelmeden, Divan şiirini, tarih dönemlerine göre en kapsamlı ölçüde değerlendirebilen Gibb'in; "-Osmanlı edebiyatı tarihi henüz yazılmamıştır." hükmüne, üzerinden doksan yıl geçmesine rağmen, hâlâ "doğru" demek zorundayız. Ne Gibb'in eserini ne de bir buçuk asır önce Hammer'in ortaya koyduğu muazzam "Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi"ni[4] aşan bir eserimizin bulunmayışı ise kendi edebiyatımızın derinliğini ve zenginliklerini kestiremeyişimizin bir nedeni. Gibb'in Avrupalılara dediği "-Türklerin edebiyatı hakkında tam bir cehâlet egemen ve bu cehâlet, mantığa uymayan şu kanaati veriyor: Türklerin edebiyatı yoktur!" anlayışı, kendimizi Avrupalı sayalıberi bizde de geçerli olmuş ki zengin ve özgün bir edebiyata mâlik olmadığımızı söyler; hele Osmanlı edebiyatını yerden yere vurmakta yarışır dururuz. Bu yüzden de eski şiirimiz, nesrimiz, giderek ilgi alanlarımızın ve kav-

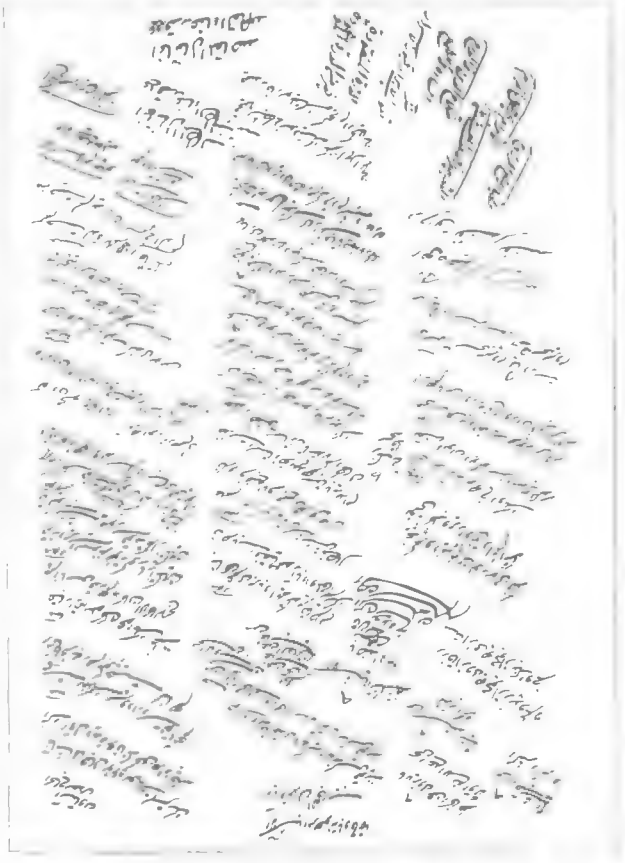

Arapça, Farsça Türkçe beyitlerin istiflendiği bu sayfada, sol sütundaki beyitlerden biri şu: "Goncadan gül-i nîze çıkdı "şah"a yoldaş olmaya / Lâle hem bâş üzre tâc urdu kızılbaş olmaya" Teşhis, istiâre, iham, hüsn-i t'lil sanatlarıyla yüklü; siyasal-inançsal temâlı enfes iki dize...

rama yeteneğimizin uzağına düşmekte; eskiyi okuyanlar, eskiden zevk alanlar azalmaktadır. İlk Cumhuriyet kuşaklarının Osmanlılıkla özdeş görerek acımasız eleştirdikleri muazzam bir edebiyat, en son "Divan şairleri belirli konuları işlediler, Doğu edebiyatlarına özgü mazmunları, biçimleri kullandılar. Yapıtları toplumsal içeriklerden yoksundur." yavan ve insafsız tanımına kurban edilerek "yok" farzedilme noktasına oturtuldu. Bu akıma kapılmayan ve sayıları üçü beşi geçmeyenlerin arasında, uzun ömrünün (Tanrı daha ziyâde etsin) bütün zamanlarını eski edebiyata vakfeden hocamız Sayın Orhan Şaik Gökyay'ı ilk sıraya koymak gerekiyor. O, hemen herkese aynı yalın anlamı veren dizelerin esrarını çözen, gelmiş geçmiş en yetkin tahlilci olarak kalacaktır.

Biz, bu denememizde; yanıp yırtılmaktan kurtulabilmiş ve kitaplığımızda, yaşadığımız sürece ârâm eyleyecek olan, eskilerin "kırk anbar" da dedikleri, yapraklarında âyetler, hadisler, fetvâlar, büyüler, ilâçlar, ansiklopedik bilgiler ve beyitlerle kıtalar nakış nakış olan birkaç mecmûadan alıntılar yapacağız. Böylece, büyük kütüphanelerimizdeki yüzlerce yazma eserin, divânların, şuârâ tezkirelerinin, mecmuâların... ne ölçüde değerli bir söz hazinesi oluşturduğunu düşündürmeye çalışacağız. Bu hazinenin, toplum tarihimize ışık tutacak mesajları kuşkusuz daha da önemlidir. Örneğin, bir Osmanlı efendisinin "inşâ"[5] örneği olarak mecmuâya geçmiş şu dâvetiyesi neler getirmiyor ki akla?

"Benim biraderim Hâmid efendi hazretleri

çent eyyamdan berü rü'ya-yı sâlihâ misâli dûr-ı dîde-i şevk-ı iştimâlimiz olduğuna binâen işbu şehr-i ramazân-ı ferîh-tâbânnişânın on yedinci günü vakt-i zuhûrdan akdemce kahvealtı safâsına vürûdunuz me'mûldür vesselâm" (Gözlerim hep seni arıyor, çok özledim, ramazan mamazan deme gel de bir kuşluk kahvaltısı safası yapalım!) Oysa bizim bildiğimiz, eski ramazanlarda, her müslim oruç tutar, tutamayan da oruçlu gibi gözükürmüş... Ya bu dâvet ne oluyor? Veyâ, ay adı "receb", "safer" vb. bile yapılmaksızın yazı aynen bir mecmuâya geçebiliyor?.. Demek ki ramazan ayının ortasında, İstanbullu, taşralı efendiler ahbaplarıyla buluşup kahvaltı yapabilmekteymişler. Bu tesbit, muhterem kazasker, müftî, molla efendilerin azil ve nasb tarihlerini bilmekten elbette ki daha önemlidir.

Bursalı Mehmed Tahir'in "Osmanlı Müellifleri"nde[6], "Şuârâ Faslı" (ozanlar bölümü) 476 ozan ve edibi içeriyor. Bunların, adları kaynaklara girmemiş öteki söz ustalarının bıraktıkları, henüz ne tasnif edilebildi, ne değişik bakışlarla yorumlandı. Sözgelimi, buyrukçu devlet geleneğinin baskısında sanatkâr ruhların tevekkülle şiire sığınışlarının örnekleri daha derlenmedi; kullukta kusursuz olmak için düşünmekten, yaratmaktan uzak duran uyrukların kelime oyunlarında keşfettikleri mutluluk da incelenmedi. Osmanlı şâirleri "millî şiir" yazmadılar ama, "Türkî" yazmaktan da asla vazgeçmediler. Kaynakları, konuları da yalnız Fars ve Arap edebiyatları değildi. Yaşadıkları çağı, çevreleri mutlaka gözlemlediler ve eserlerini bunlarla beslediler. Şeyhülislâm Yahya'nın, meyhaneyi mescide tercih edebilecek cesarette, dizeler döktürmesi, içinde yaşadığı toplumu ne kadar objektif gözlemlediğini kanıtlıyor.

Elimizde büyüteç, mecmuâların kirlenmiş, silinmiş, yırtılmış sayfalarında yoruldukça, çabamızın boşa gitmediğini, yakaladığımız incilerle kanıtlıyoruz:

Şerhü'l Muhammediye'den alınma bir fâide: "Ma'lum ola ki Hazret-i Âdem aleyhisselâm oniki kalem üzere yazdı. Ol on iki kalem bunlardır ki zikr olunur. Arabî, Farisî, Süryanî, İbranî, Himyerî, Yunanî, Rumî, Kıbtî, Berberî, Endülisî, Hindî, Saynî. Pes Âdem bu aklâm üzere kerpiçler üzere hatt yazub ol kerpiçleri bişürüb yere defn itmişdi. Sonra tufan-ı Nuh'da ol üzerinde hatt yazulu

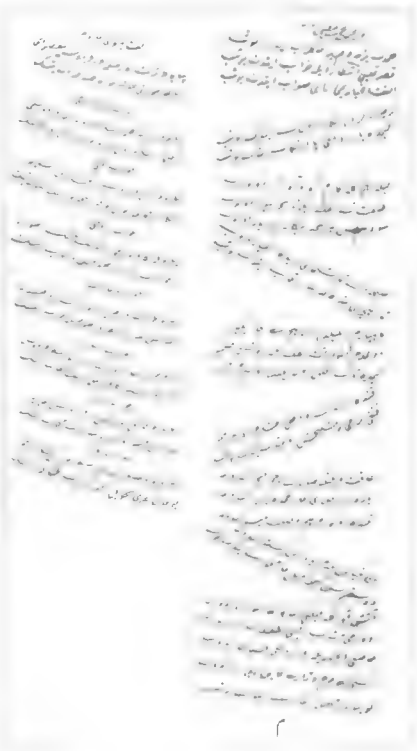

Beyitlerin, hattatın zevkine göre hizâya girdiği bu mecmuâ sayfasının sol sütununda Yanbolulu Panayot'un güft'ü ile Şahingiray'ın, Nâtî'nin, Ruhî'nin, Ârif'in, Şânî'nin, Senâhi'nin birer beyitlik cevapları var.

kerpiçler kimin eline girdiyse âna göre yazub elsine-i muhtelife ve hutût-u müteferrika şüyu' buldu. Arabî yazılan kerpiç Hazret-i İsmail zamanına dek mestur kalub Hazret-i İsmail kerpici bulub Arabî söylemek andan kaldı."

Yine aynı kaynaktan alınmış "çeleb" ve "hünkâr" sözcükleri için açıklamalar: "Çeleb, lisân-ı Türkî'de kaadir mâ'nâsınadır. Halk arasında şâ'yi olan çelebi lâfzı bu isme mensubdur ki herkese mahsus olmaz. Zirâ ıtlakı dürüst olmaz. 'Çelebicilikde begim, medhâli yokdur nesebin'. Çeleb Lisân-ı Türkî üzere esma'ullahdandır. Pes ehl-i küfre çelebi demek ziyâde kabihdir. Nitekim zamanımız ekâbiri mu'tadıdır ve belki ehl-i imânın herbirine bile çelebi demek yokdur. Nitekim bu sebepden münfehimdir. Beyit 'Çelebilikde beylik medhâli yokdur nesebin/ İ'lm ile muttasıf olan kişi olur çelebi'. Veçhi budur ki çelebi esma'ullahdan olmağla elkab-ı şe-

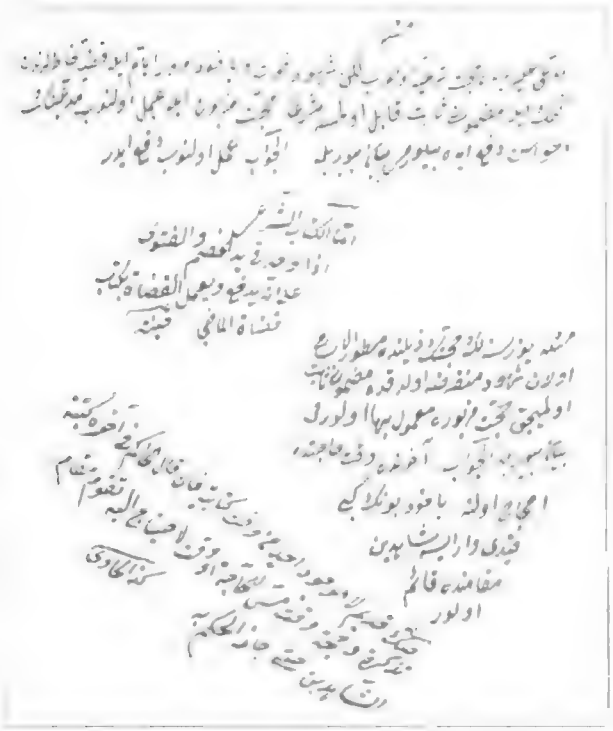

Yukarıdaki yazı blokları, tanıkların ölümünden sonra imzalarının bulunduğu belgelerin geçerli olup olmayacağına dâir iki fetvâ ile bunlara dayanak olarak gösterilen Kitâbü'ş-Şeri'*den alıntılardır. Mecmuâlarda bu tür kayıtlara çokça rastlanır.*

rîfdendir ve şerefde asl olan şeref-i aslî ve kemâl-i zâtîdir. Yoksa neseb ve mal ve gayri veçhile olan ahvâl-i â'rıza şerefi değildir. Binâenalâzâlik i'lm ve hünerden bîhisse olana çelebi ıtlak etmek müstahsen değildir. 'Bir kişinin Hakk olmazsa talebi / Ehl-i hak âna dimezler çelebî'."

"Hünkâr, padişahlar elkabındandır. Aslında hund-kârdır. Pes mâzi masdâr mâ'nâsına olmuş olur. Veçh-i tesmiye budur ki hüccet ve burhan ve seyf ü sinan ile halkı Hakk'a dâ'vet eylemek, padişah-ı islâm olanların siyretidir."

Bir "tertib" ve bir "fâide" daha:

"Kara karga ödünü sakala süreler, gâyet siyah ider" (Yayın yönetmenlerimiz sayın Belge'ye ve sayın Tunçay'a tavsiye edelim!)

"Fâide. Pire kulağa girdikde eğer sağda ise sol husye ve solda ise bila'kis sağ husye imsâk (bırakmadan tutmak) olunsa serıan çıkar demişler." (Kulağına pire kaçan bayanların nasıl bir önlem alacakları belirtilmemiş!)

Bu saçmalıkları reçete gibi kitaplara yazanların, doğanın güzelliklerine, renklerine, çiçeklerine şâirâne bakışları, tâ İlkçağ'dan beri süregelen mazmunları, şiir gelenek lerini kullanmaları hem şaşırtıcı hem düşündürücüdür. Mitolojide Jüpiter'in simgesi olduğundan "fleur divine" (:İlahî çiçek) denen [7] karanfili, Bâkî "Bîdâdınla serde zahm-ı hûninim ki var/ Seng-i kûşe-i destârda rengîn karanfildir bana" dizeleriyle Şeyh Galib "Karanfil işve vü nâz ile kırkma kâkülle/Nesime revzen-i gülbinden a'rz ider didar" beytiyle anmadan edememişler.

Şüphe yok ki şimdi sayfalarında büyüteçle dolaştığımız bu mecmuaları, dünün vezirleri de bilginleri de, gençleri de okumakta; bilgilenmekte, duygulanmaktaydılar. Osmanlıca yazmalar, konularının ayrımına girmeden denilebilir ki asırları kucaklayan bir süreci ve bu sürecin olgularını yansıtıyor. Şunlar olasılıkla *Kutadgu Bilig*'den, *Atabetü'l-Hakayık*'tan uyarlamalar:

"Sırrını hıfz eyle herkese keşf-i râz eyleme"

"Sâdık olub sadakat eyle"

"Kavga edenden nefret eyle"

"Her zaman mevtin hâtıra getür"

"Halk içinde â'rif ol sözü evvel söyleme/ Sözü senden sormayınca kendünden söyleme/Hakk teâlâ kulağı iki yaratmış dili bir/İki işit gaafil olma birden artık söyleme"

"Aklın zâyi edecek nesne yeme"

"Senden ulu kişi ile mücadele eyleme"

"Mûsibete sabreyle"

"Kavlini bilmediğin kişiye bilmediğini sorma"

"Ahmak ile dost olma"...

Yüzlerce ve yüzlerce öğüt. Temel felsefe, sinmiş, susmuş; eski devlet anlayışının belgelerde sıkça geçen bir deyimiyle "kendi işinde, kendi nâmusunda" insanlardan bir toplum özlemiymiş. Öğütlerde dinamizme yer verilmemiş.

Uyuşturucu telkinlere geçilmezden önce "öyle â'mil olan kimesne saadet ve erin ile mesud olur" uyarısında bulunulduğu gibi; deli, zâlim bile olsa baştaki hükümdara kullukta kusur edenin asîm (günahkâr) olacağına ilişkin fetvâlar da yazılmış.

Sonra, tevekkülü, yazgıya boyun eğmeyi öğütleyen beyitler:

"Göğü mismara tebdil eyleyen perverdigâr
Lâne-i murg-ı garibi hazret-i Allah yapar"

"Hakk'a tefvız-ı umur et ne elem çek ne keder
Gelür elbette zuhûra ne ise hükm-i kader"

Halkın yakasını bırakmayan "el darlığı" (:geçim sıkıntısı) için:

"Melûl olma gönül el darlığından
Sağlık yekdir cihânın varlığından"

denilerek avuntu yolu gösterilmiş. "Kazan fakat yeme!" telkini de şu saçma gerekçeye bağlanmış:

"Kesb-i kâr et cem'i mal et sakla pek
Kalursa düşmana kalsun dosturna muhtaç ol matek"

İdealsiz yaşamanın, herşeyi Hak'tan beklemenin düsturu, deneyime dayalı olarak gösterilmiş:

"Pür-murâd olmağa saya etdikçe oldum nâ-murâd
Nâ-murad olan imiş â'lemde bildim pür-murâd
Say'ü taksiratın olmaz fi'l-hakika medhali
Var ise takdir-i Hak'da sana erer her murad"

Saltanat, zenginlik arzularını bastırmanın ilâcı; hepimizin Kanunî'ye ait bildiğimiz, neyleyelim ki mecmuaya "kıt'a-yı Ebussud" olarak (belki de doğru) kaydedilmiş şu dörtlükle verilmiş:

"Halk katında mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi
Saltanat dedikleri ancak cihân kavgasıdır
Olmaya râhat cihânda kûşe-i vahdet gibi"

Kişinin haddini bilmesi, alçak gönüllü olması için de dizeler var:

"Varma ol sadra ki senden a'lâ

Seni aşağa sürür bî-pervâ" (Atalarımız bu anlamda "Kaldırılmayacağın yere otur" demişler)

"Kendi mıkdarından ey dil herkesi a'lâ gözet
Zerreyi münevver katreyi deryâ gözet
A'kîl isen hakaretle kimseye etme nazar
Sırçayı gevher bilüb serçeyi a'nka gözet"

Uğursuzluk, vefâsızlık, yazgı, akıl, okul, bilgi, cehalet, olgunluk, ahmaklık; tevriyelerin, tenâsüblerin, teşbihlerin aracıklarına sığdırılmış:

"Bî-kadem her ne yere bassa kadem
Yıkılur ger olursa Bağ-ı İrem"
"İstikametde kalem şema'da mum olsa kişi
Yine mıkraz-ı kazâdan serini kurtaramaz"
"Takdir-i Hudâ kuvvet-i bâzu ile dönmez
Bir şem' ki Mevlâ yaka bir veçhile sönmez
Çâk olunca ten kayası hançer-i takdîr ile
Mümkün olmaz ânı delmek nişter-i tedbîr ile"
Gördü Mecnûn çün beni âdemde yok resm-i vefâ
Vardı ol divâne vahşilerle ülfet eyledi."
"Akla mağrur olma Eflâtun-u vakt olsan eğer
Bir edib-i kâmili gördükde tıfl-ı mekteb ol"
"A'kil ne şâd olur bu cihanda ne gam çeker
Câhil hemişe şâd olayım der elem çeker"
"Hâk-i zilletde yatur ehl-i maarif, nâdân
Sadr-ı i'zazda bâlin-i safâya dayanur"
"Her ne tezvîr itse ehl-i cehl âna olmaz sebât
Meğer ehl-i ilmdir asıl fesâd-ı rüzgâr"
"Ahmak oldur ki yakub kendi mumun
İder el mâlini her gice hesab"

Ömür, yaş, yaşlanmak, hayatın kısalığı, ölüm... için söylenenler:

"Hamsîne erdi ö'mrüm ağarsa sakal ne var
Hamsîn içinde yağdırır ekser zamâne kar"
"Sanmanız-kim kocalık bükdü belın Zâti'nin
Nakd-i ö'mrünü yitirmiş eğilüb ânı arar"
"Cismimi içre câne sordum hâl-i dilden bî- haber
Bilmezem bu hânede ben dahi mihmânım dedi"
"A'zizim hoş safâ geldinse bu gice bunda mihman ol
Göçesin a'kıbet yarın gerekse Mısr'a sultan ol"
"Bir a'cîb köprüdürür cüy-i ecelde tâbut
Yolumuz uğrağıdır cümlemiz ândan geçeriz."
"Kendimi a'ddetmezem bir dâne-i erzen gıbi
Savurur bâd-i ecel ö'mrümü harman gibi" (Sultan Süleyman)

Şu beyit ise ola ki bir sultanın ölümü ardından söylenmiştir:

"Padışah olsan da derler er kişi niyyetine
Var musallada yatan hünkâra bak da ibret al"

Fakat, Azrâil'i kandırma gibi kurnazlığı amaçlayan, Âşık Ömer'e ait dizeler daha ustalıklı:

Vermem sana çek benden elin ey Melekü'l- mevt
Cânânıma nezr eylediğim cânıma değme"

Âhiret âlemindeki sonsuz yaşamda, yalnızlığın ne denli zor olabileceğini düşündüren, Yahya Kemal-vâri bir beyit:

"Garib etme beni Yârab kerem kıl rûz-ı mahşerde
Garip olmak ne müşkildir kişi iklim-i âhirde" ("İklim-i âhir"le, hem yaşamın son dönemi, hem öbür dünya anlamı kastedilerek tevriye yapılmış)

Zamanın yöneticileri, hükümdarları için beyitler de var; örneğin, Sultan Dördüncü Murad'ın ölümüne düşürülen şu târih, onun gençliğini, karakterini düşündürüyor ve ebced hesabıyla Hicrî 1049 tarihini (Milâdî 1640) veriyor:

"Bârgâh-ı kurba cevelân eyleyince Han Murad
Vâlidesi dedi tarihini ânın vah oğul"

Mısır'dan getirilen heykelleri At Meydanı'na diktiren Makbul/Maktul İbrahim Paşa'nın bu tutumunu eleştiren ve onu, putları kıran peygamber İbrahim Halilullah ile karşılaştıran ünlü beyit:

"Bir Halil adlu gelüb itmişdir esnâmı şikest
Ey Halilim sen gelüb etdin cihânı put-perest"[8]

Yağcılık ve ağır eleştiri eskiden de vardı, elbette. İşte birer örnek:

"Mutii' Hakk vekil-i mutlak hakan-ı heft-iklim
Vezir-i a'zâm dâmad-ı Sultan Ahmed İbrahim (Nevşehirli İbrahim Paşa göklere çıkartılıyor!)

"Nice kecrev demeyeyim ben bu rüsûm-ı feleğe
Ni'meti kelbe verir devleti daim eşeğe (Tövbe estağfurullah diyelim!)

Ozanların iğneli dillerine en çok ilmiye sınıfındakiler hedef olmuşlar:

"Geç ey va'iz sıratın havfin anma lûtf-u Hakk çokdur
Geçenlerden haber aldık ki anda korkuluk yokdur (Korkuluk: Uzak anlamı olan "korkulacak şey" amaçlanarak kullanıldığından, burada iham sanatı var demektir)
"Sakın umma u'lemâdan ihsan
Aç varan matbahına deynek yer (!!!) (matbah: Mutfak)

Cemalî, ilmiye sınıfındakilerin mansıp, pâye, rütbe yarışlarını, "kafa"nın değil "sarık"ın saygınlık öğesi olduğunu iki dizeciğe sığdırıvermiş:

"Gerek kadı gerek müftî büyük destâra tâlıbdir
Riayet şimdi halk içre heman sarıkda kalıbdır"

Moda, eğlence, zamanın getirdikleri ve götürdükleri; hicivli, serzenişli, tevriyeli beyitlerde apaçık: İşte üç örnek:

"Zamâne çünki eğri giydi börkün
Gününe göre giy sen dahi kürkün" (Burada, okuyucularımızdan af dileyerek "gûn"ün, popo demek olduğunu hatırlatalım)
"A'rakdur pîş lâzımdır bezmde nûş-u sahbâya
Ki zirâ foyadır revnâk veren yâkut-u hamrâya" (Eskiler, uzun sürecek bir işret âleminin başında rakı ile demlenip sonra şaraba başlarlarmış, anlaşılan)

Münif adlı ozan da Anaodolu kıyılarında ayyaş bir denizci olarak dolaştıktan sonra gittiği İran'da çayla yetindiğini anlatıyor:

"Bir zaman Rum'da deryâ-keş idik ey sâki
Şimdi İran'da kanaat ederiz çay ile biz" (derya-keş de çay da tevriyeli kullanılmış)

Konu içki, kadın, mahbup olun-

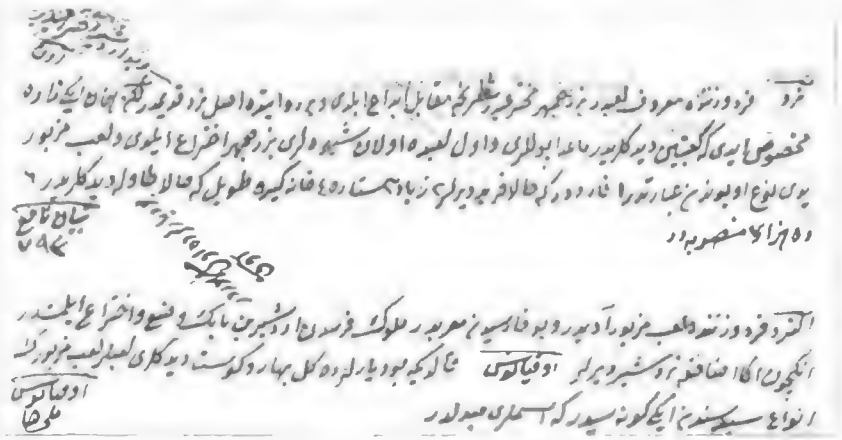

Nerd (tavla) oyununun icadını, türlerini, mucidini anlatan, Tıbyân-ı Nâfi'*den ve* Okyanus'*dan alıntılar.*

ca şâirlerimizin dilleri çözülüyor, ustalıkları artıyor:

"İyş ü nûş eyle bugün anma gâm-ı ferdâyı
Sana ısmarlamadılar bu yalan dünyayı"

"Al ele câm-ı sâfâyı kahve fincanın gider
Bu mesel-i meşhurdur hûz ma defadia mâ keder" (Dizenin sonundaki bu Arap atasözü, yanlış okumadı ve yazmadı isek "Tedbirini al ki üzülmeyesin" anlamındadır)

"Def'-i gam çâresi mahbubla meydir
Rahat-ı rûh-ı revân bu iki şeydir" (Burada "mahbub"un dişil anlam taşımadığını hatırlatmak zorundayız. Aşağıdaki beyit de bunu doğruluyor, fakat kadını tercih ederek)

"Zen-i mahbûbebe meyl edüb sakın oğlana alışma
Berhudar olayım dersen tarîk-i â'mden şaşma" (Burada da anlamını açıklamaktan hicab duyduğumuz, fakat çok mükemmel bir iham sanatı var)

İzzet (Keçeci-zâde mi?) tercihlerini çekinmeden beyan etmiş:

"İç bâde güzel sev de ne derlerse desünler
Meyhânede yat evde ne derlerse desünler"

Aşağıdaki beytin ozanı ise sapıklığı seçenlere bir güzel gerekçe uydurmuş ama, asıl muradı, zamanın sofîlerini, karıştırdıkları haltları açıklayarak rüsvâ etmek olmalı:

"Tâ ezelden meyl-i zendir âdemi rüsvâ eden
Ânın-çün şeyh ü sofî can verir oğlana hep"

Şu beyit ise aşkın nelere katlanmayı gerektirdiğini pek güzel ifade ediyor:

"Rikâb-ı âb eğer öpmek dilersen pây-i dildârı
Yolunda irtikâb eyle asılmayı basılmayı"

Bir de mübalağa örneği verilim:

"Aşkımı yazmak istesem noktası kitâb olur
Şevkımı söylesem eğer zerresi âfitâb olur"

"Aşkın yaşı olmaz"ın meğer eski devirlerde de gerçekliği sözkonusu imiş:

"Aduvlar kıssa-i aşkım acaib dâsitan itmiş
Ki Sâbit pîrlikte bir civan sevmiş falân itmiş"

Ozan, bildiğimiz Sâbit ise demek yaşlılığında da gönül mâcerâları olmuş ve dile düşmüş!

Türlü numaralar çevirip sevgilisini, -Nedîm yöntemleriyle- kandırarak tenhalara götüren, sıkıştıran çapkınlar da eksik olmamış:

"O serv kaddle seyr-i gülşen eylerken çimenlikte
Tutup sardım sıkıştırdım birazcık yâseminlikte" (Türkçe'nin şurup gibi kullanılışına ve dahi sehl-i mümteni sanatına bu beyit iyi bir örnektir).

Güzellik anlayışını, mecazlar, istiareler zenginliğinde anlatan beyitlerden birkaçı:

"Burc-ı a'kreb zülfün olmuş âfitâb andan çıkar
Şû'leler saçub cihâna mâh-ı tâb andan çıkar"

Dâne dâne gül yüzünde şol a'rak ne'ndir dedim
Gül gibi güldü didi gül-âb andan çıkar"(Gece ile gündüz mecâzen, saç ve yüzü; ay ve güneş de, yine sevgilinin parlak, ışıklar saçan çehresini anlatan istiârelerdir. Tâ, 'Geceyi gündüze eyledi perde' diyen Şeyhî'den beri işlenegelen bu benzetmenin son durağında, merhum Harputlu Hayri'nin, bestesini zevkle dinlediğimiz mısraları yer alır: 'Sinemde bir tutuşmuş yanmış ocağ olaydı/ Zülfün karanlığında bezme çerağ olaydı...' Bir hüsn-ü ta'lil örneği olan ikinci beyitte ise, Fransız sembolistlerini anımsatan bir incelik var)

Şu beyitteki "ağız-dudak" güzelliğini ise bugün kimse görmek bile istemez:

"Şin(i) sin okuduğun muğbeçenin sanma galat
Deheni tengine sığmaz o büt'ün cirm-i nokta!" (Ayyaşları meyhaneye çeken, sâkilik eden, şarkı da söyleyen güzel oğlanın, "ş"yi "s" söylemesinin nedeni ağzının küçük boşluğuna "şin" harfinin noktalarının sığamamasıymış!)

İçip içip coşan, yakasını yırtıp âşıklarını öldürmeye kasdeden "şûh"un, başka bir muğbeçe mi veya gerçekten şûh bir nisâ mı olduğunu bilmiyoruz:

"Şâd-ı merg etmek mi ister bilmem uşşakı o şûh
Neşve-i sahbâ-ile çâk-i giribân eyledi"

Öpmeye, öpüşmeye değgin dizeler de yok değil:

"Dedim bir bûse cânâ ver ihsan etmedi
Cemâl bağının şeftâlüsünden Kays-ı nâşâde"

"Çıkarma lâ'lin ağzımdan çıkar cânım dedim güldü
Lebini ağzıma verdi dedi öp çıkmasun cânun (Sinemasal öpüşme tarzının eskilerce bir iksir gibi bilindiğine kanıt!)

Son bir beyti, Doğu şiirinin ölümsüz kahramanı Mecnûn'u anarak seçelim:

"Gitdi Mecnun hâne-i a'şkı bana ısmarladı
Bir harab evdir kalur divâneden divâneye"

Üç yazma mecmûadan seçtiğimiz 40-50 beyitte, işlenmeyen hangi konu var?.. Din, düşünce, yaşama bakış, yönetim, günlük hayat, doğa, aşk, güzellik, işret, moda, akıl, bilgisizlik, tevazu... Çok rahat ve açık işlenmiş. Ozanlarımızn, teşbihleri, istiâreleri, mecazları, kinâyeleri, tezad, telmih, mübâlâğa, iktibas, hüsn-i ta'lil, tevriye, tenâsüb, sehl-i mümteni, tecâhül-i ârif... sanatlarını başarıyla kullanmada da çağdaşları Batılı ozanlardan pek de geri kaldıkları söylenemez. Şu hâlde kusur, dalarsak boğuluruz korkusuyla kendi edebiyat ummanımızın kıyıcığında kalan bizlerdedir. ☆

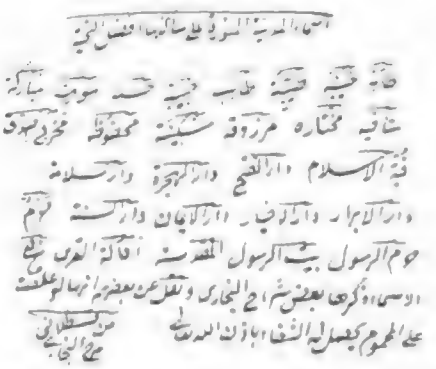

Yazma mecmuâların sayfalarındaki her boşluk, ilginç bilgiler, alıntılar, kaydedilerek değerlendirilmiştir. Yukarıdaki blokta, Kastalânî'nin Şerhü'l-Buhârî'sinden alınma, Medine-i Münevvere'nin 28 ayrı adı/ safatı okunuyor.

1 *A History of Ottoman Poetry* (6 ciltlik bu eserin I. Cıldinin sâdece bir bölümü Halide Edip Adıvar tarafından Türkçe'ye çevrılmiştir. İstanbul Burhaneddin Matbaası 1943).

2 ان لله كموزا تحت العرش صفا تحتها ألسنة للشعراء (Bunun bir hadis mi, kelâm-ı kibar mı olduğu tartışma konusudur).

3 *Osmanlı Şiiri Tarihi* I, sayfa V vd.

4 Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* I-IV. Peşte 1836-38.

5 Divan edebiyatının dil ve estetik özelliklerine uygun, secili (nesir kafiyeli) düz yazı.

6 *Osmanlı Müellifleri*, Şuarâ ve Üdeba Faslı, sayfa 68-499.

7 Yeri gelmişken, Cemal Rüşdü'nün "Millî Çiçeklerimizden Karanfil" adlı bir makalesi olduğunu, meraklılarına haber verelim. *(Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* Cilt II, sayı 29,19 Mayıs 1917, sayfa 60vd.

8 Bir açık müze girişimi kabul edilebilecek, At Meydanı'na heykeller dikilmesi olayının sonucunu araştıran olmadı henüz... Firavun heykelleri mi, Roma büstleri mi? Kaç tâne, ne büyüklükte?.., Sonra bunlar ne oldu?.. Kırıldı mı, gömüldü mü, denize mi atıldı?.. At Meydanı'nın tarihini araştıranlar bu konuya da yer vermeliler.

La Haye Türk Haber (İstihbarat) Bürosunun Bir Bildirisi ve Bir Yazısı

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

İttihatçı önderler İstanbul'u terk ettikten sonra Avrupa'da bir siyasal örgütlenme içine girmişlerdir. Bu örgütlenme içinde eski İttihatçılar ve Avrupa'da okuyan bazı öğrenciler yer almışlardır. Bu örgütlenmeler ve eski İttihatçı önderlerin Avrupa'da faaliyetleri hünüz yeterince araştırma konusu olmamıştır. Bu örgütleme ağı içinde yer alan kuruluşlardan biri de, Hollanda'da La Haye'de (Den Haag) kurulan Bureau D'Informations Turques (Türk Haber Bürosu) olmuştur.

2/3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'dan ayrılan İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Talât Paşa muhtemelen 13-14 Kasım'da Berlin'e varmıştı. Talât Paşa kendisini Spartaküs ayaklanması içinde buldu. Bu ilk günlerde bir yandan bu ayaklanma diğer yandan Ermenilerin saldırılarından ve o sırada Berlin'de bulunan öğrencilerin tepkilerinden çekinen Talât Paşa ve arkadaşları kentin dışındaki bir sanatoryumda kalmışlardır. Bir süre sonra Berlin'e yerleşen Talât Paşa evinin yakınında bir yer kiralayarak orasını büro haline getirmişti. Burada yayımlanan Fransızca, İngilizce ve Almanca gazeteleri izletiyor, Türkiye'yi ilgilendiren haberleri raporlar haline getirerek yurt dışındaki İttihatçılara yollatıyordu.[1]

Ayrıca Lloyd George'a, Churchill'e mektuplar yazıyor, Alman ya'da hapishanede bulunan Radek'le ilgileniyor, İttihatçılar için yeni bir siyaset oluşturmaya çalışıyordu.

Bu arayışlar sırasında, Şubat 1919'da Amsterdam'da toplanan II. Enternasyonal'in 10. kongresine daha önce de Sosyalist Enternasyonel'in kongresine giden Nesim Masliyah katıldı. Talât Paşa'nın da Masliyah ile Hollanda'ya gittiği bu çevrelerle ilişki kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Nisan ayının sonlarına doğru da La Haye Haber Bürosu kurulmuştur. Bu büronun açılmasından bir süre önce Bosnalı Necip Turhan takma adıyla Azmi Bey'in La Haye'e yaptığı ziyaretin bu büronun açılışıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Bu büronun posta kutusunun 15 numaralı olduğunu biliyoruz. Ama La Haye'deki adresini bilmiyoruz. Bu büronun başlıklı kağıtlarında adres bulunmamaktadır. Sadece posta kutusu numarası verilmektedir. Bu ya bir güvenlik önlemidir ya da bu büronun genel sekreteri Asım Süreyya'nın (İloğlu) evinden ayrı bir mekânı yoktur. Asım Süreyya Bey İttihat ve Terakki'de Meslekî temsil akımının ideologluğunu yapan ve Talât Paşa'ya yakın olan (Kör) Ali İhsan Bey'in küçük kardeşidir.[2] Asım Süreyya Bey Hollanda'da bulunması, Emanuel Karasu'nun Hollanda'daki temsilcisi olması nedeniyledir. Bu yazının ekinde yayınlanan bildiri ve yazının orijinalleri de bize Asım Süreyya Bey tarafından verilmiştir.

La Haye'de açılan bu büroda gerçekten Asım Süreyya Bey'den başka bir kimsenin çalışıp çalışmadığını bilmiyoruz. Talât Paşa Asım Süreyya Bey'e çok güvenmektedir. Nitekim Mustafa Kemal'e yazdığı mektubu Asım Süreyya Bey eliyle Ankara'ya göndermiştir.[3] Bu seyahat için Asım Süreyya Bey 23 Aralık 1919'da Berlin'den hareket etmiş, 15 Şubat 1920'de Ankara'ya varmıştır. Asım Süreyya Bey'in bu seyahati süresince büronun çalışıp çalışmadığını bilmiyoruz. Bizim elimizde bulunan bu büroya ilişkin son yazı 22 Kasım 1919 tarihini taşımaktadır ki, bu seyahatin öncesine rastlamaktadır.

Talât Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı bu mektupta La Haye'de açılan bu bürodan söz etmekte, amacının Hollanda ve diğer tarafsız ülkelerin matbuatında yayın yapılması olduğunu belirttikten sonra, bu örgütün ileride hukûmete bağlanabileceğini anlatmaktadır. Bu büronun bildirilerinin "Vaderland", "Rotterdamsche Courant", "La Gazette de Hollande"da yayınlandığını biliyoruz. Talât Paşa bu mektupta "Bu-

reau D'Information Turques"den söz ederken Haber Bürosu dememekte, istihbarat bürosu sözcüğünü kullanmaktadır. Bu farklılık bürodan bilgi toplama işlevinin beklendiğinin de bir göstergesi olarak alınabilir.

Elimizde bulunan yazışmalardan La Haye bürosu ile Cenevre'deki Türk Yurdu arasındaki ilk yazışmaların kuruluşundan yedi ay sonra başlamış olması da ilgi çekicidir. La Haye bürosunun 22 Kasım 1919'da Cenevre Türk Yurdu Riyaset-i Aliyesi'ne yazdığı bir yazıda "Büro (kuruluşundan) bir müddet sonra Kopenhag ve Stokholm şehirlerinde de birer muhabir âzâ bularak daire-i neşriyatını oralara da teşmil etmiştir. Büro elyevm, bilumum Hollanda matbuat ve telgraf ajanslarıyla münasebette bulunduğu gibi, kısmen Almanya ve Fransa matbuatlarıyla da hali temastadır" deniliyordu.

Gene aynı yazıda bu yerin seçilmesinin nedeni "Hollanda, vaziyet-i coğrafyası itibariyle üç büyük devletin yakın komşusu bulunması ve pek zengin müstemlekâta sahip olması hasebiyle, şuyunat (haber) ve vakay-i siyasiyenin mühim bir merkezi olmuştur. Bu ehemmiyet harb-ı umumîden sonra, daha ziyade vüs'at peyda etmiştir. Hollanda matbuatı ise bu ehemmiyetin derecesiyle mütenasip, haberin ve tenevrü-ü münderecatı ile âlem-i matbuatta bir mevki-i mümtaz ihraz eylemiştir" diye anlatılmaktadır.

Büronun amacı ise "Başlıca gaye-i mesaiyemiz, Türkiye ve Türklüğe müteallik bilumum hadisat ve vaka-i yevmiyeyi takip ederek, noktay-ı nazır-ı millîmizi irae ve müdafaa eden makaleler neşr, memleketimiz hakkında istihsal ettiğimiz malûmatı, tebliğname veya telgrafname şeklinde ilân, matbuatta aleyhimizde görülen iftiraları tekzip ve lehimizdeki yazıları da tevsien ve teksiren her tarafa işae etmekten ibarettir" diye anlatılmaktadır.

İttihatçıların bu tür istihbarat bürolarından birini Cemal Paşa'nın girişimiyle Paris'te, bir diğerini ise Harun Alişe ve Mukdim Osman'ın girişimiyle Lozan'da kurdukları bilinmektedir.

Bu büroların uygulamada ne kadar etkili olduğunu bilmiyoruz. Ama gene de İttihatçılar'ın I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki örgütlenmesinin bir yönü üzerinde bilgi vermesi bakımından ilginçtir.

Ek: I

La Haye, 17 Temmuz 1919

Türk İstihbarat (Haber) Bürosu Bildirisi:

İyi haber alan bir kaynaktan öğrendiğimize göre:

BUREAU D'INFORMATIONS

LA HAYE

3 Octobre 9

le Secrétaire,

La Haye, le 17 juillet 1919.

Nous apprenons d'une source bien informée:

Des nouvelles qui nous parviennent de différents côtés nous affirment que les Turcs s'imposent tous les sacrifices pour défendre leur vie et leur honneur, et c'est ainsi que les troupes régulières et irrégulières se concentrent dans ces malheureuses régions pour combattre l'ennemi.

Les colonies anglaises, françaises et italiennes établies dans ces pays ne peuvent cacher leur indignation vis à vis de ces atrocités. Ces colonies ne cessent d'intervenir en faveur de cette malheureuse population turque auprès de leurs gouvernements respectifs pour mettre fin à ce carnage qui aura malgré la cessation des hostilités et insistent à ce que le Grèce

Yunan (Hellen) işgal birliklerinin İzmir'den içerilere doğru ilerlemeleri isyan ettirici boyutlara varmıştır. Cinayet, kundaklama ve ırza geçme bu ordunun en belirgin özellikleridir. Yunan ordusunca kentin (İzmir'in) işgali süresince Türk subaylar kışlada gözaltına (enterne) alınmışlardır. "Yaşa Venizelos" şeklinde bağırmayı reddeden çok sayıda subay Efsunlarca süngülenerek öldürülmüştür.

Ön Asya sorununun çözümü, Amerikan Senatosu'nun bu konudaki kararına kadar geciktirilirken Helen Ordusunun vilâyetin iç bölgelerinde ilerlemelerine izin verilmektedir ki buralara da Rum (grec) unsurlar nüfusun ancak yüzde 5'ini oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla bu kıyımın ne kadar süreceği pek de belli olmayan bir süre için devam edeceği anlaşılıyor.

Çeşitli köşelerden bize gelen haberler, Türklerin yaşamlarını ve onurlarını korumak amacıyla hertürlü zorluğa katlanmakta olduklarını doğruluyor, bu amaçla düzenli ve düzensiz birlikler bu bahtsız bölgelerde düşmanla savaşmak için toplanmaktadırlar.

(İşgal altındaki) Bu bölgelerde yerleşmiş İngiliz, Fransız ve İtalyan kolonileri bu kıyım karşısındaki (utançlarını ve) üzüntülerini gizleyememektedirler. Bu koloniler bu bahtsız ve mutsuz Türk nüfus lehinde kendi hükûmetleri nezdinde sürekli girişimlerde bulunmaktan kaçınmamaktadırlar ki, bu girişimlerde:

Mütarekeye rağmen süregelen bu kıyımın durdurulması ve Yunanistan'ın bu insanlık dışı eylemlerden sorumlu tutulması konusunda ısrar edilmektedir.

Ek: II

Bureau d'Informations Turc

3/Ekim/1919

Baylar,

Türk ulusunun haklarının korunması konusundaki gayretlerinizi büyük bir ilgi ile izleyen La Haye Türk Haberleri Bürosu, Hollanda Basınında yayımlanmış makalelerin kopyalarını size gönderme olanağına sahip bulunmaktadır.

Birliğiniz (Ligue) ve Büromuz arasındaki ortak hedef gözönüne alındığında bu iki örgütün sürekli iletişim halinde bulunmaları yararlı olacaktır.

Bu umutla sizlere kardeşçe selamlarımızı sunuyoruz.

Cenevre'de Türk Milletinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Haber Bürosu Adına

Sekreter

[1] Arif Cemil Bey: "İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Mayıs 1922.

[2] İlhan Tekeli-Selim İlkin: "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Meslekî Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977, s.285.

[3] İlhan Tekeli-Selim İlkin: "Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, Cilt XLIV, Sayı 174, Nisan 1980, s.313-315.

Miss Stone Kaçtı mı? Kaçırıldı mı?

ORHAN KOLOĞLU

Son aylarda Doğu Anadolu'da, PKK tarafından bazı turistlerin kaçırıldığı işitildi. Önce Almanlar, sonra Amerikalılar. Olayların cereyan şekli, hemen her çevrede düzmece bir kaçırma, aslında gönüllü bir katılma olduğu kanısını yaratı. Bu yazı 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20.'nin başlarında Osmanlı topraklarında pek yaygın olan "kaçırma-fidye alma" olaylarından pek ilginç birini aktarırken, sorunun sosyal-politik kökenlerine değil, tıpkı bugünkü gibi, belli kamuoylarında nasıl kullanıldığına ışık tutmak istiyor. (Bilgiler, *Figaro*'nun, 9,19 Şubat ve 4 ve 9 Mart 1902 sayılarından alınmıştır.)

Amerikalı Mis Stone Selânik'te oturuyor ve Makedonya ve Bulgaristan'daki 35 Protestan İncil okulunu idare ediyordu. Her yaz bir teftiş turnesine çıkması âdetti. 3 Eylül 1901 günü, turne sırasında Makedonya'daki Bensko'dan ayrıldı ve Bulgaristan'daki Samokof'a geçmek üzere yola koyuldu. Yanında Arnavut rahip Tsilka, onun Samokof'da öğretmenlik yapan karısı,bir Bulgar misyoner, 6 Bulgar öğrenci ve yiyecek taşıyan üç katırla katırcıları vardı.

Osmanlı mı, yoksa Bulgar toprağı mı olduğu bilinemeyen bir geçitte 40-50 kadar haydut tarafın-

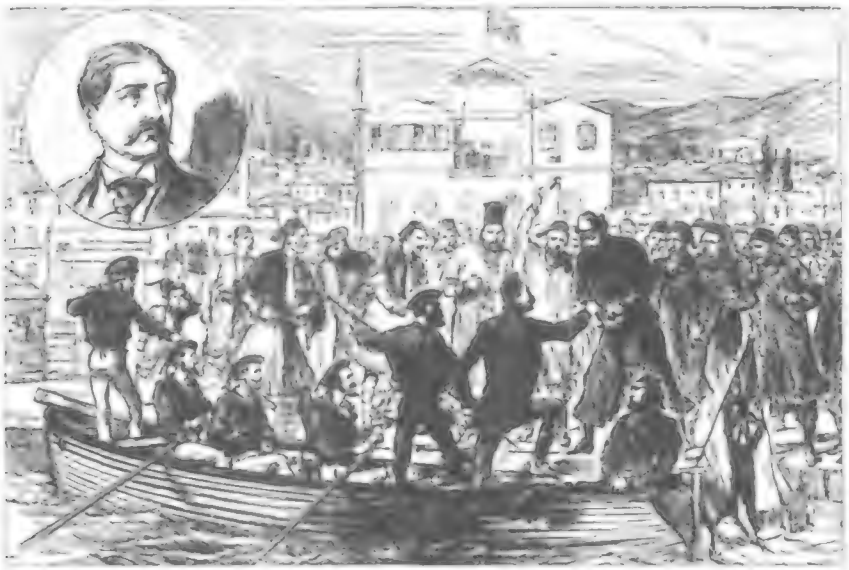

Bayan Stone Makedonya'da kaçırılanların ne ilki, ne de sonuncusuydu. 1880'in Şubatında, Selânik'e yerleşmiş bir İngiliz emekli albayı, çiftliğinden kaçırılmıştı. Rum Nico çetesi tarafından kaçırılan Albay Synge miktarı açıklanmayan bir fidye karşılığında serbest bırakıldı. L'Illustration'dan alınan temsili resim, albayın Selânik'te karaya çıkışını gösteriyor.

dan yolları çevrildi. Ne kaçmalarına ne de direnmelerine olanak yoktu. *Haydutlar Bayan Stone ile Bayan Tsilka'yı beraberlerinde* alıp *uzaklaştılar.* Başlarına nöbetçiler diktikleri diğerlerini ertesi sabah bıraktılar. Bu, izlerinin bulunmasını önlemek için bir önlemdi. Bayan Stone bölgede çok tanınan bir kişiydi. Bu yüzden kaçırmanın bir rastlantı olmadığına, önceden planlandığına herkes inandı ve hem Osmanlı, hem de Bulgar hükümeti araştırmaları başlattı. Ama Selânik'in 150-200 kilometre kuzeyindeki çok dağlık ve ormanlık bu bölgede bir sonuç alınması olanaksızdı.

Üç hafta sonra Samokof'daki okulun müdürü Amerikalı Haskell'e gönderdikleri mektupta haydutlar, iki kadını 500 bin frank karşılığında serbest bırakacaklarını bildirdiler. Değiştokuşu 18. Kasım'da yapmayı öneriyorlardı. Bu arada bir de şartları vardı: Araştırmaların durdurulmasını istiyorlardı, zira yakalanmamak için durmadan yer değiştirmek zorunda kalıyorlar ve bu gezintiler altı aylık hamile olan Bayan Tsilka'nın hayatını tehlikeye düşürüyordu.

18 Kasım'a kadar para toplanamadı ve bunu şehirlerdeki adamları vasıtasıyla haber alan haydutlar randevu yerine gelmediler. İşin suya düşer gibi görünmesi, kamuoyunun türlü dedikodularla çalkalanmasına sebep oldu. Haydutların Türk olduğu, Hıristiyan papazlardan intikam almak için kaçırıldıkları, hattâ öldürüldükleri ileri sürüldü. Türklere karşı esasen önyargılı olan *Batılılar bunları Osmanlı aleyhtarı kampanyada bol bol kullandılar.* Amerikan hükümetinin araştırmaları sıklaştırması için yönelttiği baskılar sonucu Bâbıâli'nin emirlerine uyan jandarmanın, ihtilâlci eylemlerde bulunduğu bilinen kişilerin evlerini ve bu arada Rilo manastır'ını basıp araştırması da ayrı bir eleştiri konusu oldu. Herhalde şüpheli yerlere dokunulmadan bulunmaları isteniyordu.

Bir ay sonra Stone'den yeni bir mektup geldi. İyi olduklarını bildiriyor ve paranın mutlaka ödenmesini istiyordu. ABD, bunun üzerine diplomatlarından Dickinson'u haydutlarla pazarlık yapmak üzere Sofya'ya yolladı. Ancak o başarısız kalınca, üstelik işleri büsbütün karıştırınca, yerine İstanbul elçiliğinden Richemond gönderildi. Onun elçilikte bir haydut temsilcisi ile yaptığı görüşme sonucunda, o ana kadar toplanmış olan *330 bin Frank (14.500 lira)* karşılığında anlaşmaya varıldı. Amerikalılar bu parayla Bulgar topraklarında Raslog'a gelecekler, sonra verilecek talimata göre iş çözümlenecekti.

Yerli gazetecilerin dışında en az 6,7 yabancı muhabir de - ki üçü Amerikalıydı - Selânik'e gelmiş, olayı yakından izliyorlardı. Hiç bir haber alınamayan olay hakkında gönderdikleri yazılar işin karmaşıklaşmasından başka bir şeye yaramıyordu. Parayı teslim edecek Amerikalıları adım adım izliyor; bu, haydutların yakalanmak korkusunu artırıyor ve çözümü zorlaştırıyordu. Bu gazetecilerden birinin, Sofya'da rasladığı, üç kez kaçırılmış bir Avusturyalı demiryolu mühendisinden naklettiğine göre, kaçırılmış kişi ile fidyenin değiştirilmesi şöyle oluyordu:

"Buluşma bütün garnizonlardan uzak bir yerde olur. Burası genellikle bir ormandır. En fazla 3-4 haydut esirlerle geliyor ve aynı sayıdaki fidye parasını taşıyanlarla karşılaşıyor. Değiştokuştan sonra haydutlara uzaklaşmak için birkaç saat zaman bırakılıyor. Ancak bu süreden sonra serbest bırakılanlar kente gidiyorlar. Bu ilişkide tabii iyi niyet esas. Haydutların yeminine inanmak gerekiyor. Haydutlar da sözlerine iyice uyuyorlar, zira aksinin mesleğin sonu olacağına inanıyorlar."

Yerli halkın olayların gelişmesinden haberdar olmasına karşılık ne resmi ne de özel araştırmalara katkıda bulunmadığı görülüyor. Dağlardaki, bulunması zor sığınaklardan bilgileri olduğu gibi kışı aralarında geçiren haydutları da tanıyor, hattâ onlara habercilik de yapıyor ama kimseye bir şey söylemiyorlardı. Konuşmak demek ölümü kabul etmek demektir.

Sürenin uzaması ve esirlerden hiç bir bilgi alınamaması, varsayımlara dayalı tartışmaları kızıştırdı. Yazılara yansıyan sorular şunlardı:

- Bayan Stone, kasasını doldurmak isteyen Makedonya Komitesi'nin gönüllü bir esiri mi, değil mi?

- Kaçıranlar profesyonel haydutlar mı?

- Olay Türk toprağında mı, yoksa Bulgar toprağında mı oldu?

-Haydutlar hangi ulusa mensup?

Bu sorunların ayrıntılı olarak incelenmesi, sonuçta olayı Türklerin yaptığı şeklindeki propagandayı çürütmeye yaradı. Bir Fransız gazetecisi bu sonucu şu gerekçelere bağlamıştı: Haydutlar Stone'un yanındaki yiyeceklere el koydular, bunlar arasında çok domuz eti vardı, *Türk olsalar almazlardı; Türk elbisesi giymişlerdi ama bu dili çok kötü konuşuyorlardı; Makedonyalıdan çok, Bulgar çetesine benziyorlar; Bayan Stone'un Makedonya davasına sempati beslediği biliniyor.*

İstanbul'daki elçinin işi çözmekle görevlendirdiği Birinci Tercüman Garguilo ve İstanbul'daki Amerikan Protestan Misyonu muhasebecisi Peet, dağlar ve ormanlarda günlerce dolaştılar. Üç Amerikalı gazeteci peşlerine takılmış, nereye gitseler izliyorlardı. Otuz saat dağlarda süren atlı bir geziden sonra ikisi pes etti. Buna karşılık *Graphic*'den Maud dayandı ve haydutlarla buluşmaya tanık oldu. Şubatın ilk günlerinde haydutlar parayı aldılar ve esirleri kendilerine uygun yer ve zamanda serbest bırakacaklarını bildirdiler. Burası bir istasyona yakın ve kendilerine tehlikeli olmayacak bir yer olacaktı.

23 Şubat sabahı saat üçte iki kadın bir köye yakın yere getirildiler. Haydutların ayrılmasından bir saat sonra da o köyün 'Hocabaşı'na gitmeleri, oradan bir saat uzaklıktaki kente götürülecekleri söylenerek serbest bırakıldılar. Bu şehir Selânik'ten yüz kilometre kuzeydeki, Üsküp demiryoluna yakın Istrumca idi. Mutasarrıf ile görüştükten sonra, onun evinde ağırlama önerisini red edip Bulgar papazının evine yerleştiler. Kendilerini hemen Selânik'e ulaştırma önerisini de kabul etmeyip, Amerikan temsilcileriyle döneceklerini bildirdiler. Esirlikleri sırasında gayet iyi muamele görmüşler ve Bayan Tsilka doğumunu da yapmıştı.

Serez'de beklemekte olan Amerikan temsilcileri onları alıp Selânik'e konuşturmak, daha açıkçası anılarını satın almak istiyorlardı. 500, 1000 en sonunda 2000 Sterlin önerenler oldu. *Macluren Magazine*, peşin olarak yüksek fiyat verenden bin dolar fazlasını önerdi. ama Stone kimseyle tek kelime konuşmadı. Bu sırada çeteciler Bulgar sınırını aşmış, paralarıyla birlikte güvenliğe kavuşmuşlardı.

Bayan Stone'un kaçırılmasını Türk askerlerine yıkan bir karikatür. Ünlü karikatürist Caran d'Ache (Karandaş) Figaro *gazetesinin 27 Ocak 1902 tarihli sayısında "Türk Atasözleri" başlığı altında, fidyeyi getiren Amerikalıların da kaçırılmaları anlatılıyor. Atasözleri: "Çerçevesi olmayan elmas değerli olamaz", "Gülleri olmayan vadi güzel olamaz", "Refakatçisi olmayan esir kıymetli olamaz". Böylece Amerikan diplomatları da Bayan Stone'un yanına kapatılıyor ve kapıya "Bayan Stone ve şürekâsı" yazısı konuyor.*

Olay görünürde kapanmış oldu, ancak etkilerinin izleri silinemedi:

- Bulgar çetelerine yüklü para yardımı verildi.

- Çeteciler hakkında hiç bir aleyhte yayın yapılmadı. II. Dünya Savaşı sırasında Amerikan ordusuna yardımı sebebiyle göz yumulan ve sonuçta Mafya'nın canlanmasına sebep olan *Sicilya'lı haydut Giuliano olayında* olduğu gibi, çeteciler kahraman gibi sunuldu ve turistik merak konusu yapıldılar.

- Önce çetelerin Türk olduğu ortaya atılıp eleştiriler yöneltildi, sonra da Türk makamlarının araştırmalar sırasındaki davranışları fırsat alınıp yine eleştirilere hedef tutuldular. *Böylece Batı kamuoylarında, olayla hiç ilişkisi olmadığı halde tek yerilen Osmanlı yönetimi olmuştur.*

Son ayların oluşumları da aynı sonuçları verecek gibi görünüyor. ☆

Afrodit Romanı Davası

NECDET KURDAKUL

"Harf İnkılâbı" yasası ile kabul edilen yeni yazı Kasım 1928'de Arap harflerinin kullanılmasını sona erdirmişti. O tarihten sonra 1941 yılına kadar Türkiye'de özellikle Batı edebî yapıtlarını yeni kuşaklara sistemli bir çeviricilikle tanıtmak işi mümkün olmadı.

Bu dönemde Bâb-ı Âli'de çevirmen olarak ünlenen başlıca üç isme rastlanmaktaydı: Avukat Haydar Rıfat, Hasan Âli Ediz ve Nasuhi Baydar.

Editör olarak da dört kitabevini görüyoruz: İbrahim Hilmi Çığıraçan, Muallim Ahmet Hâlit, Semih Lütfi Erciyaş ile (Vakit Yurdu) nun "Dün ve Yarın Neşriyatı".

İkinci dönem olan 1941-1962 yılları arasında bireysel çeviri çabaları devam ederken, devreye Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in çabalariyle meydana gelen "Dünya Klâsikleri" çevirileri serisi girmişti. Zamanın en kuvvetli çevirmenleri ve edebiyat, bilim adamlarından oluşturulan bir kurulca düzenlenen "Dünya Klâsikleri" çevirileri, 1941 yılından sonraki kuşaklara dünya klâsiklerini kucak kucak sunmaktaydı.

Üçüncü dönemde yani 1962 sonrasında ise, çeviricilik Türkiye'de artık rayına tamamiyle oturmuş; birçok çevirmenler ve gittikçe adedleri çoğalan editörler aracılığı ile kitap piyasasına edebiyat ve bilim dünyasından bol bol örnekler çıkarılmaya başlanılmıştı.

Yukarıda kısaca temas edilmiş olan çeviri edebiyatı üzerinde Türk Adliyesi'nin kontrolünü sağlıyan basına müteallik yasal kuralların önemlilerinden biri de, "Müstehçen Neşriyat" konusundaki hükümlerdir.

Müstehçen Neşriyatı meneden yasal kural, 1.7.1926 gününde yürürlüğe giren T.C.K.nun 426 ve 427'nci maddeleriyle getirilmiştir. Ayrıca 1950 yılına kadar yürürlükte kalan 1881 sayılı "Matbuat Kanunu"nun 31'inci maddesi de bu konuda açıklamalı bir hükmü kapsamaktaydı.

Bu yasal kurallara göre bir yapıtın müstehçen olarak kabulü için onun "Umumî âdâp aleyhine hayasızca yazılmış..." olması gerekir. Burada "Hayâsızca" sözcüğünün ifade etmekte olduğu anlam; 1881 sayılı "Matbuat Kanunu"nun 31'inci maddesinde de yararlanılarak şöyle tanımlanmıştır: "T.C.K.nun 426 ve 427'nci maddeleri mûcibince müstehçen sayılan maddeler halkın âr ve hayâ duygularını inciten ve ayıp sayılan şeylerdir."

"Yukarıki târifin şumûlüne giren bir san'at veya ilim eseri alâkadarlarının istifadeleri için neşredilir, bu da eserin mevzuu ve şekli ile neşir vasıta ve illetin nev'i cinsi arasındaki münasebet karineleriyle anlaşılırsa müstehçen sayılmaz."

Halkın ar veya hayâ duyguları, sözcüklerinden anlaşılan şey, kabaca anlatılmak gerekirse şöyle denilebilir:

Okuyucunun şehevî duygularını kamçılayarak seks gereksinmesini doyurmak amacı ile kaleme alınan yazılar, resimler, fotoğraflar ve benzerlerinin ancak müstehçen neşriyat olarak kabulü gerekmektedir. Bu açıklamaya daha bir genişlik verilmek istenirse 1930'ların genç çocukları arasında elden ele dolaşan yazma iki kitap akla gelir: Bunlardan biri "Kaymak tabağı"; diğeri de, *Eylül* gibi psikolojik roman türünden bir yapıt vermiş olan Mehmet Rauf'un yazdığı bilinen "Sarı Zambak" idi.

İşte bu iki kitap, müstehçen neşriyatı tanımlayan yasal kurallara

tam tamına uymaktaydı; çünkü, bunlar okuyucunun şehevi duygularını kamçılamak amacı ile yazılmış ayıp şeylerdi.

Fransız romancılarından Pierre Louys (1870-1924)'in yapıtı olan *Afrodit* (Aphrodite) romanı, Yazar ve milletvekili Nasuhi Baydar tarafından Fransızcadan çevrilmişti.

İstanbul Cumhuriyet Savcısı Kenan Onat, bu çeviriye, aslında bulunmayan bâzı ilâveler yapıldığı yolundaki iddiası, gazeteci Mekki Sait tarafından çevirmene hatırlatılınca, o bu iddiaya karşı şöyle yanıt vermişti:

"Cehâlet ve taassup işi olarak başlıyan hâdise bir nevî mürabahacılık şeklinde devam etmektedir. Tercümede bir satır bile ilâve yoktur. Ben onu (Albin Michel) kütüphanesi tarafından basılmış olan tam nüshadan tercüme etmiştim. Zannederim ilk tetkikte karşılaştırılmış olan nüsha, halkın kesesine elverişli olmak gayesiyle bazı kısımları çıkarılarak tabedilen ucuz (édition populaire) dendir. Gönül isterdi ki ben bugün bu meselede muhatap sayılmasam bile, hakkımda ve eser hakkında uluorta ittihamlarda bulunulmaktan önce, tercümeye esas olan nüsha benden taleb olunsun." (*Cumhuriyet* Gazetesi, 24.2.1940)

İşte bu çeviri, Semih Lütfi Erciyaş kitabevi tarafından kitap hâlinde 1939 yılının kış ayında yayımlanmıştı.

Bu romanın yayımlanmasından kısa bir süre sonra, *Tan* Gazetesi yazarlarından İbrahim Hakkı Konyalı tarafından bilirkişi sıfatiyle verilen rapor üzerine müstehçen neşriyat sayılarak Sultanahmet Sulh Ceza Mahkemesi'nin kararı ile toplattırıldı ve yayımcı Semih Lütfi ile kitabı matbaasında basan Kenan Dinçman aleyhine, 1881 sayılı "Matbuat Kanunu"nun yukarıda sözü geçen 31'inci maddesi delâletiyle T.C.K.nun 426 ve 427'nci maddelerine müsteniden İstanbul Asliye 7. Ceza Mahkemesinde dava açıldı.

Afrodit romanı, yasaların saptamış olduğu kurallara göre okuyucunun (halkın) ar ve hayâ duygularını inciten ve ayıp sayılan şeylerden miydi?

Tan Gazetesi yazarı bilirkişi İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre *Afrodit* romanı, böyle şeylerdendi.

Bu konuda Türk basını sözbirliği etmiş gibi, bu romanın bir san'at eseri olduğu, müstehçen neşriyattan bulunmadığı görüşünde idi. Bu doğrultuda yazılar birbirini izlerken, devrin İstanbul Savcısı Kenan Onat Bey de, bu yazıların yayımlandığı gazetelerin sorumlularıyla yazarlarını birer birer mahkemelere sevketmekteydi, böylece "Afrodit Davası" yeni yeni davalar doğuruyordu.

"İstanbul matbuatı mahkemede" yollu bir manşet atan *Cumhuriyet* Gazetesi 28.2.1940 günlü sayısında vermiş olduğu haberlere göre; (Akşam) gazetesinde bu konuda bir yazı yazan Vâ-Nû (Valâ Nurettin) ile gazete sorumlusu Şevket Rado 7. Asliye Ceza Mahkemesinde beraat etmişlerdi.

(Tan) gazetesinde ise, 8.2.1940 günlü sayısında Sabiha Zekeriya'nın "Afrodit Davası" başlıklı yazısı üzerine kendisiyle birlikte Yazıişleri Müdürü Halil Lütfi Dördüncü "Mahkeme kararları etrafında mütalâa beyan etmek" suçuyla açılan davaya İst. 6.Asliye Ceza Mahkemesinde bakılmaya başlanmış ve sanıklar beraat etmişlerdi. (Cumhuriyet, 27.3.1940)

(Son Telgraf) gazetesinde de, Burhan Cevat takma adiyle gazete sahibi Edhem İzzet Benice'nin yazmış olduğu bir yazıdan dolayı kendisi İst. 8. Asliye Ceza Mahkemesi'ne verilmişti. Edhem İzzet Benice, mahkeme kararları aleyhine yazı yazmak suçundan 25 lira para cezasına çarptırılmıştı.

Ayni gazetenin 26.2.1940 günlü sayısında (Çerçeve) sütununda çıkan "Rapor" başlıklı yazı nedeniyle Necip Fazıl Kısakürek de İst. Asliye 6. Ceza Mahkemesinden beraat kararı almaktaydı. (*Cumhuriyet*, 4.3.1940)

Afrodit romanı çevirisi mahkemeye verildiği sıralarda, bir gazeteci, devrin ünlülerine bu konuda sorduğu sorunun yanıtlarını yayınlamıştı.

Hüseyin Cahit Yalçın, Refik Halit, Peyami Safa'nın yanıtları, romanın bir san'at eseri olduğu, müstehçen olmadığı yolundaydı. Bu devrin ünlü yazarlarının yanıtlarını eleştiren M.Rasim Özgen ise yayımlamış olduğu "Afrodit ve tercümesi karşısında Türk genci, kızı ve kadını" başlıklı bir broşüründe (Ülkü Basımevi, 1940) :

"Afrodit gibi tercümeler, ahlâkı ve içtimaî nizamımızı bozacağı, istikbali fethetmeğe hasredeceğimiz hamlelerimizi zedeliyeceği için, onları istemiyoruz. Ahlâk sukutu, cemiyetin zevâli işaretidir.." diye yargıya varmaktaydı. Ve romanın müstehçen olmadığına dair soruşturmaya yanıt verenler için de, "Eminim ki, meslek arkadaşlarımızdan bir kısmı, acele verdikleri hükümlerden mutlaka caymışlar veyahut neticede mutlaka cayacaklardır." demişti.

Peyami Safa, *Cumhuriyet* gazetesindeki sütununda şöyle diyordu:

"Afrodit, ceza kanunumuzun tâbiriyle (müstehçen ve hayasızca) yazılmış, iğrenç bir bahnâme değil, bütün Fransız ve dünya edebiyatı tarihlerinde (şehvet duygularını ulvîleştirerek yüksek bir ruh seviyesine çıkaran) kitap olarak alkışlanmış bir san'at eseriydi. Tırnak içine aldığım bu hüküm Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Profesörü Daniel Mornet'nin (Muâsır Fransız Edebiyatı Tarihi) adlı kitabının *Afrodit* hakkındaki satırlarından çıkarılmıştır. Muharrir (ruh seviyesine bu yükselişi) bir (hârika) olarak da tavzif eder (s.181)..."

Ulus Başyazarı Falih Rıfkı Atay, "Müstehçenlik" hakkında şöyle demekteydi:

"Bizim nesillerimize kadar Şair Nedim'in divanı müstehçendi. Hüseyin Cahit Yalçın Osmanlı Meclisinde İstanbul Meb'usu iken galiba ilk nutkunu, san'at çıplağı ile müstehçen arasındaki farkı izah etmek için söylemiştir. Bununla beraber bu mevzu, yeni zamanlarda. ehemmiyetini bir hayli kaybetti. Bir defa hakikî san'at eseri üzerinde ahlâk münakaşala-

rı yapmak kimsenin hatırına gelmez. (Fen'de ayıp yoktur) kaidesini pek iyi anlıyoruz. Çünkü, eğer tıp kitabları müstehçen sansürüne tâbi tutulursa, hekimlik tahsilinin ne kadar eksik kalacağını tahmin edebiliyoruz. Hemen ayni kuvvetle san'atta da ayıp olmadığı iddia olunabilir."

Ya çocuklar? diye soranlara da Atay'ın ayni makale içinde verdiği yanıt şudur:

"Yaş ve seviyeye göre çocukların kıraatlerini tanzim etmek vazifesini hocalara ve âilelere bırakıp, ilâhî san'atın hürriyetine hürmet etmeliyiz. Nedim'in bâzı şiirlerini çocuğunuza okutmayabilirsiniz; fakat bu büyük şair'in dîvanının ortadan kaldırmak için bir sebeb teşkil etmez." (*Cumhuriyet* 19.2.1940)

Denizli Milletvekili Necip Ali Küçüka da konu hakkında, "Hakikî san'at eseri ancak iptidaî cemiyetlerde müstehçen sayılabilir. Türk cemiyetini ben bundan tenzih ederim" şeklinde Gazeteci Mekki Sait'e vermiş olduğu yanıtını şöyle bitirmişti:

"Bilmeyenler varsa öğrenmelidir ki, biz Anayasamızla, Medeni Kanunumuzla artık eski ve ihtiyar Şark'tan ayrılmış, Avrupa âilesi zümresine katılmışızdır. Hatta Medeni Kanun çıktığı zaman matbuatımızda (Elveda Şark) diye, zamanında güzel bir edebiyat yapılmışdı. Avrupa Âilesi'ne girilince, hayatı bu ileri zihniyetle telâkki etmeğe mecburuz. Aksini iddia edenler hakkında, devlet elindeki kanunî vesaitiyle inkılâbı elbette müdafaa ederiz."

Ali Canip Yöntem de, *Cumhuriyet* Gazetesinin ayni sayısında çıkan konu ile ilgili yazısında şöyle demekteydi:

"Paris'te çıkan haftalık (Gringoire) gazetesinin 15.2.1940 tarihli sayısında (Clement Vautel), (Aphrodite sans ree) başlığı altında ince alaylı bir fıkra neşretti. Muharrir, (Afrodit Türkiye'de muhite girmesi istenilmez bir eser diye ilân edilmiştir.) cümlesiyle başlıyor ve hemen (Pierre Louys'in nâmdar romanı maksuttur) iğnesini batırıyor. Muharrir bu gizli alaylı yazısı içinde bize bir cümleyle ders de veriyor; diyor ki; (Afrodit, bir şaheserdir, ve hiçbir şaheser gayri ahlâkî olamaz.) Maahaza acele ilâve ediyor: (Şarklılar bizden çok daha müteassıptır.)

Hayır Türk'ler, Şark'lı değildir. O kadar değildirler ki, Afrodit'in vaktiyle kendi memleketinde uğradığı mukavemeti sene 1940'da Türkiye'de görmiyeceğini isbat edeceğiz. Bütün münevver Türk teb'ası, Fransız muharriri gibi biliyor ki, Afrodit bir şaheserdir ve hiçbir şaheser gayri ahlâkî olmaz.."(*Cumhuriyet*, 29.2.1940)

Bütün bu yazılar, demeçler devam ederken, M. Rasim Özgen, *Afrodit* romanının bir san'at eseri olmadığını ve bu nedenle müstehçen birşey olduğu görüşünü, bir çok örnekler vererek, *İstiklâl* Gazetesi'nde yayınlamaktaydı. Yazar, sonradan çıkardığı broşüründe bu yazılarını tekrarlamış ve romanın yazarı hakkında şu yargıya varmıştı:

"Bilhassa Yunanca eski eserlerin tasvir ettikleri, daha çok muhayyel olan eski Site devirleri ve o devirleri ören serbest ve tabiî hayat şartları, onu, o kadar hayalâta kaptırdı ki, kendini saran zevk, san'at ve ahlâk bağlarını parçalamak, yeni his ve fikir varlıkları yaratmak için ayaklandı."(s.5)

Sonuç olarak bröşüründe şöyle demekteydi, yazar:

"Afrodit romanı, bütün dünyada olduğu gibi Fransa'da da müstehçen sayılan bir eserdir. Onu, heryerde, şurasında burasındaki şehvet tasvirleri toptan afaroz ettirmiştir."(s.15)

19.12.1939 günlü birinci duruşma:

İstanbul 7. Asliye Ceza Mahkemesi'nde iddia makamını Savcı Yardımcısı Hicabi Dinç Bey, işgal etmekteydi. Sanıklar, sorguları sırasında Bilirkişi İbrahim Hakkı Konyalı'nın raporuna şöyle karşı çıktılar:

Kitabın yayımcısı Semih Lütfi, şunları söylüyordu:

"Cihan edebiyatının güzel Afrodit'ini Türk Cumhuriyet Adliyesinde benim müdafaa edeceğim hiç aklıma gelmezdi. Her nasılsa İstanbul Cumhuriyet Müddeiumumisi tanıdığı İbrahim Hakkı Konyalı'yı ehlivukuf etmiş, onu bu işe ta'yinle açtığı davada ondan aldığı rapora dayanmıştır. İbrahim Hakkı Konyalı'nın edebiyatla hiçbir alâkası, edebiyata dair tek yazısı yoktur. Bunu, bu salonda bulunan bütün matbuat ve edebiyat mensupları da bilirler. Hangisine sorarsanız, ayni neticeye varırsınız. Ben, Konyalı'yı, bu mevzudan anlıyamıyacağı için, ehlivukuf olarak kabul etmem.

Afrodit denilen san'at şaheserinin, bundan 26 sene evvel Süleyman Tevfik merhumun kalemiyle Türkçe'ye tercüme edildiğini, burada kitap şeklinde basıldığını ve o zaman bigûna takibata maruz kalmadığını da söylemeden geçemiyeceğim. Dünya edebiyatı tarihinde yeralan bu eser, bu iddia tarihine kadar hiçbir yerde takibat görmemiştir. Sonra biz, İstanbul Müddeiumumisi'nin yaptırdığı tetkikatta hazır bulundurulmuş da değiliz. Netice olarak bu işte ediplerin malûmatına, mütalâalarına müracaat lâzımdır."

Diğer sanık matbaacı Ken'an Dinçman da, Semih Lütfi gibi rapora itiraz etmiş ve yeniden tetkikat isteğinde bulunmuştu.

Raporun okunmasından sonra Savcı Yardımcısı Hicabi Dinç, bu meselede bilirkişi olmak üzere üniversite Edebiyat Fakültesi'nden ders mevzuu itibariyle selâhiyetli profesör veya doçent isimlerinin rektörlükten getirilmesini ve yeniden tetkikat yaptırılmasını istedi.

Dava'nın birinci duruşması, Yargıçın, Üniversite rektörlüğünden bilirkişi seçimi için beş isim istenmesine karar verilmişti.

Dava'nın birinci günkü yargılaması yolunda giderken, 10.1.1940 günlü ikinci duruşmasında birdenbire karakter değiştirivermişti. Bu sefer iddia makamında, bu celseden itibaren İstanbul Savcısı Kenan Onat, bizzat bulunmaktaydı. Ve yardımcısının Üniversi-

te'den bilirkişilik için isim istenmesine dair ilk celsedeki talebini geri almaya çalışarak, bu konuda yeniden tetkikat icrasına gerek olmadığını iddia etmekteydi. Fakat Mahkeme Yargıcı, bu isteği kabul etmedi. Rektörlükten gelen beş kişilik isimden Profesör Mustafa Şekip Tunç, Prof. Sadrettin Celâl Antel ve Doçent Ali Nihat Tarlan'ı bilirkişi olarak seçti.

Yeni bilirkişi hey'etinin mahkemeye verdiği raporda, Nasuhi Baydar'ın Fransızcadan çevirdiği ve sanıkların basarak yayımladıkları *Afrodit* romanının müstehçen olmadığı belirtilmişti.

Savcı ile savunma Avukatı Esat Mahmut Karakurt arasında, rapor üzerinde şiddetli bir tartışma açılmıştır.

İstanbul Savcısı, 3 kişilik kurul tarafından verilen raporda, eserden parçalar alınarak bunların üzerinde durulmadığını, oysa ilk raporda bunlar izahlı bir şekilde ayrı ayrı gösterilmiş bulunduğuna işaret etmiştir.

Savunma avukatı ise; yapıtın müstehçen olmadığına kanaat gerilmiş ise, ayrıca bu yapıtın satır satır incelenmesinin lüzumu olmadığını ileri sürmekteydi.

Savunma'nın bu yanıtı üzerine Savcı, tekrar söz alarak, şöyle demişti: "Tertipte tasnifin ehemmiyeti olduğu kanaatini tekrar ederken, sorarız, herhangi bir san'at eserinin bir parçasını koparırsak veya o eserin bir parçası kırılmış olursa, eser, ayni san'at kıymetini muhafaza eder mi? Cevap lâzımdır, mütalâasındayız. Biz temennî ederiz ki bu davayı kazansınlar. Memuriyetimiz bu neticeden iftihar duyar. Yalnız, memuriyetimizin davayı takibi ve nihayete kadar götürmesi de, vazifesi iktizasıdır. Burası hukuk kürsüsüdür; edebiyat keyfiyetini münakaşaya, memuriyetimiz selâhiyetli değildir. İki bahsi birbirine karıştırmayalım. Türk adliyesi, kanaat ve vicdanından başka birşey tanımaz."

Bu şekilde görüşünü açıklayan İstanbul Savcısı Kenan Onat Mahkeme'den, yapıtın bir defa da Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nda tetkik ettirilmesi, isteğinde bulundu.

İstanbul 7. Asliye Ceza Yargıcı, her iki rapor arasındaki fark gözönünde tutularak, gerçeğe tam olarak erişebilmek için *Afrodit* romanının bir kere de, bu kurulda tetkik ettirilmesine lüzum gördüğüne dair karar vermişti.

Afrodit'i yargılayan 7. Asliye Ceza Mahkemesinin dördüncü duruşması olan 24.2.1940 günü, İstanbul Adliyesi, "ana-baba" gününe dönmüştü.

O dönemde, İstanbul Adliyesi muhtelif binalara dağılmıştı. Ceza Mahkemeleri, Büyük Postahane'nin üst katını işgal etmekteydi. Günün erken saatlerinden itibaren binanın üst katı merdivenlerine kadar Üniversite öğrencisiyle dolmuştu. Kalabalık, caddeye kadar taşmıştı ve caddenin muhtelif yerlerinde görülen işportacıların, "Afrodit.... Afrodit..." feryatları, çevreyi çın çın çınlatmaktaydı. Herkesin elinde, kapağında Venüs Heykeli'nin fotoğrafı bulunan bir broşür vardı ve işportacılar, bu broşürleri satmaya yetişememekteydiler.

O gün, Büyük Postahane'nin üst katındaki Adliye Salonlarında, "Afrodit muhakeme" edilirken, ayni binanın dışarısında; "Afrodit satımı" hararetle devam etmekteydi; ve bu satılan "Afrodit" broşürü, Savcı'nın, raporunu şiddetle savunduğu bilirkişi (İbrahim Hakkı Konyalı) tarafından piyasaya sürülmüştü. İçinde de, Venüs ve heykeli hakkında birtakım bilgiler vardı.

Mahkeme henüz açılmamıştı. Sanıklarla savunma avukatı Esat Mahmut Karakurt, binanın üst katındaki geniş mermer koridorda, çoğunluğu kızların oluşturduğu kalabalığın arasındaydılar. Karakurt, gençliğinin, yakışıklığının ve bu yaşta eriştiği şöhretinin vermesi gereken gurur yerine gayet mütevâzi ve fakat kendinden emîn ve sâkin bir tavırla konuşmaktaydı. Sonuç itibariyle mahkemeden lehlerine bir karar çıkacağına inancı, tam görülmekteydi.

Mahkemenin küçücük salonu duruşmaya açıldığı zaman, koridorları dolduran gençler arasında bir dalgalanma baş-göstermişti. Herkes salona girip, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi'nden gelen rapor okunurken, dinlemek istiyordu.

Rapor, şöyle idi:

"Fransız ediplerinden Pierre Louy'in Afrodit adlı romanı, bedîî kıymeti haiz bir eserdir. Kitabın mânâsı terceme esnasında herhangi bir maksatla tağyir edilmiş değildir. Eser, insan ruhunun san'at idealine ve plâstik güzelliğe karşı duyabileceği bedîî iştiyakın şehvet duygularından üstün olabileceği ve vicdanî uyanışların ihtirasları yenebileceği tezini de ihtiva etmektedir. Kadîm hayatın bir safhasına âit telâkkî ve âdetleri tasvir edişi itibariyle de tarih ve edebiyat müntesibi yetişkin kimselerin tetkik ve mütalâalarına mevzu olabilir. Eser, bugünkü cemiyetin âr ve hayâ duygularını zedelemek veyahut büyük okuyucu kitlelerinin tabiî ve gayri tabiî cinsî münasebet tasvirlerine karşı tecessüsünü tahrik ederek çok satış yapmak gibi maksatlarla yazılmamıştır. Hey'etimiz, arzolunan mahiyeti itibariyle bu kitabın (Matbuat Kanunu) nun 31'inci maddesi'nin (I) inci ve (2) nci fıkralariyle derpîş edilen eserler arasında mütalâa edilmiyeceği kanatindedir. Bununla beraber, kitapta cinsî arzu ve münasebetlere taalluk eden parçaların çocuklarla mürahikleri (bulûğ çağındakileri), bedîî kıymeti ve tez üzerinde durmaksızın cinsî dalâlet sahnelerini tahayyüle sürüklemesi melhuz (beklenebilir) olduğundan, romanın mektep çağında bulunanlara tavsiye edilemiyeceği, tabiîdir."

Bu rapor okunup bittiği zaman, raporun sanıklar lehine olduğu haberi koridorlardan rüzgâr gibi geçti; işte o zaman, yüzlerce gencin hançeresinden taşan üç heceli sihirli isim; dernekleri, birlikleri çoktan kapatılarak bir türlü açılmalarına izin verilmeyen Üniversite gençliğinin protestosunun bir yansıması gibiydi. Çünkü, bu sı-

ralarda duruşmada, iddianâmesini okumaya başlamış olan İstanbul Savcısı'nın, okumasını keserek bir memura döndüğü ve ona şunları söylediği duyulmuştu:

"Gidin söyleyin de, kalabalığı cümle kapısından dışarıya çıkarsınlar. Mahkeme salonunun daha fazla sâmiini istiap haddi yoktur. İmkânsız bir şey için boyuna ısrarla gürültü patırdıya devam ederlerse, haklarında takibat yaparım." (Cumhuriyet 25.2.1940) diye dışarıya gönderdiği haber üzerine adliye koridorları İstiklâl Marşının dizeleriyle çınlamaya başlamıştı.

Heyecan son haddine erişmişti. Artık ortada bir (Afrodit davası) kalmamıştı. Ortada, duruşmaların intizamını, huzurunu selâmetle yürümesini sağlamak ödevinde bulunan yargıcı hiçe sayarak, ceza mahkemesi karşısında bir taraf olmaktan başka vasfı bulunmayan iddia makamını işgal eden İstanbul Savcısı'nın Yargıç'ın bu haklarına taarruz ederek takındığı tavır ve sarfetmiş olduğu sözler, adeta o zamanki rejimin bir ifadesi idi ve gençlik bu telâkkiye karşı, İstiklâl Marşı ile yanıt verirken, savunma avukatı, mahkeme salonunun küçüklüğünden söz eden Savcı'ya şöyle hitap etmişti:

"Pekalâ mümkündü ve bu da halkın hakkıydı. Daha münasip bir yerde muhakememiz görülebilirdi. Fakat nedense buna lüzûm görülmedi. "(Afrodit Davası, Yazan: Daniş Remzi Korok, İstanbul Rıza Koşkun matbaası, 1940, sahife: 9)

Ve Savcı, iddianâmesini okumaya devam ediyordu.

Afrodit romanı davasının 1.3.1940, günlü beşinci oturumda sanıklar avukatının yapmış olduğu savunma, bir edebiyatçı ve roman yazarı avukatın kimliğini çok güzel simgelemişti. Özellikle divan şairlerinden, Tevrat'tan, İncil'den verilen örneklerle savunmasına bir anlam kazandırmaktan geri kalmamıştı.

Savunma avukatı sözlerine şöyle başlamıştı:

"İddia makamı Pierre Louy'den iki parça bulup getirdi ve okudu. Fakat ben isterlerse kendilerine; okuduklarını gölgede bırakacak üçyüz oniki parça getirip okuyabilirim şimdi. İsterlerse Nedim'in Nef'î'nin, Bakî'nin dîvanlarından; İncil'den, Tevrat'tan parçalar okuyayım. İsterlerse şimdi Nedim'in Hammamiye'sini açarak dejenere olmuş bir bedbaht mahbûbun; hamamın gölgeli bir köşesine uzanmış yatan Nedim'in yanına gelerek ona nasıl sarılıp öpmek istediğini ve Nedim'in de bu iffetsiz, ahlâksız oğlanın göğsünde çıkan tüyleri görerek: "Nasıl güneş bulutlanmağa başlamış"diye devam eden parçasını okuyayım. İsterler mi Tevrat'ı açarak Hazreti Lût'un bizzat kendi sulbünden hasıl olan iki kızının arasına girip onları nasıl inlete inlete istifaş ettiğini tasvir eden faslı tekrarlayayım? Ve gene aziz Müddeimumi isterler mi ki, İncil'in kapağını kaldırarak daha dünyayı tanımayacak kadar küçük bir kızı, yüz tane karısı olan peygamber Süleyman'ın nasıl bağırta bağırta bir hurma ağacının altına sürükleyip götürdüğünü hikâye eden fıkrayı okuyayım? Ve gene isterler mi, Sure-i Yusuf'tan bir sahife açıp, Mısır kadınlarının, onun güzelliği karşısında nasıl kendilerini kaybederek tenâsül âletlerinden kan bıraktıklarını burada okuyayım.

Şimdi soruyorum Sayın Müddeiumumiye: Bütün bu klâsik edebiyatımız ve bütün Kütub-u mukaddese (Kutsal Kitaplar) de mi müstehçen?

Hayır, hayır aziz Hâkim. Bir edebî eser bu şekilde tetkik edilemez. Tekrar ediyorum bir edebî eser bir küldür, bir bütündür." (s.II)

İstanbul 7.Asliye Ceza Mahkemesi'nin Yargıcı İsmail Hakkı Bey'in, ayağa kalkarak yavaş yavaş ve bizzat okumaya başladığı kararını, salonu hınca hınç dolduran herkes ayakta ve nefes bile almadan dinlemekteydiler.

Bu karar, *Afrodit* romanının müstehçen bir eser olmadığına dair idi.

Sanıklar beraat etmişlerdi.

Türk Adliyesi ve Yargıçlarının sağlam ve uygar düşünce kaabiliyetinin bir ifadesi olan İstanbul 7. Asliye Ceza Mahkemesi Yargıcı'nın bu kararı, Yargıtay'ca da elbet onaylanacaktı; ve nitekim öyle olmuştu. Karar, artık kesinleşmiştir. (Cumhuriyet, 3.4.1940) ★

İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler

DR. TANER BAYAZIT

Tarih ve Toplum Dergisi'nin Kasım 1991 tarihli 95. sayısında Hakkı Uyar imzası ile "Serbest Cumhuriyet" gazetesi, başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazının başlangıç kısmında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın doğduğu günlerde İzmir'de yayınlanan "Serbest Cumhuriyet" gazetesi ".... adı bilinmeyen ya da çok az bilinen..." bir gazete olarak sunuluyordu. Ayrıca Doç. Dr. Çetin Yetkin'in "Serbest Cumhuriyet Fırkası" isimli kitabında da kaynak olarak gösterilmediği gerekçesiyle "... S. C. F. ile ilgili bilimsel çalışmalarda da adı geçmeyen ..." bir gazete yargısına varılıyor, daha sonra bu gazeteden alıntılar yapılarak Serbest Cumhuriyet gazetesi tanıtılıyordu.

1930 yılında, yaklaşık 2,5 ay İzmir'de yayın hayatında kalan Serbest Cumhuriyet gazetesi'nin kamuoyunda bilinmemesi veya çok az tanınması doğal karşılanmalıdır. Ancak, bilim dünyasının haberi olmadığı şeklinde belirlenen yargı doğru değildir.

Günümüz bilim dünyasında, tarih anlayışları tartışılmakta, boyutları genişletilmektedir. Artık alışılmış metodlar yetersiz kalmakta, çağdaş tarih kavramı yer bulmaktadır.[1] Tarih üzerine çalışma yapan Türk Üniversite çevreleri de yakın dönemle ilgili birçok araştırma yapmış ve yapmaya devam etmektedir. İzmir'de Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü yüksek lisans ve doktora araştırmaları bunlara çok sayıda örnektir.

İzmir'de 1930 yılında yayınlanan Serbest Cumhuriyet gazetesi İzmir Üniversite bilim çevrelerinde çok iyi bilinmekte ve bilimsel çalışmalarda da kaynak olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi araştırmalarında da adı geçen gazete geniş bir şekilde kaynak olarak kullanılmıştır.[2]

Serbest Cumhuriyet gazetesinin gündeme gelmesi nedeniyle bu açıklamayı yaptıktan sonra, kamuoyunun dikkatine sunmak amacıyla 1930 yılının çok partili demokrasi gelişmesinde, İzmir basını ve politika hayatına kısaca değinmek istiyorum.

1930 yılı Ağustos ayında Gazi Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda oluşturulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk siyasi hayatında bomba gibi patladı. S.C.F.'nin kurulacağı haberi 9 Ağustos 1930 günü büyük punto ve manşetle "Fethi Bey yeni fırka yapıyor." [3] başlığıyla veya benzer başlıklarla basına yansıdı. İzmir basını ise bu haberlere -Cumartesi gazeteler çıkmadığı için- ancak bir gün sonra 10 Ağustos 1930 günlü sayılarında yer verebildiler. Bu çok önemli siyasal gelişme, gazeteleri hareketlendirdi ve sayfalar "Fırka" haberleriyle donandı. S.C.F.'nin kuruluşuyla birlikte başlayan siyasal süreç, bir "basın olayı" şeklinde gelişti. Yeni parti, o günlere kadar böyle bir politik gelişmeyi özlemiş olan basında çok olumlu karşılandı. Gazeteler kendilerini çok partili demokratik hayatın heyecanına kaptırarak S.C.F.'na destek vermeye başladılar.

Yeni siyasi oluşumu ihtiyaçtan doğma ve partileri Cumhuriyet yönetimlerinin temel unsurları olarak tanımlayan *Hizmet* gazetesi başyazarı Zeynel Besim, düşüncelerini şöyle açıklıyordu: "Tekrar edelim ki iki fırkayı bir madalyonun iki tarafı olarak karşılamaktayız. Esasları laik, hedefleri bir ve fakat istihdaf edilen noktaya muvasalat yolları ayrı olan bu iki fırka yekdiğerlerinin noksanlarını it-

mam ediyorlar. Tek fırkalı cumhuriyet, tek cepheli idare olmazdı, olamaz ve nitekimde olamadı.[4]

Yeni Asır'da İsmail Hakkı, S.C.F.'nı ülkenin kötü yönetimine bir tepki olarak görerek "... Bu noktadan yeni fırkanın teşekkülü müfit olacaktır denilebilir. Yeterki ihtirasları alevlendirmesin, mazinin tecrübe edilmiş, kötü yollarına düşülmesin"[5] diyor ve geçmişin acı örneklerini anımsatarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılma olgusuna dikkat çekiyordu. Bunun için de *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi, "... Fırkanın başında Ali Fethi Beyefendinin bulunuşu bu umdenin tahakkukuna kafi zaman teşkil edecektir. Bilhassa bu cihet memnuniyeti mucip görülmektedir.." [6] cümleleriyle serbest fırka lideri Ali Fethi Bey'in varlığını inkilâpçılık açısından teminat olarak görüyordu.

Öte yandan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir'deki sözcüsü *Anadolu* gazetesi, yeni muhalefetin nasıl düşünmesi lâzım geldiğini ve muhalefetten neler beklediklerini açık bir dille anlatıyordu. "... C.H.F.'nin ve hükümetin yaptığı işler yapılamıyacak kadar çoktur. Bunları karşımıza geçen fırkanın inkâr edeceğini asla zannetmiyoruz. Hatta takdir etmesini de beklersek kendilerinden layık olmadığımız bir şeyi istemiş olmayız. Buna mukabil yaptığımız hatalar varsa onların gösterilmesini samimiyet ve insaf ile tenkid edilmesini memnuniyetle telakki edeceğimizi şimdiden temin edebiliriz..."[7]

Ancak, yeni partinin gördüğü ilgi ve destek gittikçe büyümekteydi. Yeni fırkadan herkes birşeyler bekliyordu. Halk arasında dedikodusu süren, gazetelere yansıyan istek, dilek ve propagandalar şunlardı: "Vergiler azalacak", "İnhisarlar kaldırılacak", "Buhran geçecek", "İdare düzelecek", "Memur maaşları artacak", "Ziraatçılardan vergi alınmayacak", "Ziraat Bankası borçları bağışlayacak", "Tüccar için istikraz yapılacak", "Ecnebi sermayesi gelecek", "Piyasa genişleyecek", "Gazetelere pirim verilecek", "Fikir hürriyeti gelecek", "Bu nesil artık rahat edecek"[8] Bu beklentiler ve yeni siyasal oluşum karşısında basın, yılların birikimiyle taraf değiştirmişti. Özellikle İzmir basınında temelden büyük çapta değişiklikler olmuştu. Halkın sesi, *Yeni Asır, Hizmet* gibi etkili gazeteler S.C.F.'nın birer gönüllü sözcüsü durumuna gelmişti. Siyasi tartışmalara susamış olan gazeteler kendilerini yeni partinin doğal temsilcileri olarak görmüş ve iktidara karşı mücadeleye bir şövalye gibi doğrudan atılmıştı. Dünya ekonomik krizinin ağırlaştırdığı sorunlara ve daha önce yazıp eleştirdikleri hoşnutsuzluklara nihayet bir alternatif çözüm bulunduğu inancındaydılar. Gazetelerin büyük tiraj aldıkları özellikle muhalif olanların doruğa tırmandırdıkları görülüyordu. Yılların C.H.F. ise alışılmadık şekilde diktatörlükle suçlanıyordu. [9]

Halk, basındaki bu tartışma ve gelişmeleri ilgi ve coşku ile izliyordu. Gazeteler arasında amansız bir C.H.F. - S.C.F. kavgası sürdürülüyor, bu kavgadan etkilenen halk heyecan içinde olağanüstü günler yaşıyordu. [10]

S.C.F. lideri Fethi Bey'in İzmir seyahati bu heyecanın en üst düzeye ulaşmasına neden oldu. İktidarın organı *Anadolu* gazetesinin taşlanması ve bir çocuğun ölümü ile sonuçlanan olaylarda basın etkin rol oynamış, İzmir'de adeta bir basın savaşı olmuştur. Halk ve gazeteler kendilerini siyasete kaptırmış, birbirlerine karşı olan tutumları siyasi gerilimi alabildiğine yükseltmiştir.

İzmir'de olayların bütün hızıyla geliştiği bir sırada *Cumhuriyet*te Gave-i zalim imzasıyla çıkan bir şiirde "muharrirlerin" bu isteki rolü; şöyle dile getiriliyordu. [11]

Gene bir fırkacılık, hırkacılık
Çıktı meydana çalıpta ıslık
Ne günahtır ki bütün hanelerin
Kaçacak rahatı, âramı yazık.

Hele gayretli muharrir beyler
Sanki hafız gibi ezber ezber
Söyleye söyliye bir kurt masalı
Edecekler bizi divane meğer.

Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasında gördüğü geniş ilginin sonuçları S.C.F.'nin kısa hayatında şaşırtıcı bir yükseliş sağlarken aynı zamanda düşüşü hazırlayan kesin bir başlangıç oluşturuyordu. İzmir ve daha sonra çevresinde devam eden olaylar sırasında basın ön plandaydı. Bu olaylar S.C.F. için olduğu kadar İzmir basını için de bir dönüm noktası olmuştur. Olaylar özellikle basının körüklenmesiyle normal yörüngesinden çıkmış, genel bir rejim sorununa dönmüştü. Gazeteciler için davalar açılıyor ve tutuklamalar başlıyordu.[12]

Basın hayatındaki dalgalanmalar, iktidarla muhalefet arasında bocalamalar karşılıklı ağır suçlamalar, olaylar grevler, fes tartışmaları ve "kara bayrak" [13] gösterileriyle ülke bu yüksek siyasi tansiyona direnç gösteremeyecektir. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi S.C.F.'nı çeşitli görüşlerin birarayа toplandığı bir orkestraya benzeterek "... fakat bu berbat musikî heyetinin hangi notayla, hangi ahenkle alâkası var? Nota liberalizm diyor; heyetten biri mevlüt okuyor, öteki nara atıyor." [14] biçiminde suçluyordu. Muhalefet ise "Muhalefeti beğenmeyenlerin ne istedikleri ve hakiki muhalefeti niçin istemedikleri az çok anlaşılıyor. Onlara göre muhalefet dizginsiz gitmektedir. Yani onlar dizginli muhalefet istiyorlar. Tabii dizginleri kendi ellerinde olmak şartiyle.." [15] düşüncesini ileri sürerek C.H.F.'nı baskıcı yönetimle suçluyordu.

Gazeteler olayları basın hürriyeti açısından ele alıyorlardı. Tutuklamalara rağmen oldukça sert yazılar çıkıyordu. Zaman zaman sağduyulu uyarılar oluyordu. Ancak devlet otoritesini sarsan eylemleri ve bunların sonuçlarını önemsemiyorlardı. Kadınların da ilk defa katıldığı anlamlı bir belediye seçimi sonrası ise mecliste sert tartışmalar sonucu S.C.F. feshedildi. (17 Kasım1930)

S.C.F'nin kapanması İzmir basınında ve kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yarattı. Bu habere inanmak istememişler kabul edilmez görmüşlerdir. Serbest Cumhuriyet gazetesi durumu şu satırlarla yansıtıyordu. "Meş'um haber, dün şehrimiz afakında bir bomba gibi patladı. Hiç beklenilmeyen bu hadise karşısında efkâra, evvela bir durgunluk geldi, kimse gözlerine ve kulaklarına inanamıyordu." [16] S.C.F. lideri Fethi Bey ihanetle suçlanıyor. [17] ve "Muhalefet başına geçebilecek azimli bir şahsiyet"[18] bekleniyordu. Olaya gereğinden fazla angaje olan basın, S.C.F'nin kapanma olgusunu bir türlü kabul etmek istemiyordu.

S.C.F. ülkede var olan tüm hoşnutsuzluklara karşı - özellikle İzmir'de "umut" olmuştu. Yoksul halk için, okumuşlar için, basın için, demokrasi hatta[19] "irtica" için "umut"tu. Çok taraftarı olan bu "umut'un yaşaması gerekiyor ve gazetedeki yazılar "Muhalefet bitemez" sloganıyla noktalanıyordu. Demokrasinin er veya geç ama muhakkak ortaya çıkacağına olan inanç hiç eksilmemişti. " .... muhalefet bundan sonra Türkiye'de nasıl inkişaf edecektir? Bunu soruyoruz. Zira muhalefetin ölmediğine hatta şu son hareketlerden daha kuvvetli çıkacağına biz eminiz."[19] şeklindeki kararlı yazılarla muhalefetin devam edeceği vurgulanıyordu. S.C.F. 'nin kapatılmasına rağmen "yeni fırka" umudu ve gereksinimi canlı tutuluyor ve "... memleketin yeni bir fırkaya ihtiyacı derhal takdir edilir. Türkiye'nin iki ve daha ziyade fırkalara ihtiyacı vardır. Fakat bu fırkalar nasıl olmalı ve nasıl doğmalıdır. İşte meselenin can alacak noktası budur." [20] denilerek yöntem üzerinde bir karara varılması isteniyordu. Yeni bir partinin kurulması bütün ciddiyetiyle gündemde tutulmaya çalışılıyordu. [21]

Öte yandan devletin yüksek katlarında oluşturulan yeni politikalar "yeni fırka" umudunun yerini bazı kuşkulara bırakıyordu. "Ve şimdi memleket endişesi ile İstiklâl endişesi ile çırpınan fikirlerde bir sual beliriyor. -Nereye gidiyoruz? Takrir-i Sükûna doğru mu? Hadiselerin seyrine bakılırsa tam ve kâmil neticelerine, samimi tezahüre doğru gitmediğimiz muhakkaktır." [22]

Basında bu tartışmalar devam ederken 23 Aralık 1930 günü "Menemen olayı" patlak verdi. S.C.F.'nın kapanmasının hemen arkasından gelen tam anlamıyla bir irtica olayı idi. Henüz S.C.F. ile ilgili siyasal ve sosyal bunalımın bütün izlerinin görüldüğü bir ortamda oluştuğu için, ayrı bir önem kazanmıştı. İktidar ve muhalefet gazeteleri "olay"ı şiddetle ve "nefret"le kınamıştı. Parti olarak S.C.F. ile "olay" arasında doğrudan bir ilişki yoktu. Ancak geçirilen bunalım yaratılan ortam, inkilâpların geleceğini hazırlayan sorumlular için düşündürücü idi. Muhalefet, gazetelere yansıyan Takrir-i sükûn kanununun ihya edileceği haberler karşısında, basının susturulacağı düşüncesiyle tedirgindir.

S.C.F.'nın kapanması ve Menemen Olayı'ndan sonra görünen oydu ki muhalefet etkinliğini kaybediyordu. Belediye seçimlerinden sonra başlayan ve devam eden istifalar, tekrar C.H.F.'na katılma şekline dönüşüyordu. [23] Bu dönüşler, muhalefetin devam ettiği kesimlerde ve C.H.F. çevrelerinde kınanıyordu.

"S.C.F. olayı" özellikle İzmir'de derin izler bıraktı. Kapanışından beş ay sonra "Serbest Fırka Niçin Kapandı" isimli yazı dizisi İstanbul'da muhalif *Yarın* gazetesinden iktibas edilerek verilirken büyük ilgi görüyordu. [24] Gazeteler, sık sık "-Yeni Fırka mı?"[25] "S.C.F. ihya edilecek gibidir." "S.C.F. dirilecek mi?"[26] gibi başlıklarla bir umudu bir özlemi yaşatmaya çalışıyorlardı.

Muhalefet herşeye karşın devam ediyordu. "Millet bu ihtiyacı duyduysa mutlaka olacaktır, amma bugün amma yarın"[27] şeklindeki muhalefet düşüncesi 15 sene sonraya Demokrat Parti'ye uzanacak şekilde gönüllerde yaşatılıyordu. ☆

1 Bknz. E.H. Carr, *Tarih nedir?* Çev., Misket Gizem Gürtük, Birikim yayınları, İst-1980 David Thomson, *Tarihin Amacı*, Çev., Salih Özbaran, E.Ü.E. Fak. Yay. İzmir - 1983

2 Bknz. Taner Bayazıt, İzmir Basınında "Serbest Cumhuriyet Fırka" Olayı A.Ü.T.İ.T.E. yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir - 1987

3 *Cumhuriyet* 9 Ağustos 1930

4 *Hizmet* 17 Ağustos 1930

5 *Yeni Asır* 13 Ağustos 1930

6 *Cumhuriyet* 11 Ağustos 1930

7 *Anadolu* 25 Ağustos 1930

8 *Anadolu* 27 Ağustos 1930

9 *Yeniasır* 22 Ağustos 1930

10 "Hayret" başlıklı bir karikatür durumu çok güzel anlatıyordu. (Üzerinde İzmir yazılı 8-10 katlı büyük bir apartmanda herkes pencerelere çıkmış bağırıp çağırıyor, herkes birşeyler söylüyor, fakat kimse birbirini duymuyor, anlamıyordu.) *Anadolu* 29 Ağustos 1930

11 *Cumhuriyet* 6 Eylül 1930

12 *Anadolu* 14 Eylül 1930

13 Akhisar'da "... şimdiye kadar kirli ruhlarını açığa vurmayan bu yobazlardan bir kısmı siyah bir bez üzerine işlettikleri Arapça harflerle "Lâ ilâhe illallah" ibaresini havi bir bayrakla İstikbal merasimine iştirak..." ettikleri alınan haberler arasındaydı. *Anadolu* 12 Eylül 1930

14 *Hakimiyet - i Milliye* 19 Ekim 1930

15 *Serbest Cumhuriyet* 4 Kasım 1930

16 *Serbest Cumhuriyet* 19 Kasım 1930

17 *Yeni Asır* 19 Kasım 1930

18 *Serbest Cumhuriyet* 21 Kasım 1930

19 *Serbest Cumhuriyet* aynı yerde.

20 *Hizmet* 26 Kasım 1930

21 *Yeni Fırka* düşüncesi ortaya atılınca daha önce olduğu gibi hatıra ilk gelen Tp. C. F. oluyordu. *Yeni Asır* 21 Kasım 1930. S.C.F. gibi emin ellerdeki bir partinin yaşaması mümkün olamazken bu gibi haberlerin basında yer alması Tp. C. F.'nın yeniden ihyasının olabilirliği düşündürücüdür. Gazete sütunlarına yorum olarak geçmese de haber olarak birkaç gün konu olması bile muhalefet düşüncesinin ilginç bir yönü olsa gerekir.

22 *Serbest Cumhuriyet* 24 Kasım 1930

23 İzmir S.C.F. İl başkanı Dr. Ekrem Hayri Bey, (Daha sonra D.P. İzmir İl Başkanı) ve il yönetim kurulu üyesi Serbest Cumhuriyet gazetesi başyazarı Faik Muhittin Bey, Aydın'da S.C.F. nı başarıya götüren Adnan Menderes C.H.F.'na geçecektir.

24 *Hizmet* 5 Nisan 1930 *Yarın* gazetesi bu yazı dizisini yarıda kesecektir.

25 *Hizmet* 7 Haziran 1931

26 *Hizmet* 23,24 Haziran 1931

27 *Hizmet* 26 Haziran 1931

Midhat Paşa'nın Nutku

MUSTAFA ŞAHİN

Bu serlevha altında, 11x7 eb'adında (iç), basım yılı ve yeri belirtilmeyen (belki kapağı vardı da, koptu,gerçi böyle bir emare yok), 8 sayfalık bir kitapçık müsadifimiz oldu. Merkezî idarenin örfüne, nisyana terkedilmişliğe, zamana ve koşullara (bodrum ya da tavan aralarında tozun, akıntının yıprattığı, gün yüzüne çıkarmadığı böylesi nice yazılı ve basılı eser vardır) direnerek bugüne, asrın büyük sorunlarından biri olan çöp yığınlarına gelebilmesi (imhaya, sobaya ya da çürümeye de yolcu olabilirdi), hayırlı bir rastlantı sonucu bizlere ulaşması kaybolup gitmekten kurtulup bir biçimde yaşamaya devam etmelerine vesile oluyor.

Kitapçığın giriş cümlesi ya da takriz sayabileceğimiz satırlarından bunun II. Meşrutiyet'in, basına da yansıyan kısmî özgürlük havası sonucu 1908'den ya da o bedbaht cezîreye (Girit) veda ettiğimiz 1913'ten sonraki 6 yıl içinde Türkiye'ye ayak basabildiğini anlıyoruz (belki Giridîzadelerden biri tarafından getirilmişti ve hâlâ legale çıkamadan, eş dost arasında okunup saklanıyordu).

Kayıtlarda da rastlayamadığımız bu kitapçığın benzeri *Feryâd ve Figanlar* (Midhat Paşa'nın hâkimlere karşı îrad buyurdukları makale-i müessiresi - Midhat Paşa'nın zât-ı şâhâneye Meşrutiyet'in vaz'ına dair takdimine cür'etyâb eylediği layıha-i müessiresi. Tâbî' ve nâşiri Fâzıl ve Karabet. Fiyatı 1 kuruştur. Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası'nda tab' olunmuştur. İstanbul 1326, 10 s.)'dır, fakat eksik ve tertip hataları taşımakta, dolayısıyla bizim verdiğimiz metnin "kısaltılmış"ı olmakta, buna paralel olarak ihtiyatla bakılmasına yol açmaktadır. Diğer bir deyişle sunduğumuz metin 1326 basımına göre "tam" ve "geniş"tir. Bu da bize göre, tarihî değer taşıyan bir yönüdür. 4 sayfa layıha, 6 sayfaya düşen nutukla cem'an yekûn 10 sayfa (küçük) tutan *Feryâd ve Figanlar* Midhat Paşa'nın eseri olarak (bu haliyle, paşanın ruhu muazzeb olsa gerektir, ama hiç yoktan da iyidir diye düşünmekteyiz) kayıtlara geçtiği halde metnimizden bahse rastlayamamızın nedenlerini, ayrıca bu nutkun Yıldız Çadır Köşkü'nde kurulan düzmece mahkemenin hükmünden sonra mı, yoksa Taif'teki o meş'um vak'adan önce mi irad edildiğini (baktığımız kaynaklarda buna dair bir ibareye tesadüf edemedik) aydınlatacak tarihî malûmata da sahip bulunmamaktayız.

Bu arada yine tarih(ler)e ve gün(ler)e takılıp kaldık:

"1884 yılı Mayısının yedinci gecesi boğazları elle sıkılmak suretiyle boğduruldu." (Gövsa, *Türk Meşhurları*, s.255)

"... Taif'e nefyetti. Üç sene sonra 1885 te o büyük ve fedakâr millet adamını Taif'te boğdurdu." (İbrahim Alâettin Gövsa, *Elli Türk Büyüğü*, Yedigün Neşriyatı, tarihsiz) Hatırlatmak babından şunu belirtelim: Fahiş hatalarından dolayı bu eseri eleştiren merhum Reşat Ekrem Koçu, Midhat Paşa'nın öldürülme tarihini meskut geçmiştir. (*Türk Tarihinin 50 Büyük Adamı*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1953)

"25 Nisan 1884 -12 Receb 1301'de, gece yarısına doğru,... boğdurulmak suretiyle, hayata gözlerini yumdu." (M.Z. Pâkalın, *Midhat Paşa*, İstanbul 1940, s.70)

"... nihayet 10 Nisan 1883'te Taif zindanında feci bir surette boğduruldu." (B.S. Baykal, *Aylık Ansiklopedi*, c. 1, İstanbul 1944-45, s.23) "9 Mayıs 1884 gecesi... paşaları... yağlı kementlerle boğmak suretiyle şehit ettiler." (B.S. Baykal, Mithat Paşa. *Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, İstanbul 1964, s.84)

"Mithat Paşa, 24 Nisan 1300 (6 Mayıs 1884) tarihli mektubuna: 'Bu ihtimal ki son mektubumdur' diye başlıyordu. Nitekim, cidden bu mektubu, ailesine yazdığı son mektubu oldu." (Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım 1872-1946*, Mithat Akçit yayını, İstanbul 1946, s.130)

فریاد و فغانلر

مدحت پاشانك حاكمه قارشو ايراد بيوردقلری
دفاعنامه مؤرخمسی

مدحت پاشانك ذات شاهانه مشروطيتك وضعنه
دائر تقديمنه مجز آتياب ايلديكی
لايحه مؤرخمسی

طابع وناشری
فاصل وكروبيت
فيتاسی ۱ قروشدر
شركت محالیه عثمانیه مطبعه سنده طبع اولنشدر.
استانبول
۱۳۲۶

"Tarih-i hicretin 1301 senesi receb-i şerifinin 12 ve şehr-i mezkûre müsadif olan Nisan'ın 26. çarşamba gecesi saat 6,30 (alaturka) raddelerinde..." (İ.H. Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları*, Ankara 1950, s.78. Yazarı bilinmeyen bir risaleden naklen. Risale bu kitabın 78-105. sayfalarını kapsamaktadır)

"1824 de İstanbulda doğdu. 1882 de idama mahkûm ettirildi. Taiz zindanında 1885'te boğularak öldürüldü." (Ord. Prof. Sadi Irmak, *Devrim Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1967, s. 109). "1881'de İzmirde vali iken yakalattırıldı. İstanbulda muhakeme edildi. Hicazda Tayif kalesinde 1883'de hasis ve haince öldürüldü." (Enver Okyay, *Tarih*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946, s. 147). "Mithat Paşa. 1822-1883", *Tarih III*, TTC yay., Devlet Matbaası, İstanbul 1933, resim kısmı s. 110, resim 178, altyazı). "Ahmet Mithat Paşa (1822-1883)" (*İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1946., s.107). "Midhat Paşa (Ekim 1822 İstanbul-8 Mayıs 1883 Taif)" (*Encyclopaedia Britannica*, c. VI, 1978, s. 876). (Türkçe yayımı *Ana Britannica*'da paşaya ait bir madde bulamadık.)

Ayrıca şu resimli ansiklopedik lûgat maddelerine de şaşıp kaldık:

"Midhat-Pacha. homme d'Etat turc, né en Bulgarie (1824-1883)" (Pierre Larousse, *Dictionnaire complet illustré*, 68. basım, Paris 1893, s.1252) Babası Rusçuklu olmağla, İstanbul'da doğan Ahmed Şefik, niçin Bulgarya doğumlu olsun? Maddeyi yazan muhterem efendi paşanın nüfus cüzdanını bizzat veren nüfus memuru sanki.

"Midhat-Pacha. (...) il essaya inutilement d'établir en Turquie un régime administratif libéral (1824-1882)" (Claude Augé, *Petit larousse illustré*..., 1910 ve 1922 basımı, s. 1463). "... m. à Taif (1822-1884)" (aynı yazar, *Larousse universal*... c.2, Paris 1923, s. 250).

Nereye baksak misaller bu minval üzre sürüp gidiyor. Şimdi burada bir saptama yapalım. Vakti ve alışkanlığı olan öğrenci, öğretmen, sıradan vatandaş (ki, biz de bu kategoriye dahiliz) kütüphaneye gidince genellikle gazete, mecmua ve ansiklopedilere bakmaktadır. Bizce akademik yayınlar -tarihçiler bağışlasınlar- Türkiye'de belli akademik kariyeri olanlar arasında dönenip durmakta, bir tür paslaşma durumu yaşanmakta. Her âlim her âlimin yazdığını da okumamakta.

Tarih "seç beğen al" alışverişi veya tahkiye sanatı olmadığına / olamayacağına göre, biz ne yapacağız, öznel davranıp birinden birinde karar mı kılacağız?

Bunları açıklığa kavuşturmaktan da uzağız. *Tarih ve Toplum* yazı ailesinden olup Midhat Paşa üzerine yazan büyüklerimizden (Zeki Arıkan, Necdet Kurdakul) bu konuya eğilip bize müzaheretlerini esirgemeyeceklerini ummaktayız.

Bizim yapabildiğimiz, metni mümkün mertebe yanlışsız vererek ve birkaç küçük not ekleyerek sunmaya çalışmaktır.

1326 basımıyla eşleştirirken, metnimizde olmadığını gördüğü-

müz bir iki kelimeyi düz, nerdeyse çürümeye yüz tuttuğu için, okunuşundan emin olamadığımız yerleri köşeli parantez içinde gösterdik. Eğer bu nutuk, ulaşamadığımız bir yerde yer almışsa, alakadarânın hoşgörüsüne sığınırız; almamışsa, Türk adlî tarihine ihdâ etmekle bir katkı yapabilirsek, çabamızı boşa gitmemiş sayarız.

Ali Haydar Mithat (1946: 25-26) ve Bekir Sıtkı Baykal'ın (1964: 60-64) takrir, Ahmed Bedevî Kuran'ın (*Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri...*, İstanbul 1956: 100-101) ariza, *Feryâd ve Figanlar*'ın (1326: 7-10) layıha, E.Z. Karal'ın (*Osmanlı Tarihi*, c.VIII, 2. bas., Ankara 1983, s. 12-13) mektup dediği, paşanın II. Abdülhamid'e sunduğu ve teb'ide uğradığı yazısı bu beş kaynakta da farklılıklar göstermektedir. Mukayese edeceklere kolaylık olur düşüncesiyle ve aktarılan metnin tertip hataları içerdiğini tekrar hatırlatarak, yazının sonunda veriyoruz.

(İktibas-ı musavverden)

Midhat Paşa'nın Nutku

Mahkeme-i cinayetin şehîd-i millet Midhat Paşa'ya idam hükmünü tefhim etmesini müteakib müşarünileyh tarafından okunan bu hutbe-i şahadet altı sene evvel testi içinde Girid'ten o bedbaht cezîreden buraya getirilmişti. (Bezmi)

"Hakimler! Alçak hâkimler! 'Fahküm beyne'n-nâsi bi'l-hakkı ve'l-adl'[1] ey hâkimler! Size bir şey soracağım. Ulûhiyyet ve hakîkat nâmına yemin vereceğim. İyi düşünün ki kendilerine cenâb-ı Hakk'ın takdir ve ihsan etmiş olduğu cana sizin şimdi nihayet vermek istediğiniz biz mazlumların berât-ı mahkûmiyetini imzalarken vicdanınızdan size karşı hiçbir hitab-ı ulvî gelmedi mi?.. Bî-günâhların hûn-ı nâ-hakk'ını heder için kalemleri tahrik ederken ellerinizi hiç dest-i kudret lerzenâk etmedi mi?.. O dakîka-i müdhişede ki siz keenn meleku'l-mevte vekalet ediyordunuz. Hele iyi düşününüz. Yüreğinizde bir çarpıntı, kalbinizde hiçbir hareket hissetmediniz mi?.. Evlâd ve ehlinizin avâkıb-ı ahvâli karşınızda tecessüm etmemiş mi idi?.. Mes'uliyet-i maneviye bir dehşetli zebani hey'etine girerek size en derin bir şeyler söylüyordu, o saatde ki sizin mahsul-ı sa'yiniz olan hükümnâme-i i'dâma vaz'-ı tarih ediyordunuz, o yaldızlı kanapelerle müzeyyen mahkemenizin köşelerinde toplanmış olan ecdâdınızın ervâhı acı acı size bakarak canhıraşlı hitablar ediyordu...

Söyleyin ey hâkimler! Bu muhatabât-ı ulviyeyi de işitmediniz mi? Fânîler [katiller, cânîler?]. Emin olunuz ki o dakikada kurbanlık koyunlar gibi karşınızda müttehimler mevkiinde fakat 'el-hükmü lillâh'[2] sancağı altında boyun büken ve tebliğ olunan hükmü mütevekkilâne dinlemekte bulunmuş olan mazlumlar, vicdanınızın nidâsı, kalbinizin sayhasını, ecdadınızın hitâbını, tekmil işitmiş ve o dehşetli eşkal ve harekâtı dahi ayne'l-yakîn görmüşüzdür.

Ey hâkimler! Sizin sâmia-i idrakınıza en güç giden doğruluktur! Basîretinize en vahşî görünen ise hakikattır. İşte yine tekrar ediyorum. Bakınız! Vicdan size nasıl hitâp ediyordu. Diyordu ki:

Hâkim yed-i kudrettir, yed-i kudret cellâd olamaz. Hâkim hâris-i hakkdır, hakka karşı silâhlanmaz. Hâkim abd-i adalettir, zalimin önünde tapınmaz. Hâkim kal'a-i seyyare-i metanettir, değme sademâtla rahnedâr olmaz. Hâkim hatîb-i minber-i hürriyettir, (dellâl-ı esaret olmaz, hâkim mimar-ı harabat-ı vatandır),gümüşlü kalemi evler yıkmakta ve canlar yakmakta değil zaleme ve mütegallibenin başını ezmekte kullanır. İşitiyor musunuz ey menfaatperestân-ı gaflet!.. Vicdanınız size işte böyle bir hutbe-i dehşetengiz irad ediyordu. Hükm-i zâlimâne, ya zulm-i hâkimâne bize tebliğ olunurken ervah-ı müctemianın her biri kendine müteallık, hâkî bir nazar-ı âteşîn ile bakarak diyordu ki:

'Tebbet yedâ'[3] ey şerrü'l-halef! Yaptığın şeyin encâmını düşünüyor musun veya gittiğin beyabân-ı vahşetin menzilini tasavvur ediyor musun? Sen vaktiyle kim idin?.. Bir necîb, bir masum, bir melek. Ya şimdi ne oldun? Bir şeytan, bir akreb, bir ifrit.. Evvel kim idin? Bir insan, bir afif, bir hamiyyetkâr. Şimdi ne oldun! Bir kâtil, bir canavar. Yârab!.. Fıtrat-ı beşeriye de mevsimlere, zamanlara mı tebeiyyet eder?. Zîra saat tahavvüldeki kudretini onlardan da ileri götürmek istiyor. Hâkim! O elindeki yağlı paçavra nedir?... İ'dam i'lâmıyla acaba kangı binâullaha kundak sokacaksın?.. O ağzındaki zağlı hançeri kangı mağdurun kalbine saplayacaksın!. O nedir!.. Yeşil masa üzerinde katrana bulanmış birtakım ipler duruyor!. Onları kangı bîgünahın gerdanına takacaksın?. Kalk, ey hâkim sıfatında yaradılmış olan canavar!.. Kalk, hançerini, tırnaklarını bir daha zağla. İplerini katrana değil, zehir fıçılarına daldır, hazır karşında duran şühedâ-yı hürriyetin kolları, bağrı açıktır. Hançerinle yüreklerini, tırnaklarınla gözlerini oy!.. Ey!.. Niçin duruyorsun!.. Ellerin niçin titriyor!.. Hiç fırsat fevt etmek cellâda, insan parçalarken titremek canavara yakışır mı?.. Yürü ey kasab-ı selhhane-i hamiyyet!.. Şu karşındaki kefen-pûşân-ı hürriyetin kanlarını saç!.. Senin için rütbeler, mansıplar mürettebdir. Maaşlar, atıyyeler âmâdedir. Sakın Allahı düşünme. Azm-i cellâdane ile masumları mahv et. Sonra tüyü bitmedik yetimlerin, saçı ağarmış analarını birer birer boğabilirsin, nişan ve imtiyaz hazırdır. İşittiniz mi?..

İşte ecdâdınızın her birinden sâdır olan hitablar bu idi. Ey hükkâm!. Biraz da beni dinleyin! Sizce ma'lum olmamak gerektir ki dünya denilen şu harabezar-ı fânî garib bir dâr-ı imtihandır; evzak ve lezaizi ise hayal ve efsanedir. Her ömürde bir nihayet mukarrerdir. Gelenlerden bu asırda kim kalmış ki bu dünyada hâkim gâlib olsun. Herkesin ric'atgâh-ı ebedîsi şu üzerinde ebediyyet tasavvur ettiğimiz kara toprağın altıdır.

Hâkimler!.. Mahşeru'llaha itimad edin. Kıyamet muhakkakdır. Mazlumun hakkını alacak bir mahkeme-i kübrâ var. Kâtillerin a'mâlini tartacak bir mîzan-ı adl ve hakk var. Bu yalan dünyada en denî bir menfaate, en hasîs bir emele mağlub olup da saadetsaray-ı dîn ve dünyayı yıkmak insanların ve hele hâkimlerin[4] meziyyetine karşı bir cebbârın kendi gibi kâzib ve zâil iltifatına ve bir âlem-i bî-sebatın sim ü zer gibi muzahrafatına secde edib de bir sürü bîgünahın kanına girmeye değmez. Fakat ey hâkimler! Bunları size ölüm korkusuyla söylüyor, zannetmeyin. Biz şahadetimizi müjde-i âtıfet gibi bekliyoruz.[5] Zaten mu'tekidâne iman ile müşerref olduğumuz gibi bu [karban/kervan] saray-ı âlemden er gitmekle, geç gitmenin beyninde fark görenlerden değiliz. Biz vatanın evlad-ı fedai-i fıtratındanız ki: Her ciheti düşmanlar ayağı altında kalan bir toprağın bize altı üstünden daha evlâ görünür.[6] Ancak iyi biliniz ki, ey hâkimler! Siz cenab-ı Hakka ve namusa ve doğruluğa karşı silah-ı adaveti çektiniz. Parayla vicdanı mübadeleden utanmadınız. Yalan ve haksız hükümler verdiniz. Hep bunları bir cebbâr-ı anudun arzu ve hevesine hizmet fikriyle ve birkaç kuruşun neş'esiyle yaptınız. Allah ve ibâd nazarında mel'un oldunuz. Bizim vatanda, hakikat vechile hizmetimiz töhmet sayılıp mahv ve izalemiz için birkaç yıldan beri düşünülmekte olan tedâbirin tâliyesi olarak Yıldız sihirbazları tarafından böyle bir da'vâ-yı bâtıl ve bî-esas tertib olundu. Mahkeme-süsü verilen şu mecma-ı edânîde hakk-ı meşru'umuza ait her türlü müdafaatımız safsata ve tecavüz tabiriyle reddolundu; Şeriat ve kanunun bize te'min etmiş olduğu hukuku hıfz ve isti'malden şiddetle men'olunduk. Beraat-i masumiyetimiz cihana karşı sabit olmuşken:

'Feryâd besî kerdem ü feryâd-resî nîst

Güyâ ke derîn kubbe-i fîrûze kesî nîst'[7]

hükmünce müdafaa-i hukuk yolunda feryadı kimseye duyuramadık. İlâhi bin yıllık âlem-i insaniyet içinde ölmeye mahkûm yalnız biz olduk. Hakkımızın muhafazasını hakka, temyizini halka bıraktık. Hemen sizin gibi namusuna küsmüş hâkimler elinde kalan millete Allah rahmet eylesün.

Haydi ey cellad!.. Mazlumlar şahadete hazırlandı.[8] Bîgünahlar vatan kurbanı gidiyor... Haydi!.. Tak ipini bakalım!. Yakında mahkeme-i rûz-ı cezâda görüşürüz... Haydi durma çek! El-hükmü lillah..."

1 " İnsanlar arasında hak ve adaletle hükmediniz." Kur'an'da buna benzer birçok âyet vardır (mesela 4/58,38/26). Bu, bir hadis, hadis-i kudsî ya da peygamberin dönemin idarecilerine yazdığı mektuplarda geçen bir buyruk olsa gerek.

2 "Hüküm Allah'ındır, hüküm vermek ancak Allah'a aittir." Kur'an'da benzer âyetler vardır (mesela 12/40,67). Bu söz, başsağlığı dilerken "hüküm Allah'ın, başınız sağ olsun" biçiminde yaygın olarak kullanılagelmektedir.

3 "Elleri[niz] kurusun." Leheb Sûresi'ne atıf (Kur'an 111/1). Bu sûre peygamberin amcalarından biri olan Abdüluzza bin Abdulmuttalib'in lakabıyla (Ebu Leheb: Alev babası, cehennemlik) anılır ve 5 âyettir. Ebu Leheb, eşi Ümeyye'yle birlikte peygambere yani yeğenine ve Müslümanlara ölünceye kadar karşı gelmiştir. "1. Ebu Leheb'in iki eli kurudu ve (kendisi de) helâk oldu. 2. Servetinin de bütün kazancının da kendisine hiçbir hayrı olmadı. 3. Yakında kendisi alevli ateşe atılacak. 4. Karısı da odun taşıyacak.

5 Karısının boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip bulunacak.

4 Buradan itibaren 26 satır (2 sayfaya yakın) 1326 baskısında yoktur.

5 "7 Mayıs 1884 Salı gecesi (12 Receb 1301-25 Nişan 1300) Midhat Paşa'nın odası gece yarısı kırılarak içine dokuz nefer dalmıştı. Midhat Paşa, kendisini şehit etmeğe gelen güruha karşı mukabele etmeği lüzumsuz görerek, yalnız Allah'dan korkmalarını ve böyle bir cinayete âlet olmayı kendilerine yakıştırmadığına dair bazı sözler söylemekle iktifa etmişti." (Ali Haydar Midhat, 1946:131-32)

"Midhat Paşa kendisini öldürmeğe gelenlere hiç mukabele etmedi. Yalnız, Allah'dan korkmaları yolunda müessir sözler söyledi. Vatan muhafazasına memur olan askerin böyle cinayetlerde *istihdam* olunmalarına teessüf etti." (Pâkalın, 1940:70)

"Evlâdlar hoş geldiler; bilirim ne için geldiniz! Beni eziyetsiz boğunuz ve..." "Biz de İstanbul'dan buraya gönderildik ki ilâ ahir-il-ömr mahbûsen ikamet ve istirahatle ibadât ve tâate meşgul olalım; şimdi bizi katl ve îdam sizlere ve sizin âmirlerinize haramdır." (Uzunçarşılı, 1950:98,99)

6 "Arş yiğitler vatan imdadına" dizeleriyle biten marşın son kıt'asındaki dizeleri anıştırma. "Mevt ise son rütbesidir askerin./Altı da bir, üstü de birdir yerin." (Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, İstanbul 1969, s.86)

7 "Epeyce feryâd ettim ise de feryadıma yetişen bir kimse yok./ Bu gökkubbe altında sanki hiç kimse yok." Kime ait olduğunu tespit edemediğimiz bu parça tekerleme, kelam-ı kibar, atasözü gibi yaygın bir kullanıma sahip olmalı ki Hüseyin Kâzım Kadri, lûgatinde bir kelime farkıyla birkaç kez örnek verdiği halde, kailini o da bulamamış ki, soru işareti koymakla yetinmiş. "Feryâd besî kerdem ü feryâd-resî nîst/Güya ke derîn günbed-i fîrûze kesî nîst" (*Türk Lûgati*, c. 3, İstanbul 1943, s. 635) "Feryâd besî kerdem ü feryâd-resî nîst/Güya ke derîn günbed-i devvâr kesî nîst" (C.1, İstanbul 1928, s. 704)Muallim Naci, metnimizdeki örneği vermiş, kaili yerine "Lâ" (Laedri, bilinmiyor, anonim) kısaltmasını koyup şu açıklamayı yapmıştır: "Çok feryad ettimse de bir feryad-res bulamadım. Sanki bu gökkubbede bir kimse yoktur." (*Lûgat-i Naci*, s. 567)

Gerek okunuşunu gerek Türkçesini yazarak lûtfeden muhterem büyüğüm hocam Hüseyin Hatemi'ye pâyansız şükranlar.

8 1326 basımında olmayan bölüm, 4 rakamıyla belirttiğimiz yerden başlayıp bu kelimeye kadar devam ediyor.

Ebu'l-ahrar Midhat Paşa Merhumun Bir Layihası

Huzur-ı mekarim-neşur-i hazret-i tacdârîye

Ba'de'l-elkab

Meşrutiyeti vaz' ve i'lândan muradımız istibdadı ref' ve zât-ı şahanenizi îkaz ve vükelâ-yı devletin vezâifini tayin ve milletimiz meyanında müsavat-ı kâmileyi te'min edip elbirliğiyle ve gerçekten mülkün ıslahına çalışmaktı.

30 seneden beri neşredilip ahkâmı icra edilmeyen hatt-ı humayunları gibi hatt-ı mülûkaneleri buhran-ı hâzırın indifaından sonra bile hükümsüz kalmayacaktı zira Kanun-ı Esasi'yi vaz' ve ilandan muradımız yalnız Mes'ele-i Şarkıye'nin hüsn-i tesviyesine medar olmak Avrupalıların açılan ağızlarını kapamak için nümayişten ibaret bir hile değildir.

Bu babda bazı izahat arzedeyim.

Evvela zat-ı şahanelerine ait olan vezaif-i hükümranenizi mutlaka ve tamamıyla bilmelisiniz zira böyle olmazsa bütün ef'alinizden millet nazarında mes'ul olacaksınız umum vükelâ-yı devlet ve memurîn-i hükümet icra-yı vazifeden emin olmalıdırlar ki 400 seneden beri milletimizi denaete alıştırıp devleti düçar-ı tedennî eden müdahinlikten yakayı sıyıralım.

Benim zat-ı mülûkanelerine fevkalade riayetim vardır ancak milletin menafie makarr olan en ufak hususda bile size riayet etmekte mazurum ve hem de vicdanımdan korkarım.

Vatanımın selametini temin için vicdanımla müteahhidim zira korkarım ki bu efkâr ve ef'alimden ilerde millet beni müttehim ve mes'ul tutsun.

En ziyade korktuğum vicdanımın beni mahcub edip mes'ul tutmasıyla milletimin ta'n ve tevbihine uğramaktır. İşte bu dehşettir ki zat-ı şahanelerini tasdi'e cür'et bana veriyor.

Padişahım! Osmanlılar kendi kendilerini ıslah icra-yı iktidarını haiz olmalıdırlar. Meşveretle idare olunan bir milleti bilirsiniz tafsile hacet yoktur. Bendenize emniyet ediniz ve bununla beraber rical-i devletten emin olunuz umum vükela-yı devlet memurin-i hükümet icra-yı vazifeden emin oldukları gibi bir vezir de hem vicdanı hem milleti nazarında kendini mes'ul bilmelidir.

Padişahım! Dokuz gün oluyor ki maruzat-ı mütekaddimemi is'af etmemekte devam buyuruyorsunuz. Amelenin âlâtına müşabih olan nizamat-ı mürettebeyi red ediyorsunuz halbuki âlâtsız iş görülmez.

Şu kadar diyebilirim ki henüz dehşetli bir zelzele-i mahv ve ınkırazı savuşturan binayı tamire çalıştığımız bir sırada adeta yıkmak istiyorsunuz.

Eğer bu esbaba mebnî bendenizi azl ederseniz inân-ı idare-i devleti mizac-ı şahanenizi ve icraat-ı hükümeti hal-i hâzırın ehemmiyet ve ilcaatına tevfiken kullanabilecek bir yed-i iktidara tevdi buyurunuz.

Olbabda.

Mart 3 sene 1293

Midhat

Usta Bir İntihalci ve Eseri (İslâmiyet ve Türkler)

DOÇ. DR. MİKAİL BAYRAM

Bir ülkede veya toplumda fikrî ve ilmî seviyenin, eğitim ve öğretim durumunun en iyi göstergesi, o ülke veya toplumdaki tenkid kurumunun işleyiş tarzı ve etkisidir. Bu perspektiften Türkiye'deki fikrî ve ilmî duruma bakıldığı zaman durumun, hiç de iç açıcı, ümit verici hoş bir görünüm verdiği söylenemez. Bundan 20-30 sene önceki dönemlerde özellikle sosyal bilimler alanında Türkiye'de daha sağlıklı bir ortam vardı. Vaktiyle Prof. Ali Nihat Tarlan hocamız, İranlı Rıza-Zade Şafak'ın "Tarih-i Edebiyyat-i İran" adlı

eserini "İran Edebiyatı Tarihi" adıyla Türkçeye tercüme ederek kendi telif eseriymiş gibi yayınladı. Ancak ilmî mahfellerde bu durumun farkına varılınca merhum Ali Nihat Tarlan hocanın ne kadar zor durumda kaldığını ben yaşta ve daha yaşlı üniversite mensubu hocalar pek iyi bilirler. İstanbul Üniversitesi yetkilileri de bu olay üzerinde hassâsiyetle durmuştu. Ali Nihat Tarlan hocamız bu davranışlarından dolayı layık olduğu halde Ordinaryüs Profesörlükten mahrum edilmişti.

Ne yazık ki son zamanlarda intihalciliğin üniversitelerde giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Tenkid kurumu çalışmadığı için de bu ucuz ilim simsarlarının sayısı gittikçe artmakta ve bu kişiler sanki itibarlı bir iş yapmışcasına üniversite meydanlarında at koşturmaktadırlar. Bir yanda, pek çok sıkıntılara katlanarak, yıllarca ilmî meşakkatlere dûçar olarak, üstelik bin bir zorluklarla bilimsel çalışmaları yürütenler ve bunun sonunda alnının teri ve emeği ile ilmi kariyer basamaklarını çıkmaya çalışanlar, diğer tarafta ise sözde ilim adamı bazı açıkgözlerin hiç bir emek mahsulu olmadan ya intihal yolu veya başka yollarla bu basamakları kısa zamanda çıktıkları ve akademik payeler elde ettikleri görülmektedir. Hiç şüphesiz bu kötü gidişe karşı alınacak en iyi tedbir yine tenkid kurumunun işletilmesi ve bu yolla böyle hünerbazların kısa zamanda afişe veya deşifre edilmelerinin sağlanmasıdır. Tabi üniversiteleri, bünyesinde toplayan Yüksek Öğretim Kurumu'nun da bu tür olaylar karşısında çok daha duyarlı ve hassas olması ve gerekirse müeyyide uygulaması gerekmektedir. Ayrıca bünyesinde bilim adamları istihdam eden diğer kurum ve kuruluşların da bu tür davranışları belirlenen kişiler, müstakil unvanı olan bir ilim adamı olsa bile, onlara pirim vermemeleri icab eder. Bu durum Türkiyedeki bilimsel platformda özgün eserler ortaya çıkmasını engelleyebilecek en önemli âmil olabileceği için önünün alınması zarûridir.

Son zamanlarda gördüğümüz bazı dolgun, muhtevalı ilmî tenkid yazıları, bu hususta bizlere yeni yeni ümidler vermektedir, Nitekim Sn. Hasan Yüksel tarafından Sn. Doç. Dr. Ahmet Akgündüz'ün *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (1988,Türk Tarih Kurumu Yayını) adlı eserinin büyük bir kısmının Dr. Muhammed Ubeyd el-Kubeysi'nin 1977 yılında yayınladığı "Ahkâmü'l-Vakf fi-Şeriati'l-İslâmiyye" adlı eserden intihal olduğuna dair genişce bir makale yayınlamıştır. (*Tarih ve Toplum*, Mayıs 1991, sayı 89) Üniversite mensubu olmadığı anlaşılan Sn. Hasan Yüksel'in bu yazıları ve gösterdiği hassasiyet ve bilimsel dikkat her türlü takdir ve tebrikin üstündedir. Doç. Dr. Ahmet Akgündüz adı geçen derginin 91. sayısında Hasan Yüksel'e cevap vermekte ve kendisini savunmakta ve Hasan Yüksel de 93. sayısında karşılık vermekte ve yeni bazı iddialar sergilemektedir. Fakat burada asıl takdir edilecek husus, böyle bir dergide ilmî bir tartışma ortamının yaratılmış olması ve tarafların açık açık fikirlerini beyan etmiş olmalarıdır.

Bu güzel tenkit yazılarını okuduktan sonra biraz geç kalmış da olsa, ben de buna benzer bir "intihal" olayını dile getirmek ve Türk okuyucularının takdirine sunmakta kendimi çok daha cesaretli buldum. O da, Sn. meslektaşım Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın* *et-Türk fi Müellefati'l-Câhız* adında ve Karaci (Pakistan) Üniversitesine "doktora tezi" olarak takdim ettiği eseri ile, bir başka meslektaşım Prof. Dr. H.Dursun Yıldız'ın *İslâmiyet ve Türkler* adındaki eseridir.

Sn. Kitapçı'nın bu çalışmasında; ilk devirlerden başlıyarak hicrî III. asrın sonuna kadar Abbâsiler devrindeki askerî, idârî ve edebî sahalardaki Türkler üzerinde durulmuş özellikle hilâfet ülkelerindeki Türkler hakkında hem de ilk defa olmak üzere çok geniş bilgiler verilmiştir. Eser ayrıca, kıymetli Arap edibi ve kültür adamı el-Câhız'ın (776-871) Türkler hakkındaki görüşleri ile daha da zenginleştirilmiş, devrin siyâsi olaylarının, Orta-Çağ Türk tarih ve kültürü bakımından derli toplu ve tarihi bir muhâkemesi yapılmıştır.

Kitapçı'nın kendi sahasında son derece önemli olan bu eseri, 1972 yılında geniş bir İngilizce önsöz ile Beyrut'ta yayınladığı zaman Türk basınında geniş yankılar uyandırmış ve bir çok günlük gazete bu kitaptan bahsetmiştir. Ayrıca başta Prof. Dr. Ulrich W. Haarmann olmak üzere bir çok yabancı ve kendi yazarlarımız da araştırmalarında bu eseri referans olarak kullanmışlardır.

Diğer taraftan Sn. H.D. Yıldız'ın eserine gelince; bildiğimiz kadarı ile "İslâmiyet ve Türkler" adıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında 1976 yılında yayınlanan bu kitabı, Sn. Müellif ilk defa "Arap Devletinde Türkler" adıyla "Doçentlik" tezi olarak hazırlamış ve bu çalışmaları ile kendisine 1974 yılında "Doçentlik" pâyesi verilmiştir.

İşte bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz biri Arapça ve diğeri Türkçe olan bu iki kitaptır. Daha açık bir ifade ile Sn. Kitapçı'nın daha önce Karaçi Üniversitesine bir "Doktora tezi" olarak takdim ettiği söz konusu kitabı ile Sn. H.D. Yıldız'ın bir "Doçentlik tezi" olarak takdim ettiği malûm kitabı arasındaki akıl almaz benzerliklerdir. Her iki eserin de genelde konusu aynı olmanın yanısıra plan, konuların işlenişi, ana bölümler, ara ve ana konular, konu başlıkları genel izah ve değerlendirmeler bakımından gerçekten de şaşılacak benzerlikler vardır.

Şimdi burada karşımıza bir çelişki, eskilerin tabiri ile bir "tenâkuz" çıkmaktadır. O da Profesörlük seviyesine ulaşmış bu iki seçkin ilim adamının eserlerinde, böyle nerede ise gözle görülür elle tutulur derece bir benzerlik içine girmelerinin temel kaynağı ve asıl sebebidir. Kim kimden ve niçin böyle bir intihal yoluna gitmiştir. Çünkü, hele hele ilmî gelişmeler bakımından dünyamızın böylesine küçüldüğü bir devirde bu meslektaşların, yaptıkları çalışmalarda, birbirlerinden böylesine habersiz olmaları akla ve bu ilmin mantığına da aykırıdır. Ayrıca bu durum bir ilim adamı olarak literatürü takip etmeme kusuru yanısıra, bilimde emek ve zaman israfı gibi çok önemli bir ayıbı ve kamburu da üzerinde taşımaktadır.

Eğer bu bir kusursa, yanlışlıksa veya bir intihal olayı söz konusu ise, bu suç kime râcidir? Sn. Kitapçı'nın eseri, Sn. H.D. Yıldız'ınkinden tam dört sene önce yayınlandığı göz önüne getirilirse, bu kusur ve intihal olayının asıl kahramanının kim olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu iki ilim adamının aynı ülkede olmaları ve hele hele aynı sahalarda yani Orta-Çağ Türk İslâm sahasında araştırmalar yapmaları bu kusur ve zafiyetin boyutlarını artırmaktadır.

Şimdi biz bu genel açıklamalarımızdan sonra, daha fazla bir yorum yapmadan, bu iki ilim adamının iki tezi arasındaki genel konular ve izahlardaki şaşılacak derecedeki benzerlikler üzerinde duralım ve bunların bölümlerine göre bir listesini verelim.

Her iki kitabın I. bölümündeki belli başlı benzerlikler:

Konular	Z. Kitapçı	H.D. Yıldız
–Türk Arap münasebetleri	54 vd.	7 vd.
–Emeviler Devri (İlk akınlar)	57 vd.	10 vd.
–Kuteybe b.M. ve Maveraü'n Nehir Fetihleri	61 vd.	13 vd.
–Baykent, Buhara ve Semerkant'ın Fethi	62-71	15-19
–Kuteybeden Sonraki Gelişmeler	72 vd.	20 vd
–Ömer b. Abdül-Aziz	76 vd.	22 vd

Her iki kitabın II. bölümündeki belli başlı konular ve benzerlikler

–Emeviler Devrinde Türkler	95-106	45-48
–Abbasiler Devrinde Türkler	108 vd.	54 vd
–Halife el Memun Devrinde Türkler	113 vd.	61 vd.

–el Mutasım ve Türkler	122	vd.	70	vd.
–Samarra Şehrinin Kurulması	137	vd.	79	vd.

H.D. Yıldız'ın kitabının III. Bölümündeki belli başlı konu benzerlikleri

–Afşin'in muhakeme safhaları	276-278	91-104
–Vasıf Devrinde Türkler	147-150	104-105
–Mütevekkil Devrinde Türkler	151-156	105-110
–Muntasır Devrinde Türkler	157-158	111-113
–Müstain Devrinde Türkler	159-164	113-116
–Mu'tez Devrinde Türkler	164-167	119-124
–Muhtedi Devrinde Türkler	167-170	125-128

Orijinal olması gereken bir tezde konu ve başlıklar arasında böylesine benzerlikler nasıl izah edilir? Onu kestirmek zor bir mesele olsa gerektir.

Bunlar bizim Sn. Dursun'un kitabından, ilk bakışta tesbit ettiğimiz ana başlıklar ve konulardır. Bu benzerliklerin gerçek bir dökümü yapılsa nerede ise küçük bir broşür olur. Sn. Yıldız bu konularda öyle rahat davranmaktadır ki, kitabının III. bölümündeki başlıkları bile hiç değiştirmek lüzumunu duymamış ve Kitapçı'nın eserinden olduğu gibi aktarmıştır. Örijinal olması gereken bir doçentlik tezinde asıl konular ve konu başlıklarına varıncaya kadar böylesine acayip benzerliklerin bulunmasını ve bunun mantıklı sebeblerini Sn. Yıldız'ın açık açık izah etmesi gerekmektedir. Çünkü ilimde, hele hele iddialı tezlerde bu yoktur. Bu ameliyenin adını koymak kolay değildir.

Ayrıca Sn. Yıldız'ın kitabının III. bölümünde yer alan ve "İslâm Devletinde Türklerin Askerî Faaliyetleri"ni izah eden sayfalarda meselâ "Amorion Seferi", "Bâbek İsyanı", "Boğa el-Kebîr'in Hicâz ve Yemâme bölgesindeki harbleri" gibi daha bir nice konular, Sn. Kitapçı'nın eserinde de (temel kaynakların rivayetlerine göre) üzerinde durulmuş ve geniş bilgiler verilmiştir.

Bu konu benzerlikleri o kadar çoktur ki; Sn.H.D. Yıldız'ın kitabından nerede ise taşacak bir durum arzetmektedir. İlginç bir misâl daha verelim. Sn. Kitapçı, kitabının 44.ve 47. sayfaları arasında Hz. Peygamber'in Türklerden bahseden hadisleri üzerinde durmuştur. Sn. Yıldız da kitabının 5. ve 6. sayfalarında aynen Türklerden bahsederken hadisler üzerinde durmuş, hatta daha da ileri giderek Buharî ve Müslim gibi temel hadis kitaplarına dil uzatmıştır.O bununla da yetinmemiş bu hadisleri; mânâ ve mefhumlarının tam aksine yorumlayarak-Türk aleyhtarlığının (Türk düşmanlığı demiyor) temel unsuru olarak göstermiştir. O böyle yapmakla hem Hz. Peygambere hem de bir çok sahabeye haksızlık etmekte ve Hz. Peygamberi hâşa Türk düşmanı gibi göstermeye çalışan bir kısım bedbaht yazarlarla aynı görüşü paylaşmakta ve onların safında yer almaktadır.

Bilindiği gibi Üniversitelerde ilmin kendine göre teamülleri ve gelenekleri vardır. Tezlerin, hele hele doktora ve doçentlik tezlerinin, orijinal, üzerinde araştırma yapılmamış konulardan seçilmesi, ilme yeni yeni katkılarda bulunması, üzerinde durduğu meseleye yeni ilmî boyutlar kazandırması gerekmektedir.

"Arap Devletinde Türkler" diye bir konu seçeceksiniz. Bu konuyu doçentlik tezi olarak hazırlayacaksınız. Ve bu hazırladığınız tezin orijinal olduğunu savunarak "Doçentlik" gibi yüce bir ilmi paye alacaksınız. Gelin görün ki; bu konuda hazırladığınız kitabın muhtevası daha önce Beyrut'ta yayınlanmış doktora tezinin nerede ise çok az farkla aynı olacak. Üstelik bütün bu çalışmalarınız sırasında bu Türkuaz kapaklı kitab çalışma masanızın üstünde ve sizin parmaklarınızın altında olacak. Canınız istediği anda o kitaba bakacaksınız, karıştıracaksınız, istifade edeceksiniz ve sonunda göz yumacaksınız. İlim dilinde bunun adını biz koymadık. Ama bu şüphesiz bir hipokrasi değildir.

Sn.H.D.Yıldız, madem konunun orijinalliğine ve böyle bir tez yapmanın zaruretine inanıyordu, o zaman niçin eserinde Sn. Kitapçıy'ı tenkit etmemiştir. Onun bu çalışmalarının ilmî manada yetersizliğini ortaya koymamıştır? Niçin sessiz kalmayı tercih etmiştir? Niçin kitabında hiç bahsetmemiştir? Belki o zaman böyle fevkalâde mânâlı bir tez hazırlamada kendisinin haklı olduğunu ortaya koymuş olurdu.

Bu arada üzerinde durulması gereken bir husus daha vardır. O da bu devirlerde yetişmiş Arap dil ve edebiyatının abidesi, büyük kültür dil ve tarih adamı el-Câhız ve Onun "Türklerin Fazîletleri" üstünlük ve yücelikleri hakkındaki ilk müstakil eseri "Fezâilü'l-Etrâk" idir. Eser, el Mutasım (833-842) devrinde yazılmış ve devrin halifesi el-Mütevekkil'in (847-861) Türk asıllı büyük devlet adamı Feth b. Hakân'a takdim edilmiş klasik muazzam bir eserdir.

Gelin görün ki; Sn. H.D. Yıldız, kalemiyle o devirde Arap ve İran asıllı aydınlara karşı Türk'ü, Türk kültürü medeniyetini, Türk'ün başta askerlik ruhu olmak üzere, onun örf, adet ve ananesini kan damlayan kalemiyle müdafaa eden, Türkleri hilâfet camiasının en güçlü bir erkânı haline gelmesini savunan ve bunda fevkalade de muvaffak olan el-Câhız'dan her nedense kitabında müsbet veya menfi olarak bir tek cümle ile de olsa bahsetmemektedir. Onun hakkında da tıpkı Kitapçı hakkında olduğu gibi susmayı tercih etmiştir.

Şimdi hem Türk olacaksınız. Hem de bir Türk tarihçisi olarak, Türkleri savunan bir adamın devrini inceleyeceksiniz. Ve bu büyük Arap edibinden hiç bahsetmiyeceksiniz. Bunun adı nedir? Biz bunu belirlemekte zorluk çekiyoruz. Ama bir kere daha söylüyoruz bunun adı kesinlikle hipokrasi, ilmî münafıklık değildir.

Fakat Prof. Dr. H. D. Yıldız söz konusu doçentlik tezinde diğer adı ile "İslâmiyet ve Türkler" adındaki bu kitabında, el-Câhız'dan kasıtlı olarak bahsetmemiştir. Bunu bile bile yapmıştır. Buna sebep de Sn. Kitapçı'nın doktora tezini el-Câhız'ın eserleri açısından ve ondan büyük ölçüde yararlanarak hazırlamış ve el-Câhız'ı bir kısım şerli Arap yazarlarına, meselâ Ahmed Emin gibi, karşı müdâfaa etmiş olmasıdır. Eğer Sn. Yıldız da, Kitapçı gibi, el-Câhız'dan

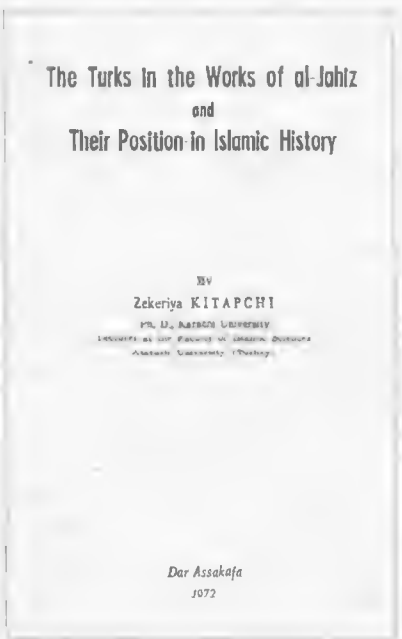
The Turks in the Works of al-Jahiz
and
Their Position in Islamic History

By
Zekeriya KITAPCHI
Ph. D., Ataturk University

Dar Assakafa
1972

التّرك في مؤلفات الجاحظ

تأليف
زكريا كتابجي

دار الثقافة

bahsetmiş olsaydı, o zaman kantarın topu elinden tamamen kaçacak ve minareye kılıf bulmakta hepten zorlanacaktı.

Buna benzer bir şey de, Onun "hazırladığı" W. Barthold'un eseri dolayısıyla ortaya çıkmakta ve akılları kurcalamaktadır. Yıldız, Barthold'un "Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan" adındaki meşhur eserini 1981 yılında Türkçe olarak yayınlamıştır. Kitabın dış ve iç kapağında kendi adını "hazırlayan" olarak yazdırmış ve üstün bir tevazu eseri olarak akademik unvanını dahî kullanmamıştır.

Bu arada bizim aklımıza sûal üstüne sûal gelmektedir. Eseri hazırlayıp ne yapmıştır? Barthold'un bu meşhur eserini orijinal Rusçasından ve İngilizceden tercüme mi etmiştir? Kendisi tercüme etmemiş ise, tercüme eden ve asıl yayına hazırlayan gariban kimdir? İsminden niçin bahsedilmemektedir? Kendisi meşhur kitabın üstüne göze batacak şekilde adını yazdırmaktan başka bir hazırlayan olarak ne yapmıştır? Sn. H.D. Yıldız hiç olmazsa, bu değerli Rus âlimi ve eserini "Orta-Asya Türk Tarihinin Meseleleri" bakımından diğer eserleri ile de mukayese ederek ciddi bir tenkid ve tahlilini yapabilirdi. Ama onu da yapamamıştır.

Barthold'un bu eserinin tercümesi, bildiğimiz kadarıyla Türk Tarih Kurumundan her nasılsa alınmış ve sonunda Sn. Müellif tarafından yayınlanmıştır. Çünkü H.D. Yıldız, Türk Tarih Kurumunun asil üyesi ve bu çevrelerde itibarı olan bir kimsedir. Siz, üyesi olduğunuz bir kurumdan bir başkasının tercüme ettiği kitabı kendi usulünüze göre alacaksınız ve bir hünerbazlık göstererek yayınlayacaksınız. Öyle ki, tercüme eden kimsenin adını bile kitaba koymıyacaksınız. Kendi isminizi en az Barthold'la yan yana koyacaksınız. Biz ilim dilinde bunun da adını bulamadık. Hazretin işine bir mânâ veremedik. Ama kesinlikle söylüyoruz ki, bu bir şaklabanlık hele hele şarlatanlık değildir.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki: Sn. H.D.Yıldız, bilerek bu konuyu seçmiş ve çalışmasının modelini Sn. Z. Kitapçı'nın eserinden almış ve orada çakılıp kalmıştır. Çünkü Sn. Kitapçı, bu eserinden sonra bu ve benzer konularda daha birçok çalışmalar yapmış, başta "Belleten" ve "Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi" olmak üzere çeşitli ilmi dergilerde akademik araştırmaları ve bir çok kitapları yayınlanmıştır. İlmi makale ve araştırmaları müstesna, Sn. Kitapçı'nın bu konularda yayınlanmış altı orijinal, müstakil Türkçe kitabı daha vardır.

Oysa Sn. Prof. Dr. H.D. Yıldız, bu alanda kendini gösterememiştir. O malûm kitabından sonra hiç bir ciddi müstakil yayını yoktur. Öyle zannediyoruz ki, Sn. Müellif'in sermayesi çoktan tükenmiş ve kendisini meşgul edecek başka şeyler bulmuştur.

Makalede adı geçen Sn. Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı hâlen Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitim Bölüm başkanlığı görevini yürütmektedir.

Lefkoşa Kadı Sicilleri

KEMAL ÇİÇEK

JACOB MERKELBACH, "DIE PROTOKOLLE DES KADIAMTES NIKOSIA AUS DEN JAHREN 1105/06 (1693-1695): ÜBERSETZUNG UNO KOMMENTIERUNG" (EUROPÄISCHE HOCHSCHULSCHRİFTEN, REIHE III. BD. 478, PETER LANG, FRANKFURT AM MAIN, 1991). 482 SAYFA, ISBN 0531-7320. £35.

Şer'iye sicillerinin sosyal, ekonomik, askerî ve politik tarihimiz için arzettiği önem artık hepimiz tarafından bilinen bir gerçektir. Buna karşılık, her tarihî kaynak gibi bu zengin arşiv malzemesinden azami nasıl yararlanılacağı hususu, bu konuyla ilgilenen tarihçiler için metodolojik bir problem olma özelliğini devam ettiriyor. Türkiye'de merhum I.H. Uzunçarşılı'nın 1935'de şer'iye sicillerinin önemine dair verdiği bilgiden sonra, H. İnalcık ve bazı tarihçiler tarafından "Tarih Vesikaları"nda yayınlanan yazılar diğer tarihçilerin de dikkatini sicillere çekmişti.[1] Avrupa'da ise Josef Kabrda'nın 1951'de şer'iye sicillerinin Bulgaristan tarihi için önemi hakkında yazdığı tafsilâtlı makalenin de Avrupa'da şer'iye sicilleri üzerinde yapılan çalışmalara ışık tuttuğu söylenebilir. [2] Daha sonra siciller üzerinde yapılan çalışmaların ilk nümuneleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. 1958'de H. Ongan Ankara'nın 1 Numaralı sicilini yayınladı. [3] 1960'da H. Duda/ G. Galabov Sofya'ya ait bir sicili neşretti. [4] Her iki çalışmada da aynı yöntem uygulanmıştı. Sicildeki bütün dava suretleri özetlenerek, tarihçilerin bu kaynaklara daha kolay ulaşabilmeleri sağlanmış oldu. 1960'lardan sonra Osmanlı Devletinin değişik bölgelerine ait şer'iye sicilleri yayınlanmağa başlandı.

Ancak 30 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen bunların yeterli sayıya ulaştığı söylenemez. Yine bu sürede sicillerden azami istifade etmemizi sağlayacak bir metod da geliştirilemedi. Sicil türünde defterlerin olduğu gibi transkripsiyon edilerek yayınlanması ideal olmakla beraber bunun mahzurları da ortadadır. Şöyle ki, Ongan ve diğerlerinin yayın usülleri uygulandığı takdirde sicillerin değerlerinin düştüğü bir gerçektir. Çünkü, sicil bu metodla yayınlandığı takdirde tarihçiler derinlemesine bir çalışma yapmak istedikleri zaman sicilin aslına başvurmak zorundadırlar. Bu sebeble bizce sicilleri yayınlarken mümkün olduğunca dava örneklerinin uzun özetlenmesi ve eğer mümkünse belgelerin orijinallerinin fotokopilerinin verilmesi en uygun yayın metodudur. Ancak, henüz bu şekilde yayınlanmış bir sicil bulunmamakla beraber, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından yayınlanan "Şer'iye Sicilleri (Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler)" adlı eserde bu esaslara uygun olarak yayınlanan seçme hükümler bu yönde atılmış önemli bir adımdır.[5]

Dr. Jacob Merkelbach'in Lefkoşe sicilini yayınlama şekli de bu katalogda izlenen metoda en yakını olması sebebiyle ayrıntılı bir şekilde tanıtılmasında yarar vardır. Aslı yazarın doktora tezi olan elimizdeki kitap, Kıbrıs'ın bugüne kadar basılmış tek sicili olma özelliğini de taşımaktadır. Kıbrıs şer'iye sicillerinin ülkemizde çok az bilindiği ve ilgi çektiği hatırlanırsa, kitabın değeri daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Merkelbach'ın tezine konu olan sicil 1105/06 h. (1693-95) tarihli olup 41x14 cm boyutlarında ciltli ve 109 varak 218 sayfadır. Bugün KKTC'nin Girne'deki Millî Arşivinde saklanmaktadır. Yazarın girişte verdiği bilgiye göre Kıbrıs'ta halen mevcut şer'iye sicilleri üç yerde muhafaza edilmektedir. a). Etnografya Müzesi (Lefkoşe). b). Vakıflar Genel Md. (Lefkoşe), ve c). Millî Arşiv (Girne). Şunu hemen belirtmeliyiz ki, Kıbrıslı tarihçi Vergi H. Bedevi'nin 1971 de yayınlanan makalesinde verdiği listede, bugün Milli Arşiv'de saklanan siciller yer almamaktadır. [6]

Merkelbach girişte Kıbrıs'ın fethinden itibaren tarihini kısaca özetledikten sonra Kıbrıs'ın mevcut sicilleri hakkında bilgiler vermektedir (s. 1-3). Kitabın bundan sonraki bölümleri üç ana kısma ayrılmıştır.

Birinci bölümde sicilde mevcut 576 tane protokol (dava) tamamen Almanca'ya tercüme edilmiştir. Tercüme esnasında yazar sık sık bazı deyimlerin Türkçesini de vermektedir ki, bu onun tercümesinin güvenirliliğini de arttırmaktadır. İkinci bölüm sicilin açıklama ve yorumuna ayrılmış olup, on üç ana başlıktan meydana gelen bu bölümde konular sırasıyla şu şekilde ele alınmıştır (s. 212-333).

1). Kıbrıs'ın zımmî nüfusu: bu bölümde zimmet ve millet kavramları tartışılmaktadır. Bir diğer önemli konu da Kıbrıs Ortodoks Kilisesinin gelişmesi ile Başpiskopos ve tercümanların toplumdaki rollerinin incelenmesidir (s.220-25). 2). Kıbrıs'ın İdarî Yapısı: bu bölümde Kıbrıs'ın idarî yapısı ve bunda zamanla yapılan değişiklikler hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde ayrıca Kıbrıs'ta sancak, kaza kavramları açıklanmakta ve adanın idarî taksimatı hakkında bigi verilmektedir. Son olarak da mevcut sicile göre Kıbrıs'ın valilerinin isimleri zikredilmektedir. 3). "Osmanlı Feodal Sistemi" başlığını taşıyan bu bölümde de Kıbrıs'da arazi kanunları in-

celenmektedir (s. 235-47). 4). Ekonomi: Kıbrıs'da tedavülde olan paraların tanıtıldığı bu bölümden öğrendiğimize göre, Kıbrıs'da o yıllarda akçe, guruş, esedi-guruş, yıldız altunu ve timin kullanılmaktadır. Bu kısmın en kayda değer yanı sicilde paraların değerleri ve kullanıldığı yerlerin tespit edilerek tablo halinde verilmesidir. 5). "Osmanlı Vergi Sistemi" başlığı altında Kıbrıs'ta 16. ve 17. yy. da ekonomik durum ve toplanan vergiler tanıtılmaktadır. 6). Kıbrıs'ta Avrupalı konsoloslar ve yabancı ticaret şirketlerinin nüfuzu ve bilhassa İngiliz (Levant Company) incelenmektedir. Burada sicilde ismi geçen "müste'min"ler de sıralanmaktadır. 7). "Kadı" (s.283-294) ve Kıbrıs'ta kadılık müessesesi ele alınmakta olup, bu başlık altında "Şeri'at", "kanun","ulema", "kadı", "naib" ve bunların hukukî dayanakları fıkıh açısından tartışılmaktadır.[7] 8). Kıbrıs'ta sosyal hayatın değişik yönlerinin incelendiği bu kısımda (s. 295-306), vekil-vekalet, bey'bi'l-vefa, hibe, kefil-kefalet, mülk, vakıf vs. gibi sicillerde çok sık geçen kavramlar açıklanmaktadır. 9). "Nikah" başlığı altında akd an-nikah, mehir ve talâk (boşanma) kavramları sicildeki anlamları ile teori karşılaştırılarak incelenmektedir. 10). "Miras" (s.315-19); bu kısımda vasiyet ve miras taksimi incelenip Kıbrıs'ta zımmî ve Müslümanlar arasında mirasın nasıl taksim edildiği sicilden örnekler verilerek açıklanmaktadır. Burada kayda değer olan zımmîlerin mahkeme önündeki durumlarının kısaca ele alınmasıdır. 11). Lefkoşe'nin mahallelerinin sicile göre tanıtıldığı bu bölümde eski kaynaklara da baş vurularak, Lefkoşe şehri tasvir edilmektedir. Şer'iye Sicillerinde oldukça fazla yer alan ev satışlarıyla ilgili belgelerden istifade edilerek, Kıbrıs'ın evleri ve kullanılan malzemeler belirtilmektedir (s. 320-24). 12). Kıbrıs'ta verimlilik (ziraat) ve sulama problemleri incelenmektedir. (s.325-30).13). Kıbrıs'ta kullanılan ölçü ve tartılar hakkında bilgi verilmiştir.

Kitabın üç ana bölümünden sonuncusu olan bu bölümde Merkelbach, çeşitli konulardan seçilmiş 34 belgenin transkripsiyonunu yapmakta ve ekte belgelerin aslının fotokopilerini vermektedir. Fotokopiler pek net olmamakla beraber, yazarın transkripsiyonunun gayet profesyonelce olduğunu ifade etmeliyiz.

Kitabın sonuna eklenen üç fihrist bu esere ayrı bir önem kazandırmaktadır: a) Yer adları fihristi, b). Şahıs isimleri fihristi, c). Terimler fihristi. Ayrıca kitabın sonuna Kıbrıs'a ait daha eski kaynaklardan alınma 3 harita eklenmiştir. Merkelbach, kendi haritasında ise Kıbrıs'ta kaza ve nahiyelerin dağılımını vermekte ve eski köy isimleri ile bugünküleri karşılaştırmaktadır. Bu harita Kıbrıs'ın o zamanki idarî taksimatının bilinmesi açısından gayet önemlidir.

Görüldüğü gibi sicil çok titiz bir çalışma sonucu basılmış, açıklama, fihrist ve haritalarla oldukça zenginleştirilmiştir. Buna rağmen kitabın birkaç eksiğini belirtmek yerinde olur kanaatindeyiz.

Merkelbach'in kitabında "açıklama" kısmında fazlaca teorik bilgi verildiği ve ikinci derece kaynaklara bağlı kalındığı ilk bakışta göze çarpmaktadır. Elde mevcut sicilin çeşitli konularda ne gibi tamamlayıcı bilgiler ortaya koyduğu ise, bariz bir şekilde sunulmamıştır. Bu konuda 120 sayfaya varan açıklama kısmından birçok örnekler verilebilir. Meselâ, s. 225'de Piskoposlar ve tercümanlar bahsinde yazar kendi sicilini sadece bu kişilerin isimlerini verirken kullanıyor. Yine kilisenin organizasyonu ve Kıbrıs'taki rolü ele alınırken, yazarın bilinenlere ne katkıda bulunduğu sorulabilir. Her ne kadar elindeki sicilde bu konularda tafsilât olmaması sebeb gösterilebilirse de kanaatimizce bir sicil neşretmek tarihçinin diğer arşiv malzemelerini kullanarak yorum yapmasını engellememeli veya kısıtlamamalıdır.

Bu sebeble Lefkoşe sicilleri üzerinde çalışmamız itibariyle kitabı değerlendirmemize katkıda bulunacak bazı bilgiler vermek faydalı olur zannındayız. Bunu yaparken Merkelbach'ın eksikliklerine değil, sadece yorum ve açıklama sırasında birden fazla sicil kullanılmasının gereğine dikkat çekmek arzusundayız. Örneğin, tercümanlar bahsinde tercümanların nüfuzları anlatılmakta, ancak nasıl tercüman olunduğu veya bu makamın nasıl elde tutulduğu sorgulanmamaktadır. Kaldı ki tercümanlar Kıbrıs'ta hükûmetle zımmî re'aya arasında önemli bir köprü görevi ifa ediyorlardı. Bizim üzerinde çalıştığımız sicildeki bir kayıtdan mahkeme tercümanlığını "berat-ı şerif-i alişan" ile üzerine alan Yerolimo v. Madeyo (Mateo)'nun hizmetin uhdesinden gelmeğe kâdir olmadığını söyleyerek bu makamı 180 guruş mukabilinde diğer Yerolimo v. Yani'ye devredebildiğini öğreniyoruz (6.19/1). Bunun gibi tercümanlıkla ilgili davalar ve diğer arşiv kaynakları incelenerek konu daha açık bir şekilde tartışılabilirdi, ancak yazar çoğu zaman bilinenleri nakletmeği kâfi görmüştür. Ayrıca Kıbrıs'ta kullanılan para çeşitlerini incelenirken "Zolta" adlı sikkeden hiç bahsedilmemektedir. Halbuki diğer şer'iye sicillerinde bu sikke de para çeşitleri arasında geçmektedir (örneğin, bkz. 11. 65/2 (1133-36)[8] Kitapta teknik hatalardan birisi de 232 sayfa ile 233 sayfalar arasına yanlışlıkla 105-108 sayfaların tekrar konulmuş olmasıdır. Kitaba bu tür ilâveleri her konuda yapmamız mümkün olmakla beraber, burada amacımız sadece kitabı tanıtmak olduğundan daha fazla tafsilata girmiyoruz.

Sonuç olarak, bu çalışma Kıbrıs'ın idaresinde çok az bilinen siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihini anlamamıza ışık tutacak birçok belgeyi gün ışığına çıkarması bakımından çok önemlidir. Ancak ileride daha fazla sicilin ve arşiv malzemesinin çalışılmasıyla Kıbrıs'da bugün için cevabı verilemeyen birçok soru cevaplanabilecektir. Meselâ, kaza kadılarının (daha çok nai'b statüsünde idiler) merkezdeki kadıya göre statüleri nelerdir? Lefkoşe dışındaki kazalarda kadı veya naib var mıdır? (Bizim bulgularımıza göre vardır.) Varsa bunların yetki ve sorumlulukları nelerdir? Bu naibler baktıkları davalar için kayıt tutmuşlar mıdır? Eğer tuttularsa, bugün niçin Lefkoşe hariç diğer kazalar için siciller bulunmamaktadır? Yine, eğer bu kazalarda na'ib var idiyse Lefkoşe'ye adanın her tarafından niçin insanlar gelmektedir? Veya Lefkoşe dışından gelenlerin sayısı niçin daha azdır. Tabiî, bu sorulara cevap verebilmek için sadece bir sicili çalışmanın yeterli olmadığı açıktır. Bu sebeble bir dönemin sicilleri ele alınırken diğer arşiv belgeleri de incelenmelidir.

Şimdi bütün sicil çalışanlarının sorması gereken soru şudur: siciller toplumun her kesimini ve hayatın her yönünü tam anlamıyla yansıtmakta mıdır? Şu kadarını söyleyebiliriz ki, Kıbrıs'ın sicilleri adanın her yanını aynı derecede yansıtmadığı gibi sosyal ve ekonomik hayatın da her yönünü tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bu sebeble artık Osmanlı tarihçilerinin kaynaklardaki bilgileri toplayıp geniş bir platformda değerlendirmeleri ve çalıştıkları şehir ve bölgelerdeki gelişmeleri diğer bölgelerle mukayese ederek ele almalarının zamanı gelmiştir. Bahsettiğimiz eksikliklerine rağmen, Merkelbach'ın sicil neşrinin örnek alınmaya lâyık, güzel bir çalışma olduğu belirtiyor, kendisini tebrik ediyoruz.

[1] İ.H. Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü* 29/5 (1935), s. 365-68

[2] J.Kabrda, "Les anciens registres turcs des cadis de Sofia et Vidin et leur importance pour l'histoire de La Bulgarie", *Archiv Orientalni*, XIX (1951), 329-97

[3] *H. Ongan, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili* (Ankara,1958).

[4] G. Galabov/ H. Duda, *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia* (Münih, 1960)

[5] *Şer'iye Sicilleri (Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler)* I-II, 1988-89

[6] Vergi H. Bedevi, "Kıbrıs Şer'iye Mahkemeleri Üzerinde Araştırmalar", *TKAE* 361 A2, s. 139-148. Bedevi bu makalesinde Kıbrıs Evkaf Müdürlüğünde saklanan 54 adet sicilin bir listesini de vermektedir. Ancak, daha sonraki tarihlerde yapılan bir düzenleme ile Vakıflardaki ilk 4 sicil Etnografya Müzesine devredilmiştir. Merkelbach'ın da ifade ettiği gibi Milli Arşiv'de de siciller bulunmasına rağmen bunların kesin sayısı hakkında bilgimiz yoktur.

[7] Bu konuda bkz. R. C. Jennings'in "Kadı, Court and Legal Procedure in the 17th Century Ottoman Kayseri", *Studia İslamica* L (1979), 151-184 ve H. Gerber'in "Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: the court Records of 17th Century Bursa, *International Journal of Turkish Studies*, 2-1 (1981), 131-147. Merkelbach konuyu tartışırken bu iki makaleyi de kullanıyor.

[8] *Kamus-i Turkî* de Zolta "Lehçe'den- 30 para değerinde gümüş sikke olarak bahsedilmektedir.

1919 Kasımında, Bir Fransız Kadın Yazarı Tarafından "Anadolu'da Bir Cevelân"

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

*Sabah** gazetesinin 19 Teşrinisâni (Kasım) 1335 (1919) tarih ve 10779 sayılı nüshasındaki haber-yazıda şöyle deniliyordu:

"Anadolu'da Bir Cevelân"

Fransız muharriresinin intibaatı- Her tarafta sükûn ve aşayiş

(Jurnal Dedeba'nın 11 Teşrinisâni tarihli nüshası "Anadolu Macerası", (Madam Berat Jorjegolis**) tarafından gönderilen bir mektup neşretmiştir. (Tan)dan sonra Fransa'nın en mühim bir gazetesinin erkân-ı tahririyesi meyanına dahil olmak gibi bir muvaffakiyet gösteren bir muharrirenin memleketimiz hakkındaki ihtisasatını tanımak faideden hali olmadığı itikadında bulunduğumuz için mezkûr mektubun en şayan-ı dikkat aksamını sütunlarımıza derç ediyoruz:

1 Teşrinisâni 1919

Türk payitahtından Asya'ya geçilince, Haydarpaşa mevkii size Anadolu'nun, hatta bütün Asya'nın eşiğinde olduğunuzu ihtar eder.

Buradan itibaren millî hareket aşikâr icra-i faaliyet etmeye başlar. Haydarpaşa iskelesiyle garın rıhtımları Türk zabitanıyla mâlâmâldır (=dopdoludur). Cümlesi millî kıyafeti iktisa eylemiştir (=giyinmiştir.) Artık bu kıyafete her adımda tesadüf edeceğim. Gayet sade ve demokratik bir kıyafet, teçhizat da o nisbette sade. Serpuş olarak Ejderhan kalpağı, Kafkas külâhı. Bütün çehrelerde lâyenkati (=aralıksız, ardı kesilmeden) çalışan insanların hutut-u veçhesinde (=yüz çizgilerinde) hasıl olan yorgunluk asarı (=izleri), uykusu kısa olanların tab-ı hafîsi.. Esirî (uçacak gibi) hayaletler, vakur (=ağırbaşlı), asabî nazarlar. Bunların etvar u va'zı (davranışları) hususunda aralarında müşa'behet-i tamme (=tam benzeyiş) mevcut olduğu yeknazarda (=bir bakışta) göze çarpar.

Millîyetperver oldukları vehle-i ulâda (=ilk bakışda) keşfedilen jandarmalar da gidip gelir ve büyük bir çalakî ile (=çeviklikle) ifa-i vazife ederler.

Türk millîyetperverliğinin hükümferma olduğu bütün Anadolu'yu, zerre kadar ümitsizliğe maruz kalmaksızın elde tek bir şemsiye ile keşfügüzar etmek (=gezip, geçip, dolaşıp öğrenmek) mümkündür.

Onaltı saat süren müz'iç (=rahatsız edici) bir seyahattan sonra bizi hamil olan tren Eskişehir'e muvasalat etmişti. Her şey emniyet ve sükûn içindeydi. Mehtab var. Bu füsûnkâr bir gecedir. Anadolu'nun ulvî seması cidden ilâhidir.

Nahoş bir manzara irae eden Rum otelci ile geceyi geçirecek bir oda tedariki hususunu müzakere eylediğimiz esnada, Eskişehir'in huzur ve sükûnunu (müşahedeye?) vaktim olmuştu. Pek az zamandanberi burada icra-i hükûmet eyleyen Millîyetcilik, kanununu pek mahirane vaz'etti. Hadîd-ül-mizâç otelci bunu bizzarure teslim etti. Asayiş berkemâldir. Yarın ahval ve asayişe daha mükemmelen kesb-i vukuf edeceğim. O an için toz cereyanını müşahade ve imak-i ruhuna (=ruhunun derinliğine) nüfuz eylemek için burada bulduğum meşhur hareket-i millîyenin, istikbalin otelcilik sanatını Eskişehir'e de sokmağa vakit bulamadığına telehhüf ediyorum (=üzülüyorum).

Sabah olunca bu haklı düşünceler zâil olacaktı. Güneşin altında ve (o anda) saf havanın içinde her şey unutuluyor.

Eskişehir, sabahın azamet ve dehşeti içinde uykudan uyanıyor. Biraz sonra Hükümet-i Mahalliye'den birinci beyan-ı hoşamedi (=hoşgeldin deyiş) vasıl oluyor. Daha sonra eşraf ve muteberan-ı beldenin kendisine refakat ettiği Sancak Mutasarrıfı azimet ediyor. Eskişehir civarında bulunan 20. Ankara Kolordusu Kumandanı Miralay Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın bir namesini hamildir. Paşa, ertesi sabah için civardaki köylerden birinde bana bir randevu veriyor. Müşarünileyh o köye vasıl olmak için hayvan ile oniki saatlık yolu kat'edecektir; ben de Paşa'ya mülâki olmak için araba ile iki saatlık mesafeye gideceğim.

Görünüyor ki benim rahatsızlığım onunkine müşabih değildir. Demek ki merasim-i teşrifiyenin (=protokol) icabına riayet olunuyor.

Bana diyorlar ki:

"Paşa'nın harekât-ı askeriye mıntıkasına ithal edilmiş olan yegâne ecnebi olacaksınız. Bazı ecanib (=yabancılar) Sivas'a kadar gitmişti, lâkin gideceğiniz mahal'le onlardan hiçbiri gitmemiştir."

O zamana kadar vakit geçirmek için yapacak şeylerim çok: Eşrafın ziyaretleri, Mutasarrıf Beyin ziyareti, Belediye Reisi ile mülâkatlarım. Bu zat Eskişehir'in (Kaplan)ıdır. Fransa'da Mösyö Clamenceau'ya, Meclis-i Meb'usanda iken daima mevki-i iktidarda bulunan kabinelere hücum eylediği ve bunların hemen cümlesini ıskata (=düşürmeye) muvaffak olduğu için Fransız nüktedanı (=mizahçıları) müşarünileyhi "Kaplan" telkib etmişlerdi. (=lakaplandırmışlardı). Hey'et-i Vükelâ Reisimize (=Bakanlar Kurulu Başkanımıza) harikûlâde benzer. Kendisine bunu söylediğim zaman mesrurâne (=sevinerek, sevinçle) güler. Fransa'nın hayali, Türkler hakkındaki efkârı, Fransız matbuatı hakkında sert ve dokunaklı cümlelerle bana hücum ediyor.

Bu ana değin anud (=inatçı) bir muhafazakâr olan bu Anadolulu piruşen-i zamir (=içi neş'e dolu) bu kere harekât–ı millîyeye iştirak etmiştir. Herhangi bir Fransa Belediye Reisi gibi münakaşa ediyor, nutuk söylüyor. Akl-ı selim sahibidir, (...?), hazırcevabdır, sür-at-i intikale maliktir. Elhasıl bütün mânâsiyle zeki ve kâmil bir insandır. Bilmek istiyor, anılmak istiyor."

* Sabah 22 Ağustos 1305 (1889)-8 Teşrinisâni 1338 (1922) tarihleri arasında İstanbul'da, 11838 sayı yayınlanmış günlük gazete. Dört sayfalık ve 46x62 cm. boyutlarındaki gazetenin sahib-i imtiyazı Papadopulo(?) ve Müdir-i mes'ulü Mihran olarak yazılıdır. İstanbul'da; Üniversite, Millet (Ali Emirî), Beyazıt Devlet, Atatürk (Belediye), Tercüman Gazetesi kütüphanelerinde ve Ankara'da T.M.M.M. kütüphanesi ile Millî Kütüphanede bulunan kolleksiyonlarının bazı sayıları eksiktir.

** Fransız kadın gazeteci Georges Berthe Gaulis Milli Mücadele sırasında birçok haber ve makale yazdıktan başka, önemli bazı kitaplar da yayımlamıştır. Bunların başlıcaları şöyle sayılabilir: 1921, *Le Nationalisme Turc* (148 s.) 1922, *Angora, Constantinople, Londres - M. Kemal et la politique anglaise en Orient* (258 s.)

1924, *La Nouvelle Turquie* (282 s.)

1931, *La Question Turque* (373 s.)

Yazarın bazı yazıları son yıllarda Türkçeye çevrilip kitap halinde basılmıştır: *Türk Mucizesi* (İstanbul: Yeni İstanbul Kültür Yay., 1969), 61 s. ve *Çankaya Akşamları* (İstanbul: Bayrak M., 1983) 206 s.

بانسری

ستار

طبلہ

دنبا گ

گھنگرو

صراحی جی